

2898

POLITIEK VERTROUWEN

P. SUIJKERBUIJK

begripsvorming

meting

en

validering

begripsvorming, meting en validering

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor in de sociale
wetenschappen aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen,
op gezag van de Rector Magnificus Prof.Dr. J.H.G.I. Giesbers,
volgens besluit van het College van Dekanen in het openbaar
te verdedigen op donderdag 10 november 1983, des namiddags
te 2.00 uur precies.

door

Petrus Antonius Gerardus Maria Suijkerbuijk
geboren te Oudembosch

Promotores: Prof.Dr. M. Albinski

Prof.Dr. J.W. Letterie

Aan de totstandkoming van deze studie heeft menig een bijdrage geleverd. Vanaf het begin zijn de bibliothecaressen van het Sociologisch Instituut en van het Instituut voor Politicologie mij behulpzaam geweest. Ook de leden van het URC en van de research-technische dienst van het Sociologisch Instituut waren immer bereid mij, bij voorkomende gelegenheden, met raad en daad bij te staan. Wanneer ik om advies verlegen was, kon ik ook steeds terecht bij leden van de vakgroep Nationale Politieke Systemen.

Mevrouw Soraya Letterie-Akhoundzadeh vertaalde met zorg de Samenvatting en Anneli Vos-Hendriks heeft de verschillende versies van het manuscript zorgvuldig getypt.

Hen allen en al de anderen die voor mij - op enigerlei wijze - een steun betekenden, ben ik zeer erkentelijk.

Nijmegen, juli 1983

Pieter Suijkerbuijk

INLEIDING	IX
1. POLITIEK VERTROUWEN : EEN POGING TOT DEFINIERING	1
1.1. Het begrip "vertrouwen"	1
1.2. Het begrip "politiek vertrouwen"	6
1.3. Politiek vertrouwen versus aanverwante begrippen	24
2. POLITIEK VERTROUWEN: POGINGEN TOT OPERATIONALISERING	36
2.1. Analyse van verrichte operationalisering	36
2.2. Operationalisering van politiek vertrouwen middels N.K.O.-items	60
3. EEN DRIETAL METINGEN VAN POLITIEK VERTROUWEN	68
3.1. Een hercodering van de variabelen	68
3.2. Meting van politiek vertrouwen: meting 1, 2 en 3	81
4. DE BETROUWBAARHEID EN GELDIGHEID VAN DE METINGEN	103
4.1. De relatie tussen "betrouwbaarheid" en "geldigheid"	103
4.2. De betrouwbaarheid van de metingen	109
4.3. De geldigheid van de metingen	117
5. N.K.O.-'77: EEN REPLICATIE-ONDERZOEK	154
5.1. Keuze van indicatoren	158
5.2. Meting van "politiek vertrouwen"	164
5.3. Toetsing van het model	168
5.4. Een terugblik	178

6.	DE METING VAN POLITIEK VERTROUWEN: ENIGE VOORSTELLEN	195
	SUMMARY	213
	BIJLAGEN	218
	LIJST VAN AANGEHAALDE WERKEN	252

De onderhavige studie is gericht op de conceptualisering, meting en validering van politiek vertrouwen. Wat wordt in de politicologische literatuur zoal verstaan onder "politiek vertrouwen" ? Hoe zouden wijzelf politiek vertrouwen willen definiëren ? Dergelijke vragen komen in hoofdstuk 1 aan de orde. In ons onderzoek naar politiek vertrouwen beperken we ons bewust tot de relatie (kiesgerechtigde) burger - overheid. De overheid wordt door ons beschouwd in de hoedanigheid van gezagsdrager, van legitieme positiebekleder.

De relaties tussen politici of tussen politieke partijen of tussen kabinet en parlement onderzoeken we derhalve niet. Deze relaties zouden echter evenzeer met de term "politiek vertrouwen" aangeduid kunnen worden. Onze keuze, een analyse van de relatie (kiesgerechtigde) burger - overheid, betekent een eerste beperking. Gelet op eerder verrichte studies en onze mogelijkheden tot onderzoek, is deze beperking zeker gerechtvaardigd.

Juist omdat politicologische begrippen als "sense of political efficacy", "politieke tevredenheid" en "politieke steun" óók gekoppeld kunnen worden aan de relatie burger - overheid, zullen we deze en enige andere aan "politiek vertrouwen" verwante begrippen beknopt bespreken.

In hoofdstuk 2 analyseren we de tot dusver verrichte metingen (operationalisering) van "politiek vertrouwen" vanuit onze definitie van politiek vertrouwen. Tevens bespreken we onze eigen operationalisering van "politiek vertrouwen", welke gebaseerd zijn op gegevens ontleend aan het Nationaal Kiezers-Onderzoek (N.K.O. gegevens).

In hoofdstuk 3 bespreken we de constructie van een drietal meetschalen voor politiek vertrouwen. Met elk van de drie meetinstrumenten beogen we politiek vertrouwen van de Nederlandse kiezer anno 1972 te meten. Daarom en omwille van een zo groot mogelijke vergelijkbaarheid van de metingen onderling, zullen we onze metingen zoveel mogelijk afstemmen op de steekproef als geheel (N = 1526).

Uit onze steekproefverantwoording blijkt, dat de steekproef-procedure redelijk aselekt genoemd mag worden en dat er ten aanzien van een aantal kenmerken geen systematische uitval heeft plaats gevonden.

Onze steekproef mag representatief geacht worden voor het Nederlandse electoraat anno 1972.

In de studies over politiek vertrouwen, door ons besproken in hoofdstuk 2, werd doorgaans weinig aandacht besteed aan de betrouwbaarheid en geldigheid van de meting. Juist omdat onze metingen zo uiteenlopend van aard zijn, zullen we in hoofdstuk 4 de gangbare betrouwbaarheids- en geldigheidstoetsen systematisch aan de orde stellen en letten op eventuele toepasbaarheid.

Veel aandacht zullen we besteden aan de begripsvalidatie, omdat met name hierin de mogelijkheid zit om analytische distincties tussen theoretische begrippen empirisch te funderen.

Hoofdstuk 5 is gewijd aan een replicatie-onderzoek, gebaseerd op NKO-gegevens uit 1977. De steekproefresultaten kunnen in dit geval representatief geacht worden voor het Nederlandse electoraat anno 1977. Centraal in dit onderzoek zal staan het opnieuw toetsen van een door ons ontwikkeld theoriefragment voor politiek vertrouwen. Nu hebben de metingen van politiek vertrouwen in ons eerste onderzoek (1972) met name betrekking op het kabinet-Biesheuvel, in ons tweede onderzoek (1977) daarentegen op het kabinet-Den Uyl. Beide kabinetten verschillen duidelijk van politieke signatuur. Vergelijking van de relevante onderzoeksresultaten stelt ons in staat de vraag te beantwoorden, of én in hoeverre onze metingen van "politiek vertrouwen" situatie-gebonden zijn, dat wil zeggen, afhankelijk zijn van de sociaal-politieke context op het tijdstip van de meting.

In hoofdstuk 6 tenslotte komen we, op grond van ervaringen opgedaan in ons onderzoek, met enige voorstellen voor een nieuwe meting van politiek vertrouwen. We zullen verschillende varianten presenteren, die elk afgestemd zijn op onze definitie van politiek vertrouwen.

Het door ons ontwikkelde theoriefragment is te beschouwen als een beschrijvend/verklarend model. Omdat onze gegevens gebaseerd zijn op steekproeven die redelijk aselekt en representatief zijn voor het Nederlandse electoraat anno 1972 en 1977, hebben we de metingen van politiek vertrouwen en alle overige gegevens, die we bij de validering van onze metingen benut hebben (bijvoorbeeld bijlagen 3 en 4), bewust afgestemd op de steekproef als geheel. De gevolgde procedure stelt ons derhalve in staat uitspraken te doen over het Nederlandse electoraat anno 1972 en 1977. Zij verhoogt naar onze mening ook de vergelijkbaarheid van onderzoeksresultaten, die gebaseerd zijn op nationale steekproeven van kiezers in binnen- en buitenland.

De probleemstelling zou als volgt kort samengevat kunnen worden:

1. Indien de relatie burger - overheid beschouwd kan worden als een "vertrouwensrelatie", wat is dan het kenmerkende van deze relatie ?
2. In hoeverre stemmen de eerder verrichte metingen en onze eigen metingen overeen met onze definitie van "politiek vertrouwen" ?
3. In hoeverre zijn onze metingen betrouwbaar en geldig te noemen ?
4. In hoeverre zijn onze metingen van "politiek vertrouwen" situatie-gebonden ?

Tot slot nog een enkele opmerking over onze studie. Deze is in tal van opzichten beperkt. Een eerste beperking hebben we reeds aangegeven. "Politiek vertrouwen" bezien vanuit de relatie: (kiesgerechtigde) burger - overheid. Onze studie is bovendien beperkt tot democratisch politieke stelsels, met name dat van Nederland. Ons onderzoek berust op moment-opnamen, is derhalve niet dynamisch of historisch van aard. Ondanks al deze - noodzakelijke of onvermijdelijke - beperkingen, hopen we met deze studie toch een bijdrage geleverd te hebben aan een beter zicht op "politiek vertrouwen".

1. POLITIEK VERTROUWEN : EEN POGING TOT DEFINIERING

In dit hoofdstuk zal de conceptualisering van "politiek vertrouwen" centraal staan. Het algemene begrip "vertrouwen" nemen we als uitgangspunt, omdat het richtinggevend is voor een (reële) definitie van "politiek vertrouwen". Laatstgenoemd begrip is immers te beschouwen als een bijzondere toepassing van het meer algemene begrip "vertrouwen". Tot slot bespreken we enkele aan "politiek vertrouwen" verwante begrippen, waaronder "politieke steun" en "politieke tevredenheid".

Rond verkiezingen, bij kabinetscrises en in discussies over politieke strijdpunten valt vaak het woord 'vertrouwen' of 'wantrouwen'. Politieke leiders, met name van de partijen die stemmen- of zetelwinst geboekt hebben, plegen "hun kiezers" te bedanken voor het in hen gestelde vertrouwen. Blijkbaar wordt hier een vertrouwensrelatie tussen kiezers en gekozenen verondersteld.

Als er in de sociaal-politieke realiteit een verschijnsel als "politiek vertrouwen" bestaat, wat kunnen we dan daaronder verstaan en hoe is dat verschijnsel waarneembaar te maken? Als men iets wil meten moet men het eerst kwalitatief definiëren, aldus Tinbergen (1971, p. 15) in zijn lezenswaardig werkje over het meten in de menswetenschappen in het algemeen en over het meten van welzijn meer in het bijzonder. In dat boekje wordt de vraag gesteld of het welzijn (en zijn componenten) überhaupt gemeten kan worden. Een dergelijke vraag geldt evenzeer voor begrippen als bijvoorbeeld 'geluk' of 'vertrouwen'. Genoemde begrippen hebben minstens twee dingen gemeen: ze zijn algemeen bekend en ze zijn moeilijk te definiëren.

1.1. Het begrip "vertrouwen"

Voordat we het begrip 'politiek vertrouwen' gaan definiëren willen we eerst trachten enkele elementen van het begrip vertrouwen op te sporen, aanknopend bij het algemene spraakgebruik en de bestaande literatuur.

Van Dale (1961) schrijft in het Groot Woordenboek der Nederlandse taal over vertrouwen het volgende:

- vertrouwen (overg.):

1. staat maken op, rekenen op
2. betrouwbaar achten
3. toevertrouwen, op trouw mededelen.

(onoverg.):

zich op iets of iemand verlaten, op zijn trouw steunen

- vertrouwen (z.n.):

1. het geloof in, het bouwen op iemands trouw
2. (in de politiek) de tot uiting gebrachte overtuiging van de volksvertegenwoordiging dat het regeringsbeleid met haar inzichten overeenstemt
3. (overtuiging van) betrouwbaarheid.

Uit deze omschrijving blijkt alleen dat "vertrouwen" altijd een relatie impliceert. Vertrouwen is steeds gericht op iets of iemand. Impliciet is wel het 'verwachtingsmoment' aanwezig, doch uit niets blijkt wat eigenlijk verwacht wordt.

Als men bijvoorbeeld iemand 'betrouwbaar' acht, dan is daarmee nog niet gegeven datgene wat iemand tot 'betrouwbaar' bestempelt. Inzoverre zijn we met de bovenvermelde omschrijving nog niet veel verder gekomen.

Volgens Luhmann (1973, p. 25) gaat het bij vertrouwen vooral om "Verhaltenserwartungen, und auch da nur solche, auf die hin man sich mit eigenem Handeln engagierte und bei deren Enttäuschung man das eigene Verhalten bereuen würde". Enkele voorbeelden, ontleend aan het leven van alledag, moge dit illustreren en ons tevens in staat stellen tot het trekken van enige conclusies met betrekking tot het begrip vertrouwen.

voorbeeld 1: ouders hebben vertrouwen in een kindercrèche
waar zij hun kleuter achterlaten

voorbeeld 2: een patiënt vertrouwt zijn arts

voorbeeld 3: de Nederlandse regering heeft geen vertrouwen
in het buitenlands beleid van regering X.

In deze voorbeelden wordt steeds dezelfde term "vertrouwen" gebruikt. "Yet the exact notion of trust involved in each of these examples is different. If there is some thread of commonality running through the range of such diverse applications, then it is necessary that adequate definitions attempt to extract or specify the common dimensions or elements that characterize trust and suspicion in those diverse applications", zouden we in navolging van Kee en Knox (1970, pp. 357-358) kunnen zeggen.

Uit het bovenstaande zal het ook wel duidelijk geworden zijn dat "vertrouwen" en "absolute zekerheid" of "absolute voorspelbaarheid" elkaar wederzijds uitsluitende begrippen zijn. Een gedrag is alleen dan absoluut voorspelbaar als het geheel in causale wetmatigheden gevangen kan worden, maar in dat geval is de menselijke vrijheid gereduceerd tot nul. Doch juist vanwege de vrijheid van handelen, hebben we "vertrouwen" nodig als een mechanisme "zur Reduktion einer Zukunft von mehr oder weniger unbestimmt bleibender Komplexität", aldus de redenering van Luhmann (1973, p. 40 en p. 16).

Nu betreft vrijheid van handelen eigenlijk altijd een "institutionalisierte Freiheit, nämlich Freiheit, die in die Sozialordnung eingefangen und dort gezähmt ist als Komplex von Handlungen onder Handlungsaspekten, für die man persönlich die Verantwortung trägt". (Luhmann, 1973, p. 43).

Daarmee is natuurlijk niet gezegd, dat iemand altijd zo zal handelen als van hem verwacht mag worden, met andere woorden "vertrouwen" bevat steeds een risico-element, een stuk onzekerheid.

Vertrouwen is niet alleen maar "verwachting" en daarmee toekomstgericht, maar verwijst ook naar ervaring(en) in het verleden. Eerst wanneer wij de ander als vertrouwenwekkend ervaren (hebben) of wellicht beter, in de mate waarin wij de ander als vertrouwenwekkend ervaren, kunnen wij die ander vertrouwen schenken, vertrouwen. In deze zin verstaan we de definitie die Luhmann (1973, p. 40) van vertrouwen geeft: "Vertrauen ist dann die generalisierte Erwartung, dass der andere seine Freiheit, das unheimliche Potential seiner Handlungsmöglichkeiten, im Sinne der Persönlichkeit

handhaben wird - oder genauer, im Sinne der Persönlichkeit, die er als die seine dargestellt und sozial sichtbar gemacht hat".

Vertrouwen in iemand hebben wil zeggen: de verwachting koesteren dat die persoon zich onder bepaalde omstandigheden zal gedragen zoals hij zich behoort te gedragen, vooral gelet op diens sociale positie. Die verwachting kan slechts zinvol uitgesproken worden op grond van de ervaring die men opgedaan heeft, de indruk welke men van die persoon gekregen heeft.

Met andere woorden: men kan iemand slechts vertrouwen voor zover deze zich gemanifesteerd heeft in uiterlijk waarneembaar (al dan niet verbaal) gedrag. In deze zin is vertrouwen dan ook altijd "subjectief" en niet afdwingbaar. Dit is in kort bestek de "thread of commonality" die door onze drie voorbeelden loopt.

Bij onze voorbeelden plaatsen we enige kanttekeningen die verband houden met enkele analytische distincties.

- Een eerst opmerking betreft het onderscheid in objecten van vertrouwen. Het object van vertrouwen behoeft niet altijd het individu te zijn. In ons eerste voorbeeld was het vertrouwensobject een institutionele groep (de kindercrèche); een ander mogelijk object zijn bijvoorbeeld de politieke groepen, waaronder de politieke partijen en pressiegroepen zoals vakbonden en werkgeversorganisaties. Als object zou men ook kunnen nemen een structureel subsysteem, bijvoorbeeld het partijstelsel in Nederland of het bedrijfsleven (economisch bestel), of het kiesstelsel. Vertrouwen in het kiesstelsel betekent dan: de verwachting dat de institutie zal blijven voorzien in die behoeften waarin zij geacht wordt te voorzien, in overeenstemming met geldende culturele waarden.

- Onze tweede opmerking betreft het onderscheid tussen vertrouwen als oriëntatie, als attitude zo men wil en vertrouwen als gedrag. Het laatstgenoemde achten wij van toepassing op ons eerste voorbeeld. Uit ons gedrag - waarbij het om een "frei institutionaliseerd" en niet een dwangmatig

handelen gaat - blijkt wellicht nog het beste of we iemand vertrouwen. Gelet op dit feit en de mogelijkheid om (experimentele) condities in te bouwen is het niet verwonderlijk, dat onderzoekers die op experimentele wijze het verschijnsel "vertrouwen" trachten te onderzoeken zich vooral concentreren op 'trusting behavior'. Zie bijvoorbeeld: Deutsch, (1958 en 1960); Swinth (1967), Kee en Knox (1970); Zand (1972).

De sterk speltheoretische inslag van de vier genoemde studies en de sterke nadruk op de condities voor het ontstaan van "trusting behavior" in een experimentele situatie verschaffen ons weinig of geen houvast voor onze eigen studie, waarin "vertrouwen" als oriëntatie (houding) centraal staat. - Onze derde opmerking betreft het onderscheid tussen "vertrouwen" en "hoop". Nemen we als uitgangspunt van ons betoog ons eerste voorbeeld. Ouders die hun kleuter naar een crèche brengen zullen dit doen in de verwachting dat hun kind in veilige handen zal zijn. Het lijkt hun ook vanzelfsprekend dat ze dit van de crèche mogen verwachten. Wanneer hun kind echter tengevolge van nalatigheid van één der kleuterleidsters iets overkomt zullen ze betreuren dat zij hun kleuter aan de zorgen van deze crèche toevertrouwd hebben.

Achteraf gezien, zullen ze betreuren samen uit geweest te zijn en zouden ze liever dan deze crèche te vertrouwen, niet samen uitgegaan zijn. We stelden nu wel: "achteraf gezien enz.". Dat is niet helemaal juist. Ook van te voren (dat wil zeggen vóóordat men het kind uitbesteedde) wist men min of meer dat men een risico liep. Desondanks accepteerde men dit en stelde men zijn gedrag hierop af, dat wil zeggen: het kwetsbare gedrag van de ouders werd afgestemd op degene(n) die men vertrouwde. Hier ligt voor Luhmann de kern van het verschil tussen 'vertrouwen' en 'hoop'.

Degene die hoopt, wacht slechts af, engageert zich niet, dat wil zeggen: stelt zijn eigen gedrag niet afhankelijk van dat van anderen. Met de woorden van Luhmann (1973, p. 25) gezegd: "Der Hoffende fasst trotz Unsicherheit einfach Zuversicht. Vertrauen reflektiert Kontingenz, Hoffnung eli-

miniert Kontingenz". Dit impliceert echter niet dat "das Risiko und die Gründe des Vertrauens vor dem Verhalten rational abgewogen werden" (id., p. 25). Naar onze mening speelt echter wel het beeld dat wij van degene hebben aan wie wij vertrouwen willen schenken een belangrijke rol. Anders gezegd: vertrouwen heeft naast het verwachtingsaspect ook een ervaringsaspect. Daarbij domineert het verwachtingsmoment. Vertrouwen blijft een waagstuk.

- Nog een laatste opmerking lijkt hier op haar plaats. Zij betreft het specifieke of diffuse karakter van een vertrouwensrelatie. Wanneer we zeggen vertrouwen te stellen in bijvoorbeeld een arts, een kleuterleidster, een winkelier dan zijn onze verwachtingen afgestemd op deze specifieke relatie. Zelfs als we in elk van deze drie gevallen onder meer rekenen op, laten we zeggen 'deskundigheid', dan nog betreft het een specifieke deskundigheid. Naar onze mening gaat het bij "politiek vertrouwen" om een specifieke relatie. Bij de definiëring van dit begrip, zullen we dan aan moeten geven welke specifieke verwachtingen en normen in het geding zijn.

1.2. Het begrip "politiek vertrouwen"

Zoals gezegd vatten we "politiek vertrouwen" op als een specifieke relatie waarvan het subject de stemgerechtigde staatsburger is. In deze paragraaf willen we nader ingaan op het object van deze relatie (1.2.1.), de aspecten van "politiek vertrouwen" (1.2.2.) en de aard van deze vertrouwensrelatie (1.2.3.). We besluiten deze paragraaf met een definitie van "politiek vertrouwen".

1.2.1. Het object van politiek vertrouwen

In de literatuur wordt als object van politiek vertrouwen (of politiek cynisme) onder meer genoemd:

- "government" (national or local): vgl. Aberbach (1969, p. 90); Aberbach en Walker (1970, p. 1203); Lyons (1970, p. 291); Miller (1974a, p. 952); Miller (1974b, p. 989); Ambler (1975, p. 31);

- "political authorities and/or the regime": vgl. Schwartz (1975, p. 189);
- "political actors and activity": vgl. Jennings en Niemi (1968, p. 177);
- "political system": vgl. Easton (1967, p. 163) en Gamson (1968, p. 49);
- "product or outputs of the political system": vgl. Gamson (1971, p. 41).

Gamson (1968, p. 49) stelt, dat: "political trust is best thought of as a differentiated attitude toward different levels of the political system". Hij noemt vier objecten van politiek vertrouwen, namelijk:

1. "the incumbent authorities,
2. the political institutions of a regime,
3. the public philosophy of a regime,
4. the political community". (o.c. pp. 50-51).

De volgorde van de vermelde vertrouwensobjecten is hier van belang. Volgens Gamson kan het vertrouwen in een bepaald object beschouwd worden als een generalisatie van het vertrouwen in het voorafgaande object ("Generalization of trust attitudes at the previous level"). Gamson heeft zich in zijn keuze van vertrouwensobjecten laten inspireren door Easton. Deze spreekt niet van politiek vertrouwen, maar van "system support". Die systeemondersteuning heeft dan betrekking op de drie fundamentele politieke objecten die Easton (1967, p. 165) aan een politiek systeem onderkent, te weten: "the authorities, regime, and political community". Met "authorities" heeft deze auteur de "occupants of the authority roles" op het oog (o.c., p. 212). Het regime, opgevat als "sets of constraints on political interaction" heeft volgens hem drie componenten, te weten: waarden (doel-einden en beginselen), normen en gezagsstructuur (o.c., p. 193). Onder "political community" verstaat Easton, "that aspect of a political system that consists of its members seen as a group of persons bound together by a political division of labor" (o.c., p. 177). Deze politieke arbeidsverdeling kent een verschillende mate van betrokkenheid,

variërend van zeer actief betrokken tot zeer passief betrokken (o.c., p. 178).

Gamson nu heeft voor zijn indeling het complexe begrip "regime" opgesplitst. Easton's regime-normen en structurele voorzieningen (= "structure of authority") vat hij samen onder de term "politieke instituties". De regime-normen zijn de spelregels voor deelname aan het politieke proces. Zij specificeren de wijze waarop leden van een systeem geacht worden zich in het politieke leven te gedragen. De "public philosophy" (= de ideologie) omschrijft de waarden, opgevat als "any set of principles and criteria above and beyond the reach of government and statesmen by which the decisions of government are guided and justified".

Voorbeelden van dergelijke beginselen voor de Verenigde Staten zijn volgens hem "gelijke kansen voor iedereen", "bescherming van de vrijheid van het individu" en "responsiviteit ten aanzien van het gevoel van de meerderheid".

De regime-normen en de politieke waarden maken deel uit van de politieke cultuur.

Nog een opmerking over "authorities" bij Gamson en bij Easton. In de opvatting van Gamson (1968, p. 21) zijn de "autoriteiten": "... those who, for any given social system, make binding decisions in that system". Een besluit is volgens hem bindend, wanneer het - indien nodig - op legitieme wijze afgedwongen kan worden.

Volgens Easton (1967, p. 212) is er sprake van "autoriteiten", als ze aan bepaalde voorwaarden voldoen: "They must engage in the daily affairs of a political system: they must be recognized by most members of the system as having the responsibility for these matters; and their actions must be accepted as binding most of the time by most of the members as long as they act within the limits of their roles".

Omdat we "politiek vertrouwen" opvatten als een specifieke relatie waarin de stemgerechtigde burger subject is, ligt het nogal voor de hand, dat het object in deze relatie een politieke actor is, of een samengesteld geheel van politie-

ke actores. Welke politieke actor(es) zou(den) met name in aanmerking kunnen komen als object? Een antwoord op deze vraag is - naar onze mening - afhankelijk van de opvatting wat "politiek is". Hoogerwerf (1972, p. 37) omschrijft "politiek" als het "overheidsbeleid alsmede de totstandkoming en effecten ervan". Ofschoon deze definitie geenszins algemeen aanvaard is, biedt een ruime interpretatie van deze definitie, die door de auteur zelf gedeeld wordt, een goed uitgangspunt voor onze studie.

In ons onderzoek beperken we ons bewust tot democratisch politieke stelsels. Naar onze mening is het moeilijk vol te houden, dat in een dergelijk stelsel de overheid niet de meest op de voorgrond tredende politieke actor zou zijn. Bovendien laat (een ruime interpretatie van) deze definitie de betekenis en invloed van andere politieke actores naast de overheid onverlet. Immers, de beleidsvorming speelt zich af in een politiek krachtenveld, waarin naast de overheid tal van politieke actores opereren, zoals politieke partijen, vakbonden en werkgeversorganisaties, grote ondernemingen en actiegroepen.

Toegegeven dus, dat "politiek" niet alleen "gemaakt" wordt door "de overheid". Dat neemt niet weg, dat we het zinvol achten de meting van "politiek vertrouwen" te beperken tot of toe te spitsen op die instellingen en personen, welke geacht worden het "algemeen belang" te behartigen. Daarmee wordt - in onze gedachtengang - "de overheid" de belangrijkste politieke actor waarop het vertrouwen van de burger zich richt.

De overheid - hetzij op nationaal niveau, hetzij op lokaal niveau - wordt hier niet opgevat als institutie, maar als "institutionele groep". Onder deze term verstaan we, in navolging van Thurlings (1977, p. 61), een georganiseerde groep van mensen die tot taak heeft het doel van de institutie volgens de institutionele voorschriften uit te voeren. Tot "de overheid" rekenen we de ministers, de regeringsambtenaren en leden van de Tweede Kamer; maar ook burgemeester en wethouders, gemeenteambtenaren en leden van de gemeenteraad. Tot de overheid behoren uiteraard ook de

leden van de Eerste Kamer en van Provinciale en Gedeputeerde Staten. Deze blijven echter in onze studie verder buiten beschouwing.

Onze opvatting inzake "overheid" is in overeenstemming met de begripsbepaling van "overheid" en "authorities", zoals die te vinden is bij respectievelijk Huismans en Siegerist (1974, p. 270) en Easton (1967, p. 212). Het gaat ons hierbij met name om de "occupants of the authority roles", de gezagsdragers vanaf de minister-president tot aan de burgemeester, met al wat daaromheen en daartussen zit aan politieke leiders, aan legitieme positiebekleders. In paragraaf 1.3. zullen we in het kort nader ingaan op het begrip "legitimiteit".

Naar onze mening bestaat een vertrouwensrelatie vooral tussen actoren, in dit geval politieke actoren. Iedere actor bekleedt een bepaalde positie (= structuur-element) en aan elke positie zijn één of meer specifieke normen gekoppeld. Deze normen zijn collectieve, meer of minder bindende verwachtingen ten aanzien van het gedrag van de positiebekleider, d.i. opvattingen over hoe de positiebekleider zich behoort te gedragen (= cultuur-element). Het gaat ons hier om de sociologische begrippen "positie" en "rol". Zie bijvoorbeeld: De Jager en Mok (1971) en Van Doorn en Lammers (1962).

Politiek vertrouwen, onzes inziens een dynamisch begrip, bestaat dan uit een voortdurende toetsing van het feitelijk gedrag van de positiebekleider aan de normatieve verwachtingen, die het subject heeft ten aanzien van die positiebekleider, een proces waarvan de uitslag "positief" is en op grond daarvan ook de verwachting voor toekomstig gedrag.

In onze benadering is daarmee zowel het structuur- als cultuurelement ingebouwd.

De (regime-)normen en waarden vormen naar onze mening de toetssteen van een vertrouwensrelatie en zijn als zodanig geen object waarop het vertrouwend subject zich richt. De indeling van objecten van politiek vertrouwen zoals Gamson die geeft volgen wij dus niet. We beperken het object van politiek vertrouwen immers tot het eerste door Gamson ge-

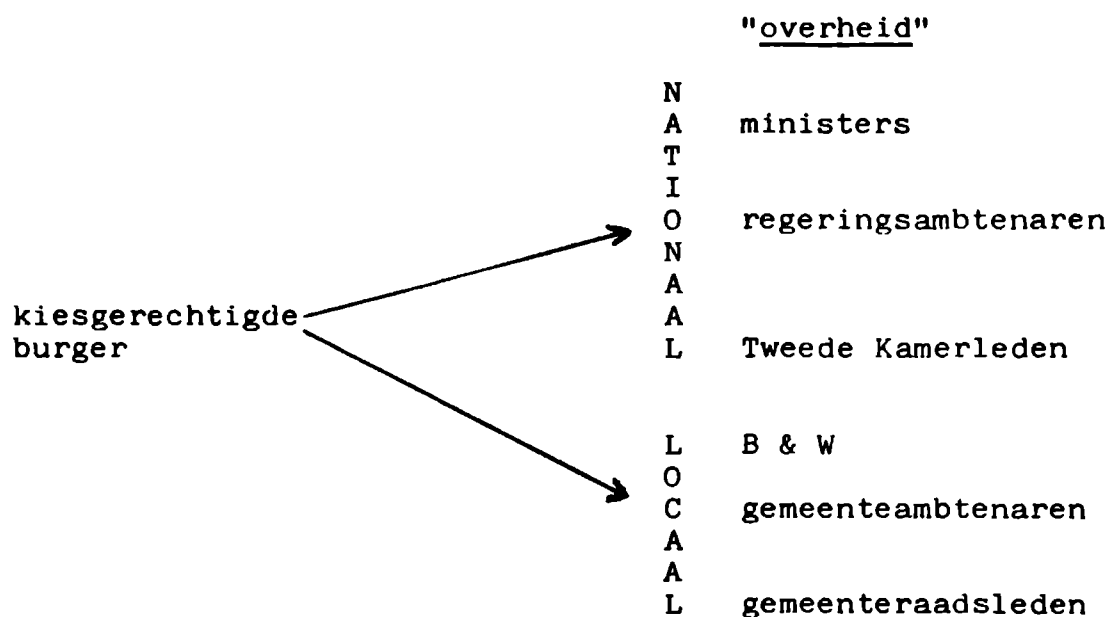
noemde object, namelijk de "incumbent authorities".

Naar onze mening kunnen normen, waarden en instituties als object beter betrokken worden op begrippen als "political support" en "political alienation". Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat Gamson bij de bespreking van zijn viertal objecten deze en aanverwante termen gebruikt. In paragraaf 1.3 zullen we de begrippen "politieke steun" en "politieke vervreemding" beknopt bespreken.

Politieke actores zoals politieke partijen, vakbonden, werkgeversorganisaties, grote ondernemingen, actiegroepen en demonstranten zijn een mogelijk object van vertrouwen. Doch in onze studie vormt "de overheid" het object van politiek vertrouwen. "Politiek vertrouwen" stellen we derhalve per definitie gelijk met "vertrouwen in de overheid". Zie schema 1.

De overheid wordt in onze studie beschouwd in de hoedanigheid van gezagsdrager, van legitieme positiebekleder. Ten aanzien van het gedrag van deze positiebekleder bestaan er bepaalde normatieve verwachtingen. In de volgende paragraaf komt onder meer ter sprake welke normen er bij "politiek vertrouwen" in het geding zijn.

schema 1: object van politiek vertrouwen

Aspecten van politiek vertrouwen

In het voorafgaande hebben we politiek vertrouwen opgevat als een relatie tussen politieke actores, gezien als positiebekleders. Onder "positie" verstaan wij een knooppunt in een netwerk van (sociale) relaties. Ten aanzien van het gedrag van een positiebekleder bestaan er bepaalde verwachtingen.

Terecht stelt van Hoof (1963, p. 8): "Met betrekking tot de verwachtingen, waarmee de bekleders van een positie geconfronteerd worden, is het zaak onderscheid te maken tussen normatieve verwachtingen en waarschijnlijkheidsverwachtingen. Normatieve verwachtingen hebben een verplichtend karakter; dit zijn opvattingen over hoe iemand zich in een positie behoort te gedragen, over wat zijn rechten en plichten zijn uit hoofde van die positie. Waarschijnlijkheidsverwachtingen zijn meningen over hoe men zich in een positie zal gedragen, over wat men als bekleder van die positie zal doen". Deze normatieve verwachtingen (= rol) zullen we aanduiden met "norm"-component, de waarschijnlijkheidsverwachtingen met "verwachting"-component.

Wanneer Miller (1974b, p. 989) politiek vertrouwen omschrijft als "the belief that the government is operating according to one's normative expectations of how government should function", dan is een norm- en perceptie-component duidelijk aanwezig, doch een waarschijnlijkheidsverwachting (verwachting-component) is niet expliciet aanwezig. Toch achten wij deze onontbeerlijk voor een adequate meting van "politiek vertrouwen". Immers, de verwachting dat de overheid overeenkomstig de norm(en) zal handelen, vormt naar onze mening precies de kern van "politiek vertrouwen".

Om eventuele misverstanden te voorkomen, nog een enkele opmerking bij de norm-component, de normatieve verwachtingen ten aanzien van het gedrag van positiebekleders. Wanneer we spreken van "norm", van "normatieve verwachtingen", dan hebben we steeds collectieve verwachtingen op het oog. Zie: De Jager en Mok (1971, p. 314). Eenzelfde gedachte treft men ook aan bij Keniston (1972, p. 39) en bij Easton (1967, p. 200). Laatstgenoemde zegt van "regime norms", dat

ze "specify the way in which members of a system are expected to behave in political life".

In de vertrouwensrelatie burger-overheid wordt, zij het niet persé expliciet, gerefereerd aan bepaalde normen en waarden.

Onder waarden verstaan we dan, in navolging van De Jager en Mok (1971, p. 325), "collectieve voorstellingen binnen een maatschappij of groepering omtrent hetgeen goed, juist en daarom nastrevenswaardig is". Op grond van deze waarden zijn slechts bepaalde resultaten van positioneel handelen gewenst. Om deze gewenste resultaten te kunnen bereiken wordt - middels de normen - het gedrag van een positiebekleider in bepaalde banen geleid.

Met andere woorden: het positioneel handelen wordt door bepaalde normen afgesteld op de in het geding zijnde waarden.

De aspecten die tot nu toe aan de orde zijn geweest, zijn aspecten van het algemene begrip "vertrouwen". Zij gelden voor elke vertrouwensrelatie. Het betreft hier de op ervaring gebaseerde verwachting, dat het gedrag van alter in overeenstemming zal zijn met bepaalde normen. Deze aspecten noemen we gemakshalve de componenten van vertrouwen. Wij onderscheiden een norm-, een perceptie- en een verwachting-component.

Bij politiek vertrouwen gaat het om een specifieke vertrouwensrelatie. De specificiteit van de normen, gekoppeld aan een sociale positie, is bepalend voor zo'n relatie. Simpel gesteld luidt nu de vraag: welke normen zijn er in het geding bij "politiek vertrouwen"? De betreffende normen - wij noemen ze gemakshalve elementen van "politiek vertrouwen" - hebben we getracht op te sporen door middel van literatuurstudie en kritische reflectie.

Abramson (1972, p. 1245) zegt over politieke leiders het volgende: "The feeling that leaders can be trusted involves the belief that they will usually be honest and will usually act in the interests of the people. Feelings of trust may also involve a belief that leaders are competent".

Lyons (1970, p. 291), die "political cynicism or distrust" wil meten, noemt als elementen "honesty, competence, and fairness of government".

Ginsberg en Weissberg (1978, p. 34) merken nog op: "Because responsiveness is an important norm of all democratic regimes, citizens' perceptions of governmental responsiveness are an important component of popular attitudes about the regime".

Het bovenstaande levert een viertal elementen op: deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid.

In een democratisch stelsel wordt de overheid geacht het "algemeen belang" te behartigen. Naar onze mening zouden, vanuit een vertrouwensrelatie burger-overheid, dienaangaande de volgende vragen gesteld kunnen worden:

1. Is de objectieve voorwaarde aanwezig dat de overheid haar taak kan vervullen?
2. Is de objectieve voorwaarde aanwezig dat de overheid haar taak wil vervullen?
3. Houdt de overheid rekening met de eisen en wensen van de burgers, bij het vervullen van die taak?
4. Wordt die taak vervuld en worden bepaalde groeperingen daarbij niet ten onrechte stelselmatig bevoordeeld?

ad 1. Deze vraag heeft betrekking op 'deskundigheid' ("competence"): de overheid behoort voor haar taak berekend te zijn. Is zij dat ook?

ad 2. Deze vraag betreft de 'integriteit' ("honesty"): de overheid behoort haar taak belangeloos uit te voeren. Tracht zij niet zichzelf te bevoordelen bij het vervullen van die taak?

ad 3. Hier gaat het om 'ontvankelijkheid' ("responsiveness"): staat de overheid open voor de eisen en wensen van de burgers gelijk zij behoort te doen? Het begrip "responsiveness" wordt in verschillende betekenissen gebruikt, mede in verband met de verschillende context waarin dit begrip wordt gehanteerd. Wij kiezen in deze studie voor de interpretatie van Easton (1967, p. 434): "Responsiveness (...) will be interpreted to mean first, that the authorities are willing to take the information into account and give it

consideration in their outputs and second, that they do so positively in the sense that they seek to use it to help avert discontent or to satisfy grievances over the initial outputs or some unfulfilled demand".

Wanneer we bovenvermelde omschrijving van "responsiveness" passen binnen het kader van onze studie, dan menen we te kunnen stellen, dat 'ontvankelijkheid van de overheid voor de wensen of beleidsvoorkeuren van de burger' min of meer parallel loopt met de 'mogelijkheid voor de burgers om invloed uit te oefenen op de overheid'. (= "political efficacy")

Nu is het zo, aldus Verba (1967, p. 542), dat: "Beliefs about the proper behavior of non-elites may vary from a belief that one can and should actively intervene in the political process to stress on the futility and illegitimacy of such intervention. No political culture will stress either polar type completely".

Eén van de vragen die dan gesteld dienen te worden is:

hanteren de burgers de norm dat de burgers invloed behoren te kunnen uitoefenen op de overheid? Voor de Nederlandse samenleving geldt een volmondig ja op deze vraag. Zo blijkt uit de resultaten van het Nationaal Verkiezingsonderzoek van 1971, dat 69% van de respondenten toen van oordeel was, dat 'de kiezers' veel invloed zouden moeten hebben op belangrijke beslissingen in Nederland. En 60% van de respondenten vond dat 'de kiezers' te weinig invloed hadden, zo vermeldt Noldus (1972, p. 72-73). Uit gegevens van het Nationaal Kiezersonderzoek 1972-1973 blijkt, dat zelfs 78% van de respondenten van oordeel is, dat 'de kiezers' te weinig invloed hebben op belangrijke beslissingen in Nederland. Zie: De Bruyn en Foppen (1974 (2), p. 399).

In deze studie zullen we "ontvankelijkheid van de overheid voor de eisen en de wensen van de burger" en "mogelijkheid van beïnvloeding van de overheid door de burger" als keerzijden van dezelfde medaille beschouwen. Dit element van politieke vertrouwen zullen we korthedshalve aanduiden met "ontvankelijkheid". Op het begrip "political efficacy" en de relatie met "politiek vertrouwen" gaan we in paragraaf 1.3. nader in.

ad. 4. Deze vraag heeft betrekking op de rechtvaardigheid en de "effectiviteit" van het overheidsbeleid, dat wil zeggen op de mate waarin de nagestreefde doeleinden bereikt worden. Of liever: de mate waarin het algemeen welzijn gerealiseerd wordt. Het gaat om de vraag of de burger de indruk heeft, dat de overheid bij het vervullen van haar taak de verschillende - vaak conflicterende - belangen eerlijk tegen elkaar tracht af te wegen. Al kan men op theoretische gronden een onderscheid maken tussen "effectiviteit" en "rechtvaardigheid", in de praktijk - van de meting - zijn ze moeilijk uit elkaar te houden. Zo stelt Gamson (1968, p. 53) naar onze mening terecht: "The issues of fairness and efficiency are difficult to disentangle since most groups have a very strong tendency to rationalize their own interests as public interests". Kortheidshalve duiden we dit element aan met de term "rechtvaardigheid".

In de vertrouwensrelatie burger-overheid fungeren de vermelde elementen als beoordelingscriteria. Dat wil niet zeggen, dat elk element voor elke burger even belangrijk is. Vermoedelijk let de burger vooral op het "rechtvaardig" handelen van de overheid en kunnen de eerste drie elementen wellicht als "randvoorwaarden" beschouwd worden. Bij de analyse van de onderzoeksgegevens gaan we nader in op dit vermoeden.

Samenvattend kunnen we de aspecten van politiek vertrouwen als volgt weergeven:

aspecten van politiek vertrouwen

<u>componenten</u>	<u>elementen</u>
a. norm	a1: deskundigheid
b. perceptie	a2: integriteit
c. verwachting	a3: ontvankelijkheid
	a4: rechtvaardigheid

De door ons onderscheiden componenten staan natuurlijk niet los van elkaar. Men zou kunnen stellen dat norm en perceptie in een evaluatieact samensmelten. En wat wij met de term "verwachtingcomponent" aangeduid hebben, kan beschouwd worden als het anticiperen op een toekomstige evaluatie.

De door ons onderscheiden elementen zijn een nadere uitwerking van de norm-component. Strikt genomen houden de gehanteerde termen eerder een verwijzing in naar een "waarde" dan naar een "norm". Korthedshalve geven we aan genoemde termen de voorkeur.

Nog een enkele opmerking bij de perceptie-component van politiek vertrouwen. Ging het bij de 'normen' om collectieve verwachtingen, dus om normatieve verwachtingen, die men deelt met andere burgers, bij de perceptie gaat het met name om de individuele beoordeling van het gedrag van de positiebekleders, ofschoon de invloed van referentiegroepen en de massamedia op die "individuele kijk" niet gering geacht mag worden. De norm is echter meer objectief, de perceptie is meer subjectief, anders gezegd: hetzelfde gedrag kan op grond van dezelfde norm uiteenlopend beoordeeld worden. Daarbij maakt het nog verschil, vanuit welke situatie men start. Met de woorden van Aberbach en Walker (1970, p. 1202): "There are numerous feedback loops in the complex process which generates or maintains trust. For example, satisfactory outputs stimulate trust, but trust itself predisposes a person to view outputs positively". Dit kan betekenen dat men "objectief" ongunstige resultaten als "gunstig" of "niet zo ongunstig" beoordeelt en dat de kans hierop groter is voor degenen die vertrouwen stellen in de positiebekleder dan voor hen die er wantrouwend tegenover staan. Een dergelijke vertekening in de waarneming is niet zozeer typerend voor "politiek vertrouwen" als wel voor een attitude. Het aan Aberbach en Walker ontleende citaat kan ook anders geïnterpreteerd worden. Het gaat dan niet zozeer om een vertekening in de waarneming als wel om een "tolerantie-marge". Tolerantie betreft hier het accepteren van beleidsresultaten en van handelwijzen der positiebekleders, die als "ongunstig" ervaren en 'negatief' beoordeeld worden. Indien 'politiek vertrouwen' opgevat kan worden als

een attitude, dan verwijst 'tolerantie' naar de actionele component.

Tolerantie betekent rekening houden met de onvolmaaktheid van mensen(werk), betekent - in deze context - bereidheid om vertrouwen te schenken, nochtans niet onbeperkt. De tolerantiemarge wordt bepaald door de mate waarin de positiebekleder nog als vertrouwenwekkend wordt ervaren. Wellicht kan tolerantie daarom het best opgevat worden als de bereidheid om de geconstateerde discrepantie tussen norm en gedrag te zien als een toevallige of, gelet op de omstandigheden, een onvermijdelijke afwijking. Naarmate de positiebekleders als minder vertrouwenwekkend worden ervaren, neemt deze bereidheid af en bijgevolg wordt de waarschijnlijkheidsverwachting minder positief of zelfs negatief. In het laatste geval slaat politiek vertrouwen om in zijn tegendeel en is er sprake van politiek wantrouwen.

Dit wil niet zeggen dat alles puur rationeel afgewogen wordt bij politiek vertrouwen. Vermoedelijk gaat het vooral om globale indrukken van wat de overheid doet. Het beeld van de burger als politieke actor dat ons voor ogen staat stemt overeen met het beeld dat Key (1966, p. 7-8) van de kiezer schetst: "... an electorate moved by concern about central and relevant questions of public policy, of governmental performance, and of executive personality".

In de volgende paragraaf gaan we nader in op de vraag of "politiek vertrouwen" als een politieke attitude beschouwd kan worden, en besluiten we met een definitie van "politiek vertrouwen".

Politiek vertrouwen als attitude

In het voorafgaande zijn wij nagegaan waarop "politiek vertrouwen" zich richt, dat is het mogelijke object. Wat is nu de aard van deze subject-object relatie? Gamson (1971, p. 41) noemt politiek vertrouwen (i.e. trust in the government) een politieke attitude. Zoals elke attitude predispooneert zij tot stellingname vóór of tegen iets of iemand, zij heeft een evaluatieve component. Juist omdat de term

"political attitude" volgens Gamson de connotatie "opinie ten aanzien van een specifiek strijdpunt of openbare figuur" heeft, voegt hij er meteen aan toe, dat politiek vertrouwen anders opgevat moet worden, namelijk als een "more basic type of political orientation", waarvan hij zegt dat "It refers to the general expectations people have about the quality of the product that the political system produces. It is more generalized, cumulative, and stable than attitudes on specific public issues".

Aberbach en Walker (1970, p. 1203) definiëren politiek vertrouwen - in navolging van Stokes (1962, p. 64) - als "a basic evaluative orientation toward government". Miller (1974a, p. 952), die ook naar Stokes verwijst, zit op dezelfde lijn: "Political trust can be thought of as a basic evaluative or affective orientation toward the government".

Lyons (1970, p. 291) omschrijft een nauw verwant begrip als volgt: "Political cynicism or distrust relates to a basic and general evaluative posture towards government".

Jennings en Niemi (1968, p. 177) zien politiek cynisme als "a basic orientation toward political actors and activity". Het aan politiek vertrouwen verwante begrip "diffuse support" wordt door Easton (1967, p. 273) omschreven als "a reservoir of favorable attitudes or good will that helps members to accept or tolerate outputs to which they are opposed or the effect of which they see as damaging to their wants".

Uit bovenstaande omschrijvingen blijkt, dat politiek vertrouwen opgevat kan worden als een attitude of een bepaald soort oriëntatie. Hennessey (1972, p. 27) beschouwt politieke attitudes als "relatively enduring orientations toward political objects".

Omdat in de literatuur 'politiek vertrouwen' een 'politieke attitude' wordt genoemd, kunnen we moeilijk voorbijgaan aan de vraag of "politiek vertrouwen" - zoals door ons opgevat - een attitude is. Daar het begrip "attitude" uiteenlopend gedefinieerd wordt, zullen we eerst dienen aan te geven voor welke definitie van attitude we kiezen. Het ligt voor

de hand dat we daarvoor psychologische literatuur geraadpleegd hebben. De definitie die ons het meest aansprak is die van Rokeach (1969, p. 112): "An attitude is a relatively enduring organization of beliefs around an object or situation predisposing one to respond in some preferential manner". Onder "belief" verstaat de auteur: "... any simple proposition conscious or unconscious, inferred from what a person says or does, capable of being preceded by the phrase "I believe that..."".

Een andere omschrijving van 'attitude', minder strak geformuleerd, maar wel illustratief voor onze opvatting van politiek vertrouwen, is die van Duijker en Vuyk (1970, p. 378): "De attitude kan (derhalve) worden omschreven als een systeem, waarin drie componenten zijn te onderscheiden: een actionele, een evaluatieve en een cognitieve component. Met andere woorden: men weet ergens iets van, men is er voor of tegen, en men is geneigd zekere activiteiten te ontplooiën die met deze waardering in overeenstemming zijn".

"Politiek vertrouwen" impliceert kennis van het feitelijk gedrag van de positiebekleder en van het rolgedrag (cognitief), toetsing van het feitelijke gedrag aan rolgedrag (evaluatief) waarbij onzes inziens een zekere tolerantie-marge in acht wordt genomen én de verwachting ten aanzien van het toekomstig gedrag van de positiebekleder ontstaat (actioneel).

Uit het bovenstaande moge blijken dat we "politiek vertrouwen" zien als een attitude. Een attitude is meer dan een momentane indruk van of een stel afzonderlijke meningen over iemand of iets. Dat blijkt ook uit de definitie van Rokeach ("a relatively enduring organization of beliefs.."). De componenten die Duijker en Vuyk aan een attitude onderkennen achten wij in het begrip "politiek vertrouwen" aanwezig.

Uiteraard is verandering van houding mogelijk, maar deze zal meestal geleidelijk verlopen. Een attitude is immers relatief duurzaam. Mede vanwege dit kenmerk beschouwen we politiek vertrouwen als een "politieke attitude".

Politiek vertrouwen - politiek wantrouwen: een continuum

Wanneer over politiek vertrouwen gesproken wordt is het onvermijdelijk, dat ook het begrip politiek wantrouwen ter sprake komt. In de Amerikaanse literatuur worden voor wantrouwen termen gebruikt als "distrust", "mistrust", en "cynicism". De gedachte dat "politiek cynisme" ongeveer identiek is met "politiek wantrouwen" vinden wij onder andere bij Jennings en Niemi (1968, p. 177): "political cynicism and its mirror image, trust, ..."; bij Lyons (1970, p. 291): "Political cynicism or distrust..."; bij Abramson (1972, p. 1245): "... measured 'political cynicism', which may be considered roughly the converse of political trust"; bij Miller (1974a, p. 952): "The dimension of trust runs from high trust to high distrust or political cynicism"; en bij Schwartz (1975, p. 189): "Political trust (the polar opposite of cynicism)...".

De opvatting dat "politiek vertrouwen" en "politiek wantrouwen" in één dimensie liggen en elkaars tegenhanger zijn, ziet men ook vaak weerspiegeld in de praktijk van de meting. In hoofdstuk twee zullen we zien dat met behulp van dezelfde soort items - vaak exact gelijk in formulering -, nu eens "politiek vertrouwen" wordt gemeten dan weer "politiek wantrouwen", een en ander in overeenstemming met wat men als het positieve antwoordalternatief heeft gekozen. Vaak wordt gebruik gemaakt van een Guttman-schaal gebaseerd op dichotome items (bijvoorbeeld uitspraken met als antwoordcategorieën eens/oneens). Kiest men voor een dergelijke schaal de label "politiek vertrouwen", dan kan de laagste schaalscore aangeduid worden met "zeer weinig vertrouwen" (eventueel: "geen vertrouwen") en de hoogste schaalscore met "zeer veel vertrouwen").

Kiest men daarentegen als label "politiek wantrouwen", dan kan de laagste schaalscore aangeduid worden met "zeer weinig wantrouwen" (eventueel: "geen wantrouwen") en de hoogste schaalscore met "zeer veel wantrouwen". Wanneer we bedenken dat in beide schalen de positieve antwoordalternatieven tegengesteld zijn, dan zijn de gevolgen van de

toegepaste meetprocedure vrij duidelijk. Het houdingscontinuüm, variërend van "zeer veel vertrouwen" tot 'zeer veel wantrouwen' wordt tot de helft gereduceerd. Respondenten die op de schaal van "politiek vertrouwen" het hoogst scoren ("zeer veel vertrouwen") zouden op de meetschaal voor "politiek wantrouwen" het laagste scoren ("zeer weinig wantrouwen" of "geen wantrouwen"). Een taalkundig onderscheid zoals Rosenthal en van Schendelen (1977, p. 37) suggereren: "politiek wantrouwen is meer dan het ontbreken van vertrouwen", gaat dan geheel verloren.

In onze studie zullen we "politiek wantrouwen" beschouwen als de tegenhanger van "politiek vertrouwen".

Zoals gezegd beschouwen we "politiek vertrouwen als een attitude. Deze zullen we trachten te meten, met in het achterhoofd de opmerking van Thurstone (1971, p. 128) dat "there is a discrepancy, some error of measurement as it were, between the opinion or overt action that we use as an index and the attitude that we infer from such an index". Uitgaande van een geldige en betrouwbare meting nemen we aan, dat de score welke een respondent op de meetschaal krijgt toegewezen een goede benadering is van diens "ware score" op een bepaald tijdstip t.

De verwachting, dat de overheid in overeenstemming met de bestaande normen zal handelen, vormt de kern van "politiek vertrouwen". Vertrouwen is het anticiperen op een toekomstige, positieve evaluatie op basis van het beeld dat men nu heeft van de actor. Dit anticiperen op een toekomstige evaluatie duiden we aan met de term "evaluatie ante". Zo bezien impliceert vertrouwen een tweetal evaluatiemomenten. Ten eerste een toetsing van het feitelijk gedrag van de gezagsdrager aan de norm(en). Deze toetsing noemen we "evaluatie nu". Deze evaluatie staat natuurlijk niet los van vroegere ervaringen en evaluaties. Ten tweede een "evaluatie ante". Dit betekent overigens niet dat genoemde evaluaties geheel samen zouden moeten vallen. Zij weerspiegelen veeleer iets van het dynamisch karakter van een vertrouwensrelatie. Politiek vertrouwen, opgevat als attitude, is immers geen statisch, maar een dynamisch gegeven.

We gaan ervan uit dat de onderzoeker beide evaluaties in de

meting op tijdstip t_1 heeft opgenomen en dat de evaluaties betrekking hebben op hetzelfde object. Het resultaat zou als volgt weergegeven kunnen worden:

		<u>evaluatie nu</u>	
		+	-
<u>evaluatie ante</u>	+	(1) ↑	(2) ↓
	-	(3)	(4)

Evaluatie nu, positief: de burger ziet dat wat de overheid doet in overeenstemming is met de normen.

Evaluatie nu, negatief: de burger ziet dat wat de overheid doet niet in overeenstemming met de normen is.

Evaluatie ante, positief: de burger verwacht dat de overheid in overeenstemming met de normen zal handelen.

Evaluatie ante, negatief: de burger verwacht dat de overheid niet in overeenstemming met de normen zal handelen.

Cel (1) bevat de respondenten die de overheid in hoge mate vertrouwen en

cel (4) de respondenten die de overheid in hoge mate wantrouwen.

Cel (2) duidt op de tolerantie-marge; zij omvat de respondenten die nog vertrouwen hebben in de overheid, ondanks de negatieve evaluatie nu.

Cel (3) tenslotte omvat de respondenten die de overheid nog wantrouwen, niet tegenstaande de positieve evaluatie nu.

Met bovenstaande meting zouden we niet alleen iemands (relatieve) positie op een vertrouwenscontinuum kunnen aangeven, maar ook de richting waarin iemand zich op dit continuum vermoedelijk beweegt.

Onze hypothese zou zijn dat de schaalpositie van de respondenten uit cel (2) aan het verschuiven is in de richting

van "politiek wantrouwen". Voor de respondenten uit cel (3) geldt het omgekeerde. Een tweede meting op tijdstip t_2 , met betrekking tot hetzelfde object, zou dit aan het licht kunnen brengen.

Uit het bovenstaande blijkt dat juist de "evaluatie ante" bepalend is voor iemands positie op het vertrouwencontinuüm. Vandaar dat we de begrippen "politiek vertrouwen" en "politiek wantrouwen" als volgt zouden willen definiëren:

"Politiek vertrouwen"

is de verwachting van de burger, dat de overheid in overeenstemming met normen als deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid zal (blijven) handelen.

"Politiek wantrouwen"

is de verwachting van de burger, dat de overheid niet in overeenstemming met normen als deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid zal (blijven) handelen.

1.3. Politiek vertrouwen versus aanverwante begrippen

In deze paragraaf bespreken we in het kort enkele begrippen die in de literatuur doorgaans met "politiek vertrouwen" in verband gebracht worden. Het gaat ons er enerzijds om het begrip "politiek vertrouwen" af te grenzen van begrippen als "politieke steun", "politieke tevredenheid", "politiek zelfvertrouwen", "politieke vervreemding" en "legitimiteit" en anderzijds om de veronderstelde samenhang tussen "politiek vertrouwen" en genoemde begrippen aan te geven. In onze studie willen we veel aandacht besteden aan de geldigheid van de meting, met name aan de begripsvalidatie. We willen nagaan of de analytische distincties en de veronderstelde relaties een empirische basis hebben. Dit geldt met name voor de begrippen "politiek vertrouwen", "politieke steun" en "politieke tevredenheid".

a. Politieke steun

Een kernbegrip bij Easton is "political support". Hij maakt onderscheid tussen "specific support" en "diffuse support". Specifieke steun beschouwt Easton als een uiting van tevredenheid met het optreden van de gezagsdragers en het gevoerde beleid ("perceived outputs and performance of the political authorities"). Diffuse steun is niet alleen gebaseerd op ervaring, maar ook op socialisatie, is duurzamer van aard dan de specifieke steun en heeft betrekking op de drie fundamentele objecten van het politiek systeem, namelijk "authorities", "regime" en "community". Volgens Easton (1975, p. 447) kent "diffuse support" verschillende uitdrukkingsvormen, afhankelijk van het object waarop het gericht is. Hij noemt "trust", "belief in the legitimacy of political objects" en "a sense of we-feeling, common consciousness or group identification".

Politiek vertrouwen wordt door Easton beschouwd als een dimensie van diffuse steun. Op basis van bepaalde onderzoeksresultaten maakt hij echter onderscheid tussen "trust for the particular incumbent authorities" en "trust for authority roles as a class". Het eerstgenoemde beschouwt hij als een vorm van specifieke steun, het laatstgenoemde als een vorm van diffuse steun. Het onderscheid dat Easton hier maakt, beoogt tegemoet te komen aan de eis, dat bruikbare analytische distincties empirisch gefundeerd dienen te zijn. Resumerend kunnen we stellen dat "politiek vertrouwen" door Easton beschouwd wordt als een vorm van "politieke steun".

Muller en Jukam (1977) hanteren het begrip "political affect" en maken daarbij onderscheid tussen "incumbent affect" en "system affect". Hun distinctie loopt min of meer parallel met het onderscheid dat Easton maakt tussen "specifieke steun" en "diffuse steun". Genoemde auteurs meten "incumbent affect" op twee manieren. Beide metingen ("policy output evaluation index" en "incumbent evaluation") zouden naar onze mening, sterker nog dan bij Easton het geval is, beschouwd kunnen worden als metingen van "politieke tevredenheid".

Easton beschouwt "trust" en "belief in the legitimacy of political objects" als typische uitdrukkingen van "diffuse support for the political authorities and regime". Deze beide vormen van diffuse steun keren bij Muller en Jukam terug, wanneer zij "system affect" gaan meten. De eerstgenoemde vorm onder de benaming van "political trust" (oftewel "political cynicism", oftewel "trust in government"), de andere vorm onder de benaming van "political support". Op grond van empirisch onderzoek komen Muller en Jukam (1977, p. 1589) tot de conclusie, dat "trust in government is,....., more sensitive to incumbent than to system affect and should be classified in the same category as such variables as evaluation of public policy*and general approval-disapproval of the performance of an incumbent administration". Bij nader inzien beschouwen Muller en Jukam politiek vertrouwen toch liever als een vorm van "incumbent affect". Voor de begripsdimensie "system affect" resteert derhalve alleen "political support". Genoemde auteurs vermelden dat zij "political support" en "political alienation" zien als polen van dezelfde continue variabele.

In de politicologische literatuur wordt politiek vertrouwen (samen met "political efficacy") nog op andere wijze in verband gebracht met "political alienation". Bij de bespreking van "politiek zelfvertrouwen" gaan we hier nader op in.

In onze studie beschouwen we politiek vertrouwen als een specifieke relatie tussen burger en overheid, deze laatste opgevat in de hoedanigheid van gezagsdragers, van legitieme positiebekleders. Voor zover het object van "diffuse support" beperkt blijft tot "authorities", beschouwen we diffuse steun als een substraat van politiek vertrouwen. Specifieke steun zien we als een uitdrukking (gevolg) van enerzijds "politieke tevredenheid" - naar onze mening correspondeert dit met de opvatting van Easton - en anderzijds van "politiek vertrouwen". Te denken valt bijvoorbeeld aan het stemmen op een regeringspartij als indicator van "steun aan het kabinetsbeleid".

* outputs

b. Politieke tevredenheid

Bij de bespreking van "politieke steun" zijn we ook het begrip "politieke tevredenheid" tegengekomen. Bestaat er enig verband tussen politiek vertrouwen en politieke tevredenheid? Waarin onderscheidt politiek vertrouwen zich van politieke tevredenheid?

Irwin (1975, p. 35) stelt: "At present there are several concepts which could just as easily be called satisfaction, e.g. alienation (i.e. its opposite), trust in government, and governmental responsiveness". Is er dan geen verschil tussen bijvoorbeeld "politiek vertrouwen" en "politieke tevredenheid"? Wanneer we de kritiek van Irwin goed verstaan dan heeft deze betrekking op de conceptualisering: in de praktijk worden de gehanteerde begrippen vaak niet duidelijk van elkaar afgegrensd. Irwin, die empirische relaties onderzoekt tussen "political efficacy", "satisfaction" en "participation" komt tot de volgende conclusie: "If one is to progress beyond a preliminary test of these hypotheses, several refinements will have to be made, and new data must be collected. Differentiations must be made in types of satisfaction". Daarom trachten we het begrip "politiek vertrouwen" zo goed mogelijk af te grenzen van andere begrippen. Naar onze mening impliceert het begrip "politieke tevredenheid" niet persé een norm-component en/of een verwachtingscomponent, zoals wij die opvatten. Zie in dit verband de begripsomschrijving van "policy dissatisfaction" welke Miller (1974b, p. 996) geeft: "Policy dissatisfaction may be conceptualized as a function of the discrepancy between one's own policy preference and the policy alternatives offered by political authorities on salient issues". Ofschoon we een positief verband veronderstellen tussen "politieke tevredenheid" en "politiek vertrouwen" - we beschouwen tevredenheid zelfs als een belangrijke determinant van vertrouwen - zijn wij toch van mening dat "politiek vertrouwen" niet zonder meer parallel loopt met "politieke tevredenheid", noch "politiek wantrouwen" met "politieke ontevredenheid". Immers, gevoelens van ontevredenheid met bepaalde procedures of met bepaalde beleidsresultaten kun-

nen heel goed samengaan met "politiek vertrouwen", juist vanwege de tolerantie­marge. Eerst wanneer "... an undesirable outcome is seen as a member of a class of decisions with similar results, the dissatisfaction begins to be generalized", aldus Gamson (1968, p. 51). Eerst met betrekking tot de "authorities", wat resulteert in wat wij "politiek wantrouwen" genoemd hebben, vervolgens met betrekking tot "political institutions", "ideology" en "political community". Maar dan heeft men, onzes inziens, reeds te maken met het verschijnsel "politieke vervreemding".

c. Politieke vervreemding

Het grote verschil tussen "politiek vertrouwen" en "politiek wantrouwen" enerzijds en "politieke vervreemding" anderzijds is, naar onze mening, gelegen in het uitgangspunt: stelt men de vigerende normen en waarden in de samenleving ter discussie, of nog sterker: verwerpt men deze of niet? In het eerste geval gebeurt dit niet, in het tweede geval wel.

Parry (1976, p. 138) merkt op, dat sommige onderzoekers in verlegenheid worden gebracht door onderzoeksresultaten als: "while distrusting government, the respondents frequently do not express disquiet about the system".

Heunks (1973, p. 179) definieert politieke alië­natie als "het psychisch aspect van politieke desintegratie, als de mate van ontbreken van gevoelens van positieve verbondenheid met het politieke systeem waartoe men behoort". Zijn definitie wijst ook in deze richting. Reeds eerder merkten we op, dat men beter structuren en instituties als object van "politieke vervreemding" zou kunnen nemen. Dezelfde opvatting treffen we aan bij Citrin e.a. (1975, p. 4): "We reserve the term alienation for negative responses that go beyond the activities of incumbent leaders to the essential principles and institutions of the system itself. (Alternatively, to use David Easton's terminology, we will apply the term alienation and allegiance to orientations toward the political community or regime, rather than to attitudes toward the incumbent authorities)".

Bij "politieke vervreemding" is de "legitimiteit" van het politieke systeem in het geding, bij politiek vertrouwen en ook bij politiek wantrouwen wordt zij - al dan niet stilzwijgend - voorondersteld.

d. Legitimiteit

Volgens Miller (1974b. p. 989) is het begrip "politiek vertrouwen" nauw verwant aan "the notion of legitimacy, a statement that government institutions and authorities are morally and legally valid and widely accepted".

In deze zin dient men dan onze term "legitieme positiebekleder" te verstaan.

Overigens zijn wij ons ervan bewust dat het begrip "legitimiteit" volstrekt niet éénzinnig is of eensluidend wordt gedefinieerd. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het themanummer van "Beleid en Maatschappij" gewijd aan "Legitimiteit als probleem". Hoe weerbarstig het begrip "legitiem" kan zijn, moge blijken uit een zinsnede als: "De legitieme justifiëring van gezag is...", in het eerste artikel van dit nummer. De auteur, Van Doorn (1975, p. 3) besluit dit artikel aldus: "Juist naarmate de samenleving en haar onderdelen gedifferentieerder en ingewikkelder wordt, zal de noodzaak van generalisering van beslissingen én van de aanvaarding van beslissingen groter worden, en daarmee ook de noodzaak van die generalisering, de morele, in onze cultuur erkende zin bloot te leggen. Die zin heet: legitimiteit", (o.c., p. 4). Daudt (1975, p. 5) ziet legitimiteit als het "geloof in de juistheid van de politieke instellingen door leden van de politieke orde zelf". De opvattingen van Donner (1975, p. 84) en Schuyt (1975, p. 36) lopen naar onze mening niet ver uiteen. Volgens eerstgenoemde betekent het begrip legitimiteit - voor een jurist - "de geladen verwijzing naar iets dat boven hem en de betrokkenen staat, meestal de wet, soms een rechtsbeginsel, een enkele maal de rechts-idee". Volgens laatstgenoemde auteur bestaat legitimiteit uit "een beroep op een of ander beginsel, een hogere regel, reasoned elaboration (Friedrich), een waarde of ideo-

logie".

Scholten (1975, p. 18) verstaat onder legitimiteit: "de overtuiging dat men de gezagsdragers (binnen bepaalde kaders) behoort te gehoorzamen. Het gaat hier om een overtuiging (opvatting zo men wil) die berust op een perceptie van de gezagsdragers en hun optreden en van de situatie en van een evaluatie daarvan in het licht van de waarden en normen van de betrokkenen". Overigens dient deze overtuiging niet opgevat te worden als een "norm", aldus de auteur, maar als "het resultaat van een psychologisch en sociaal proces bij de betrokkenen, die beoordelen of zij in hun concrete situatie behoren te gehoorzamen" (o.c. p. 29, noot 2). Wij zijn van mening dat het bij Scholten toch om een "norm" gaat - zij het eventueel in subjectieve zin. Alleen is die norm dan niet vooraf gegeven, maar achteraf geconstrueerd. We voelen ons meer verwant met de opvatting van Schuyt, dat legitimiteit op iets slaat, dat rechtens behoort te zijn in de verhouding tussen mensen (o.c., p. 37). Onder "legitimiteit" van het politieke systeem verstaan we de morele overtuiging, door meerderen gedeeld, dat de bestaande politieke arbeidsverdeling gerechtvaardigd is. In deze zin verstaan we de hierboven geciteerde definitie van Miller.

e. Politiek zelfvertrouwen

Dat "politiek vertrouwen" en "politiek zelfvertrouwen" aanverwante begrippen zijn, wordt door de Nederlandse term beter tot uitdrukking gebracht dan door de Amerikaanse term "political efficacy". Met verwijzing naar Almond en Verba (1965) zou men volgens Gamson (1968, p. 42) kunnen stellen, dat: "Political alienation includes both an efficacy (or input) dimension and a trust (or output) dimension". De eerstgenoemde dimensie verwijst dan naar de perceptie van "ability to influence", en de tweede dimensie verwijst naar de perceptie van "necessity for influence". In deze zienswijze worden via het begrip "political alienation" de begrippen "political trust" en "political efficacy" op elkaar

betrokken. Uit onze definitie van "politiek vertrouwen" blijkt, dat we dit begrip niet specifiek afgestemd hebben op de "output"zijde van het politiek systeem. De relatie tussen "politiek vertrouwen" en "political efficacy" zien we dus anders als hierboven geschetst. Dit leidt tot de voor de hand liggende vraag: hoe zien we die relatie dan wel? Een antwoord op deze vraag impliceert niet alleen een definitie van "politiek vertrouwen", maar ook van "political efficacy". Wat wordt in de literatuur onder laatstgenoemde term verstaan?

"As a concept, political efficacy appears in three separate although by no means independent guises: as a norm, as a psychological disposition or feeling, and as form of behavior", aldus Easton en Dennis (1967, p. 25). Nu wordt hetzelfde verschijnsel 'political efficacy' onder velerlei benamingen benaderd: zie bijvoorbeeld Daudt, e.a. (1967/68, p. 287) en Mokken (1968/69, p. 428). De feitelijke meting betreft de 'sense of political efficacy', een term door Campbell e.a. (1954, p. 187) ingevoerd en gedefinieerd als "the feeling that individual action does have, or can have, an impact upon the political process, i.e., that it is worth while to perform one's civic duties. It is the feeling that political and social change is possible and that the individual citizen can play a part in bringing about this change".

Balch (1974) maakt in zijn onderzoek naar "sense of political efficacy" onderscheid tussen "internal efficacy" en "external efficacy". Onder "internal efficacy" verstaat hij "the individual's belief that means of influence are available to him" (o.c., p. 24), of in andere bewoordingen: "the individual's evaluation of his own political abilities" (o.c., p. 31). Onder "external efficacy" verstaat hij "the belief that the authorities or regime are responsive to influence attempts" (o.c., p. 24), of in andere bewoordingen: "the perceived responsiveness of authorities and institutions" (o.c., p. 31). Zijn definities zijn, naar onze mening, nog niet uitgekristalliseerd. Let bijvoorbeeld op de verschuivingen die in bovenstaande omschrijvingen optre-

den: van opvatting, overtuiging (belief) naar perceptie en evaluatie. Op grond van zijn empirisch onderzoek oppert Balch de suggestie dat "external efficacy" mogelijk identiek is met "political trust". Van de twee items die betrekking hebben op de meting van "external efficacy" zegt hij, dat ze "look and act like elements of political trust" en dat ze verwijzen naar de "perceived probability of success at influencing public officials, or, alternatively, the potential responsiveness of officials". Deze dubbele verwijzing stemt overeen met de opvatting van Easton en Dennis (1967, p. 26), althans voor zover "political efficacy" beschouwd wordt als norm.

Eenzelfde opvatting treffen we aan bij Daudt, e.a. (1967/68, p. 289): "In a democratic regime, political efficacy as a norm refers to the set of expectations that people will feel able to act freely and effectively in the political sphere in relation with a government responsive to their initiatives". Deze norm impliceert niet dat iedereen op precies dezelfde wijze en in dezelfde mate invloed behoort te hebben. Hoogerwerf (1972, p. 106) omschrijft het gevoel van politieke effectiviteit (sense of political efficacy) kernachtig aldus: "het gevoel dat men politieke invloed kan uitoefenen". Naar onze mening sluit deze omschrijving goed aan bij de essentie van de definitie van Campbell e.a.

De term "politiek zelfvertrouwen" vinden we enigszins misleidend, omdat het niet zozeer of niet alleen gaat om de feitelijke of mogelijke invloed van het individu, maar om die van een algemene categorie: de kiezer, "mensen zoals ik".

Indien men speciaal de eigen persoonlijke invloed op het oog heeft, wordt in de literatuur wel het begrip "subjective competence" gebruikt. Deze term, ontleend aan Almond en Verba, wordt door van der Maesen (1974, p. 62) in haar onderzoek gehanteerd onder de benaming van "gevoel van persoonlijke politieke effectiviteit".

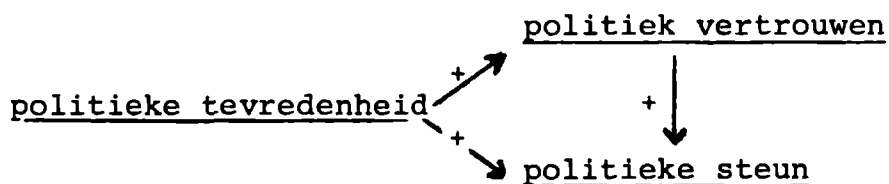
In onze studie beschouwen we "political efficacy" (mogelijkheid tot invloed) en "responsiveness" (ontvankelijkheid) als keerzijden van dezelfde medaille, zowel wat betreft de norm- als perceptie-component. In de relatie burger - overheid wordt uitsluitend vanuit de perceptie van de burger

vastgesteld of de overheid (als gezagsdrager) ontvankelijk is en of de burger invloed kan uitoefenen.

In nagenoeg alle metingen van "politiek vertrouwen" is het element "ontvankelijkheid" duidelijk aanwezig, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien. We beschouwen "ontvankelijkheid" als één van de vier elementen van politiek vertrouwen. Dit element nu, vormt de schakel tussen de begrippen "political efficacy" en "political trust". Met de opmerkingen van Balch in het achterhoofd zullen we in ons empirisch onderzoek de nodige aandacht besteden aan de relatie tussen beide begrippen.

ontwikkeling van een theoriefragment

In het bovenstaande zijn verschillende begrippen de revue gepasseerd die op een of andere wijze met politiek vertrouwen in verband gebracht kunnen worden. De veronderstelde samenhang tussen drie van deze begrippen zouden we als volgt kunnen weergeven:

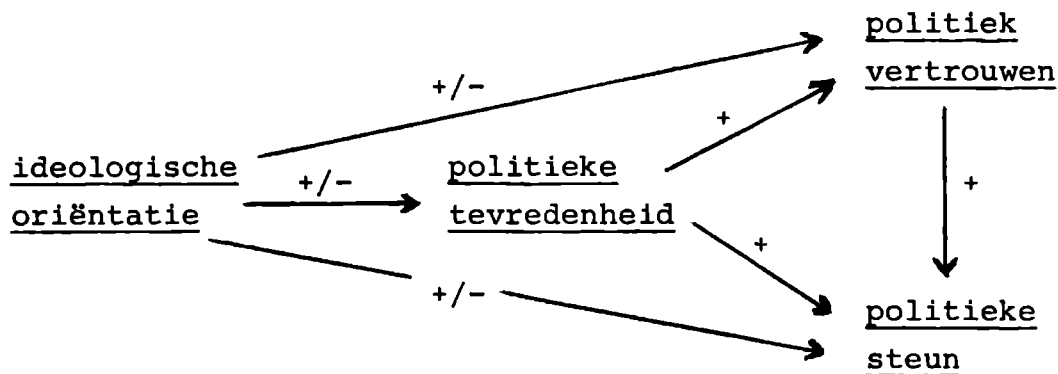

Uit bovenstaand schema blijkt dat politieke tevredenheid van invloed is op zowel politiek vertrouwen als politieke steun (in de zin van: specifieke steun). Maar politiek vertrouwen is mede van invloed op politieke steun, ongeacht de mate van politieke tevredenheid. Wanneer dit laatste empirisch juist blijkt te zijn, dan is het analytisch onderscheid tussen politieke tevredenheid en politiek vertrouwen wel zeer sterk gefundeerd.

Als onze waarneming gekleurd is (vergelijk de uitdrukking 'selectieve perceptie'), dan zal dat ook tot uitdrukking komen in onze evaluaties, verwachtingen en gedrag. Nu is er een factor die onze waarneming kleurt en (naar onze mening daarom dan ook) in menig politieke-attituden-onderzoek opduikt. Deze factor noemen wij "ideologische oriëntatie".

Het is een algemene term (verzamelnaam) voor: wereldbeschouwing, maatschappijvisie, politieke oriëntatie, politieke progressiviteit, politieke opvattingen links-rechts of wat Muller en Jukam (1977) noemen "ideological commitment".

Na invoering van de factor "ideologische oriëntatie" ziet ons theoriefragment er als volgt uit:

Ons uitgangspunt is dat de begrippen (c.q. variabelen) "politieke tevredenheid", "politiek vertrouwen" en "politieke steun" betrekking hebben op hetzelfde object, bijvoorbeeld de regering A, én dat we te maken hebben met een democratisch politiek stelsel.

Uit bovenstaand schema blijkt dat "ideologische oriëntatie" positief, danwel negatief samenhangt met de drie genoemde kenmerken, afhankelijk van de gepercipieerde kleur, signatuur van regering A. Wanneer de bedoelde samenhangen empirisch juist blijken te zijn (dat wil zeggen: overeenkomstig onze predicties), dan lijkt dit een bevestiging te zijn van de stelling, dat onze waarneming gekleurd, waarde-gebonden is. De factor "ideologische oriëntatie" tast echter de aard van de relaties tussen de kernbegrippen politieke tevredenheid, politiek vertrouwen en politieke steun niet aan: in de rechterdriehoek van bovenstaand schema blijven de veronderstelde samenhangen immers positief. Wanneer ook dit laatste empirisch juist blijkt te zijn, dan lijkt dit een ondersteuning van onze stelling, dat de legitimiteit van het politiek systeem niet in het geding is, maar dat zij inderdaad voorondersteld mag worden, wanneer we in onze analyse een begrip als "politiek vertrouwen" opnemen. Tevens mag in dat geval geconcludeerd worden, dat het analytisch onderscheid tussen genoemde kernbegrippen empirisch gefundeerd is.

Tot slot nog een enkele opmerking. We hebben reeds eerder gezegd, dat we in het empirisch gedeelte van onze studie de nodige aandacht zullen besteden aan de relatie tussen "political efficacy" en "politiek vertrouwen". Vanzelfsprekend zullen we nagaan of we "political efficacy" terecht buiten ons model hebben gehouden. In ons onderzoek zullen we politiek vertrouwen op verschillende wijzen trachten te meten. Toetsing van ons theoriefragment zal centraal staan in de validering van onze metingen van politiek vertrouwen.

2. POLITIEK VERTROUWEN: POGINGEN TOT OPERATIONALISERING

2.1. Analyse van verrichte operationalisering

In het vorige hoofdstuk maakten we onderscheid tussen componenten en elementen van politiek vertrouwen en we gaven een definitie van dit theoretisch begrip. Wat we als de eigenlijke kern van politiek vertrouwen zien, hebben we in deze definitie onder woorden gebracht.

Politiek vertrouwen = vertrouwen in de overheid = de verwachting van de burger, dat de overheid in overeenstemming met de normen (deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid) zal (blijven) handelen.

Indien de burger niet aan deze normen refereert (ook niet impliciet of onbewust), dan is er geen sprake van "vertrouwen". We zouden dan een andere term moeten gebruiken.

Indien de burger wel aan deze normen refereert (norm-component aanwezig), maar geen reëel beeld heeft van de overheid als politieke actor (perceptie-component ontbreekt), dan kan er hooguit sprake zijn van blind vertrouwen.

Er kan gesproken worden van (politiek) vertrouwen, dan en slechts dan als de norm-, en perceptie- en verwachtings-component aanwezig zijn en bovendien de verwachting positief is. Indien, ceteris paribus, de verwachting negatief is, dan spreken we van (politiek) wantrouwen .

Nu is politiek vertrouwen niet direct waarneembaar. We moeten dit theoretisch begrip, middels indicatoren omzetten in een empirische variabele. Dit vertaalproces wordt indicering genoemd. Zie: Boesjes-Hommes (1970, p. 91 en p. 142).

De operationalisering van theoretische begrippen is geen eenvoudige aangelegenheid. De empirische variabele moet immers in betekenis zoveel mogelijk overeenstemmen met het theoretisch begrip. Het zoeken naar, het vinden van geschikte indicatoren speelt in de operationalisering een centrale rol. In dit verband wordt ook wel de term "items" gebruikt. Boesjes-Hommes (1970, p. 156) noemt items "een laatste instrumentele realisering van de indicatoren". In ons onderzoek betekent dit concreet: de formulering van vragen en

uitspraken met de antwoordalternatieven alsmede coderings- en scoringsvoorschriften. Vanzelfsprekend dienen de vragen en uitspraken betrekking te hebben op het te meten verschijnsel; zij dienen derhalve bij voorkeur geënt te zijn op een definitie van "politiek vertrouwen".

In bijlage 5 geven we een schematisch overzicht van een veertigtal studies waarin "politiek vertrouwen" (c.q. politiek wantrouwen, politiek cynisme) gemeten werd. In deze paragraaf willen we nagaan in hoeverre in die metingen van politiek vertrouwen de door ons onderscheiden componenten en elementen aanwezig zijn. Als uitgangspunt nemen we de negen "attitude toward government items" zoals vermeld in Robinson e.a. (1969, p. 643-646), omdat veel onderzoekers van deze items gebruik maken.

A. Attitude toward government items

Now I'd like to talk about some of the different ideas people have about the government in Washington and see how you feel about them. These opinions don't refer to any single branch of government such as Congress or the President or the Courts¹⁾, but just to the government in general. For example:

1. How much of the time do you think we can trust the government in Washington to do what is right - just about always, most of the time, or only some of the time?²⁾
2. How much difference do you think it makes to people like you what the government in Washington does: a good deal, some, or not much?
3. Do you think that people like you have too little political power, or just about the right amount?
4. Would you say the government is pretty much run by a few big interests looking out for themselves or that it is run for the benefit of all the people?
5. Do you think that the high up people in government give every one a fair break whether they are big shots or just ordinary people, or do you think some of them pay more

- attention to what the big interests want? (give everyone a fair break - pay attention to big shots).
6. How much do you feel that having elections make the government pay attention to what the people think? (good deal - some - not much).
 7. Do you feel that almost all of the people running the government are smart people who usually know what they are doing, or do you think that quite a few of them don't seem to know what they are doing?
 8. Do you think that people in the government waste a lot of the money we pay in taxes, waste some of it, or don't waste very much of it?
 9. Do you think that quite a few of the people running the government are a little crooked, not very many are, or do you think hardly any of them are crooked at all?

- 1) de onderstreepte zinsnede luidde in 1964: "Democrats or Republicans in particular".
- 2) in 1966 luidde dit item als volgt: "How much do you think we can trust the government in Washington to do what is right - just about always, most of the time, some of the time, or almost never?"

De items 1, 4, 7, 8 en 9 vormen de Trust in Government (cynicism)-schaal, welke door het Survey Research Center (SRC) van de universiteit van Michigan in het verkiezingsonderzoek van 1964 gehanteerd werd. Gemakshalve zullen we bij verwijzing naar dit onderzoek spreken van de SRC-items: A1, A2, A3,....., A9.

De vijf SRC-items worden door de volgende onderzoekers letterlijk overgenomen in hun meetschaal voor "politiek vertrouwen": Aberbach (1969, p. 92); Muller (1970a, p. 399); Hawkins e.a. (1971, p. 1131); Rodgers en Taylor (1971, p. 76); Cole (1973, p. 812 en 815) en Citrin (1974, p. 975). Hetzelfde geschiedt door de onderzoekers Jennings en Niemi (1968, p. 177); Lyons (1970, pp. 291-292); Miller

(1974a, p. 953) en Rodgers (1974, p. 261). Zij spreken over een "politiek-cynisme"-schaal.

Herzon (1975, p. 81) maakt in zijn secundaire analyse gebruik van gegevens ontleend aan het Amerikaanse nationaal verkiezingsonderzoek van 1970. Hij maakt bij de meting van "political trust (or cynicism)" waarschijnlijk gebruik van de vijf SRC-items: A1, A4, A7, A8 en A9.

Miller, e.a. (1976, p. 38) maken in hun studie gebruik van gegevens ontleend aan de Amerikaanse nationale verkiezingsonderzoeken van 1958, 1964, 1968, 1972 en 1974. Zij meten "Trust in Government" middels de 5 SRC-items: A1, A4, A7, A8 en A9. De schaal gebaseerd op deze vijf items beschouwen zij echter als "an index of estrangement from the political system".

Ginsberg en Weissberg (1978, p. 41) meten "popular trust and confidence in government" middels vier SRC-items, ontleend aan de "Trust in Government"-schaal: A1, A4, A7 en A9.

In onderstaand schema staat aangegeven in hoeverre de door ons onderscheiden componenten en elementen van politiek vertrouwen door de genoemde SRC-items A1, A4, A7, A8 en A9 worden geïndiceerd.

Schema 2: rubricering van "trust in government"-items

	items:				
	A1	A4	A7	A8	A9
componenten:					
norm-	x	?	?	?	?
perceptie-	x	x	x	x	x
verwachtings-	x				
elementen:					
- deskundigheid			x	x	
- integriteit					x
- ontvankelijkheid/"efficacy"					
- rechtvaardigheid/"effectiviteit"		x			

Item 1 wijkt in verschillende opzichten af van de overige items. Het gaat hier om een "directe" meting van vertrouwen. De zinsnede "to do what is right" is zinledig wanneer deze niet naar een of andere waarde of norm verwijst. Het valt echter moeilijk te bepalen op welk van onze elementen dit item nu specifiek betrekking heeft. De zinsnede "how much of the time.." zegt op indirecte en vage wijze toch iets over verwacht toekomstig gedrag, dus over de verwachting-component. Uit de vraagstelling blijkt voldoende ("do you think", "do you feel") dat het bij deze vijf items gaat om de persoonlijke mening en perceptie van de respondent.

De items A4, A7, A8 en A9 verwijzen respectievelijk naar de perceptie van de elementen "rechtvaardigheid", "deskundigheid" en "integriteit". Noch de "norm"-component, noch de "verwachting"-component is in één dezer items expliciet aanwezig.

Dit sluit de mogelijkheid niet uit, dat de vermelde onderzoekers impliciet van de vooronderstelling uitgaan dat de Amerikaanse burger de door ons onderscheiden normen hanteert. Uitsluitel hieromtrent geven zij echter niet. Voor wat betreft de "verwachting"-component kan gezegd worden dat deze niet perse buiten de meting van "trust in government" valt, juist omdat bij het stellen van de vragen uitdrukkelijk verwezen werd naar de mening over "government in general". Dit kan opgevat worden als niet-tijdsgebonden, met andere woorden: de door de respondent geuite mening kan tevens betrekking hebben op verwacht toekomstig gedrag van de regering. Ook hieromtrent wordt geen uitsluitel gegeven.

Rekening houdend met deze kanttekeningen stemt het beeld dat schema 2 ons verschaft aardig overeen met de opmerking van Lyons (1970, p. 291): "The index employed here refers specifically to the government in Washington and taps feelings relating to the honesty, competence and fairness of government".

Uit schema 2 blijkt dat het element "ontvankelijkheid"/"efficacy" in deze "Trust in Government"-schaal niet duidelijk aanwezig is. We zullen nagaan of dit element in andere

metingen van "politiek vertrouwen" wel opduikt. Indien de "norm"- en "verwachting"-component naar onze mening duidelijk in de meting zijn betrokken zullen we dit in onze bespreking aangeven. Indien we er geen vermelding van maken dan betekent dit slechts dat onduidelijk is of de onderzoeker dit aspect bewust in zijn meting wilde opnemen, terwijl de formulering der items zodanig kan zijn dat meting óók van één dezer aspecten niet (bij voorbaat) uitgesloten mag worden. (Zie bijvoorbeeld meting B).

In het onderstaande volgt een serie metingen van het verschijnsel "politiek vertrouwen", zij het onder diverse benamingen. Sommige ervan sluiten door de keuze en formulering der items sterk aan bij de reeds vermelde SRC-"Trust in Government"-scale, andere minder of helemaal niet.

Voor de presentatie ervan prefereren we een chronologische volgorde (van de publicaties). De vermelde SRC-schaal stamt, met uitzondering van item 4 van 1958.

Agger e.a. (1961, p. 479) trachten "politiek cynisme" te meten. Cynisch betekent bij hen: "contemptuously distrustful of human nature".

De items luiden als volgt:

- B.1. In order to get nominated, most candidates for political office have to make basic compromises and undesirable commitments.
2. Politicians spend most of their time getting re-elected or re-appointed.
3. Money is the most important factor influencing public policies.
4. A large number of city and county politicians are political hacks.
5. People are very frequently manipulated by politicians.
6. Politicians represent the general interest more frequently than they represent special interests.

(agree strongly; agree somewhat; agree slightly; disagree slightly; disagree somewhat; disagree strongly; no answer).

Deze items zijn niet gemakkelijk in ons schema te rubriceren, omdat de precieze bedoeling van de onderzoekers met deze uitspraken voor ons niet altijd even duidelijk is. De items 1 en 2 achten wij indicatief voor de perceptie van "integriteit" (politici die vooral oog hebben voor eigen voordeel). Ook de items 3 en 5 verwijzen mogelijk naar dit element; anderzijds schijnen deze items, evenals item 4, te verwijzen naar de perceptie van "ontvankelijkheid"/"efficacy". Item 6 achten wij vooral indicatief voor de perceptie van "rechtvaardigheid" (realisering van het algemeen belang).

Verschillende onderzoekers grijpen terug op deze schaal wanneer zij politiek cynisme willen meten. Litt (1963, p. 315) gebruikt daartoe de items 1 en 2 en neemt ze bijna woordelijk over. Fraser (1974, p. 123) neemt alle items over, met uitzondering van item 4.

Horton en Thompson (1962, p. 489) meten "mistrust of public officials" op lokaal niveau als volgt:

- C. 1. People who go into public office are usually out for all they can get.
2. Elected officials become tools of special interests, no matter what.
3. Local officials soon lose touch with the people who elected them.
4. If people knew what really was going on in high places, it would blow the lid off things.
(agree - disagree)

De items achten wij achtereenvolgens indicatief voor de perceptie van "integriteit", "rechtvaardigheid" en "ontvankelijkheid" terwijl we item 4 moeilijk kunnen plaatsen binnen ons schema. We vermoeden dat item 4 vooral betrekking heeft op de perceptie van "rechtvaardigheid".

McClosky (1964, p. 370) vermeldt 14 items "expressing cynicism toward government and politics" (de antwoordcategorieën zijn: agree - disagree).

- D. 1. Most politicians are looking out for themselves above all else.
2. Both major parties in this country are controlled by the wealthy and are run for their benefit.
3. Many politicians are bought off by some private interest.
4. I avoid dealing with public officials as much as I can.
5. Most politicians can be trusted to do what they think is best for the country.
6. I usually have confidence that the government will do what is right.
7. The people who really "run" the country do not even get known to the voters.
8. The laws of this country are supposed to benefit all of us equally, but the fact is that they're almost all "rich-man's laws".
9. No matter what the people think, a few people will always run things anyway.
- 10 Most politicians don't seem to me to really mean what they say.
- 11 There is practically no connection between what a politician says and what he will do once he gets elected.
- 12 A poor man doesn't have the chance he deserves in the law courts.
- 13 Most political parties care only about winning elections and nothing more.
- 14 All politics is controlled by political bosses.

In onderstaand schema staat aangegeven in hoeverre de 14 items betrekking hebben op de perceptie van de door ons onderscheiden elementen.

Schema 3: rubricering van 14 "politiek cynisme"-items.

item														
elementen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
- deskundigheid														
- integriteit		x	x							x			x	
- ontvankelijkheid/"efficacy"							x	x			x	x		x
- rechtvaardigheid/ "effectiviteit"		x			x		x							

Item 4 heeft niet betrekking op wat wij de perceptie-component genoemd hebben, doch op de actionele component van een attitude (zie par. 1.2.3.). Dit item is moeilijk te plaatsen binnen ons schema.

Item 5 en 6 zijn min of meer "directe" metingen van politiek vertrouwen en met name item 6 is sterk verwant aan item A1.

Item 6, 9 en 11 verwijzen - zij het impliciet - sterker naar de "verwachting"-component dan de overige items.

Het element "deskundigheid" achten we in deze meting niet duidelijk aanwezig.

Langton en Jennings (1968, p. 856) meten "political-cynicism" middels een schaal bestaande uit 6 items, waarvan er vijf letterlijk in de SRC-Trust-scale voorkomen (items A1, A4, A7, A8, A9).

- E. Een zesde item is letterlijk hetzelfde als het eerste "Government Responsiveness"-item, zoals vermeld door Robinson, e.a. (1969, p. 641) en luidt: "Over the years, how much attention do you feel the government pays to what the people think when it decides what to do...? (a good deal, some, not much, DK).

Dit item is indicatief voor de perceptie van "ontvankelijkheid". Daarmee is deze politiek cynisme-schaal de eerste die duidelijk al onze elementen van "politiek vertrouwen" bevat. Doch de norm- en verwachting-component zijn in deze meting niet expliciet aanwezig.

Schwartz (1975, p. 191), geïnspireerd door de studie van Langton en Jennings, meet politiek cynisme middels zeven schaalitems. Vier hiervan werden ook door Langton en Jennings gebruikt (de items A4, A8, A9 en het eerste Government Responsiveness-item) en drie items werden speciaal voor dit onderzoek onder scholieren ontworpen.

- (3) Do you think that almost all the people running the government treat people equally or do you think that quite a few of them treat people unequally;
- (4) Would you say that you can trust the people in the government to tell the truth almost all the time, only sometimes, or almost never;

- (7) Do you think that almost all of the people running the government work hard at their jobs, or do you think that quite a few of them do as little work as they can get away with?

Item (3) lijkt verwant met item A5 en is indicatief voor de perceptie van rechtvaardigheid.

Item (4) achten wij indicatief voor de perceptie van integriteit; de verwachting-component lijkt impliciet aanwezig.

Item (7) is moeilijk in ons schema te plaatsen.

De overige vier items zijn indicatief voor (de perceptie van): deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid.

Aberbach en Walker (1970, p. 1203) gebruikten de volgende 5 items om politiek vertrouwen te meten:

- F. 1. How much do you think you can trust the government in Washington to do what is right: just about always, most of the time, some of the time, or almost never?
2. Would you say that the government in Washington is pretty much run for the benefit of a few big interests or that it is run for the benefit of all the people?
3. How much do you feel that having elections makes the government in Washington pay attention to what the people think: a good deal, some or not very much?
4. How much do you think we can trust the government in Detroit to do what is right: just about always, most of the time, some of the time, or almost never?
5. How much do you feel having elections makes the government in Detroit pay attention to what the people think: a good deal, some, or not very much?

De meting gebeurt zowel op nationaal niveau (item 1, 2 en 3) als op lokaal niveau (item 4 en 5). De items 1 en 4 zijn nagenoeg letterlijk gelijk aan item A1, een "directe" meting van "politiek vertrouwen". Item 2 is sterk verwant aan item A4 en indicatief voor de perceptie van "rechtvaardigheid". Item 3 en 5 hebben nagenoeg dezelfde formulering als item A6. Dit item is tevens het derde "Government Responsi-

veness"-item zoals vermeld door Robinson, e.a. (1969, p. 641) en indicatief voor de perceptie van "ontvankelijkheid".

Dennis (1970, p. 834) vermeldt voor zijn meting van "political trust" 4 items:

- G. 1. The government in Washington can usually be trusted to do what's right.
2. Almost all of the people running the government are smart people who usually know what they are doing.
3. Most political candidates seem to really mean what they say.
4. Quite a few of the people running the government are crooked.

De items 1, 2 en 4 zijn in formulering verwant aan de SRC-trust in government items A1, A7 en A9.

Item 3 is verwant aan item D10.

Item 1 betreft weer een "directe" meting; de overige items zijn indicatief voor de perceptie van respectievelijk "deskundigheid" en "integriteit".

Fraser (1970, p. 448) kiest de lokale politici en politieke structuren als object van "vertrouwen". Op provinciaal niveau (Fayette County) en gemeente niveau (Lexington) wordt "trust" gemeten met een vijftal items. Elk item vormt een zes-punts-schaal: strongly agree, agree, agree slightly, disagree slightly, disagree, disagree strongly".

De items luiden als volgt:

- H. 1. The Government of Fayette County (Lexington) is fair to people like me (who live in the city).
2. A few people have county (city) politics all sewed up.
3. On the whole, activities of the county (city) government tend to improve the conditions in the county (city).
4. The county (city) government has gotten too powerful.
5. Generally, we can trust county (city) officials.

De items van deze meting zijn volgens Hawkins, e.a. (1971, p. 1131) "fairly similar to SRC-items". Mogelijk heeft

Fraser zich bij de formulering van zijn items laten inspireren door achtereenvolgens item A5, A4 (waarschijnlijk echter door D14), A4?, A3 en A1, duidelijk is dit overigens niet.

Item 5 is weer een "directe" meting van vertrouwen. De overige items achten wij indicatief voor de perceptie van "ontvankelijkheid" of "rechtvaardigheid" (item 1 en 2), "rechtvaardigheid" (item 3) en "ontvankelijkheid" (item 4).

Paige (1971, p. 815) meet "political trust", in casu "trust in the political system" middels een enkel item, vergelijkbaar met item A1: "How much do you think you can trust the government in Newark to do what is right - just about always, most of the time, some of the time, or almost never?"

Muller (1972, p. 958-959) wil met behulp van 24 items de "generalized sense of trust - distrust in three categories of political authorities" meten, zowel op nationaal als lokaal niveau. De categorieën betreffen respectievelijk: "government officials, the police, and judicial personnel". We vermelden hier slechts de "national government items" (in de formulering van de "local government items" is alleen de term "national government" vervangen door "Waterloo city government"). Elk item vormde een zevenpuntschaal: agree - disagree.

- I. 1. The people running the national government waste a great deal of the money we pay in taxes.
2. The national government is pretty much run for the benefit of all the people instead of for a few big interests looking out for themselves.
3. Most of the people running the national government are crooked.
4. The national government can be trusted to do what is right just about always.
5. Most of the people running the national government don't really mean what they say.

De formulering der items is nauw verwant aan respectievelijk die van item A8, A4, A9, A1 en D 10. De items achten wij indicatief voor de perceptie van 'deskundigheid' (item 1), 'rechtvaardigheid' (item 2) en 'integriteit' (item 3 en 5).

Watts (1973a, p. 291) tracht 'political trust' te meten middels de volgende items:

- K. 1. In order to get nominated, most candidates have to make basic compromises and undesirable commitments.
2. Most politicians can be trusted to do what they think is best for the country.
3. Most of the compromising that goes on in politics turns out to be bad for the public.
4. While many candidates may sound good in their speeches, you can never tell what they will do after they are elected.
5. Both major parties are pretty much controlled by the wealthy and are run for their benefit.

Elk item vormde een vijfpunts-schaal: strongly agree - strongly disagree. Item 1 is bijna letterlijk gelijk aan item B1. Item 2 is precies hetzelfde als item D5. Item 4 lijkt sterk op item D11. Item 5 is nagenoeg gelijk aan item D2. We zijn van mening dat de items indicatief zijn voor de perceptie van 'integriteit' (item 1), 'ontvankelijkheid' (item 4) en 'rechtvaardigheid' (items 2, 3 en 5).

Watts (1973b, p. 625-626) maakt gebruik van dezelfde items als hierboven vermeld, alleen is nu item 1 exact gelijk in formulering aan item B1.

Balch (1974, p. 20-22) meet 'political trust' met behulp van de volgende items^x:

- L. 1. How much "say" do you feel you SHOULD have about how the government in Washington is run?
2. How much of the time do you think you can trust the government in Washington to do what is right?
3. Do you feel that almost all of the people running the national government are smart people who usually know

what they are doing, or do you think that quite a few of them don't seem to know what they are doing?

4. Would you say the federal government is pretty much run by a few big interests looking out for themselves or that it is run for the benefit of all the people?
5. How much do you feel that political parties help to make the national government pay attention to what the people think?
6. Do you think the leaders of our national political parties are sincerely interested in the public welfare, are they more interested in the welfare of their party, or are they mainly out to advance their political careers?
7. How much do you feel that having elections makes the national government pay attention to what the people think?
8. I'm disgusted with the way leaders of this country blatantly ignore what we want them to do.
9. Our national party leaders don't care enough about what people like me think when they choose presidential candidates.
- 10 Do you think you will have less influence on government than you deserve in the next two years?

x) Alleen item 10 is afgekort. De precieze antwoordcategorieën worden niet vermeld. Blijkens een voetnoot geldt voor de eerste 9 items het volgende: "Response categories are varied substantive alternatives, to avoid response set".

In onderstaand schema is aangegeven in hoeverre de door ons onderscheiden componenten en elementen in de meting aanwezig zijn.

Schema 4: rubricering van 10 'political trust'-items

items	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
componenten:										
norm-	x	x	?	?	?	?	?	x	x	x
perceptie-			x	x	x	x	x	x	x	x
verwachting-			x							x
elementen:										
- deskundigheid				x						
- integriteit							x			
- ontvankelijkheid/"efficacy"		x			x		x	x	x	x
- rechtvaardigheid/"effectiviteit"				x		x				

Het object van 'politiek vertrouwen' in deze meting bestaat uit de regering, de politieke partijen en politieke leiders - op nationaal niveau.

In deze meting is voor het eerst duidelijk de norm-component aanwezig (item 1). De formulering van de items 2, 3, 4 en 7 is achtereenvolgens bijna gelijklopend met item A1, A7, A4 en A6, terwijl item 5 bijna letterlijk gelijk is aan het tweede Government-Responsiveness-item, zie: Robinson, e.a. (1969, p. 641).

Voor item 2 verwijzen we naar de bespreking van meting A. De items achten we met inachtneming van het bovenstaande indicatief voor de perceptie van 'deskundigheid' (item 3), 'integriteit' (item 6, laatste deel), 'ontvankelijkheid' (item 1, 5, 7, 8, 9 en 10) en 'rechtvaardigheid' (item 4 en 6, eerste deel).

In de meting van Balch zijn voor het eerst al onze componenten en elementen aanwezig doch nog niet op de wijze zoals wij die ons - idealiter - voorstellen. Aan het slot van deze paragraaf gaan we er nog even nader op in.

Abravanel en Busch (1975, p. 66) meten 'political trust' middels één item, exact gelijk aan item A1, een "directe meting dus.

Ambler (1975) gebruikt de volgende items voor "trust in political authorities":

1. Do you have confidence or not in the judgement of the following persons? (a great deal of confidence; some confidence; little confidence; no confidence at all)
 - a. President of the Republic
 - b. Major of your commune
 - c. Deputies
 - d. Leaders of the political party to which you feel closest.
2. How much do you feel that elections make the people who govern pay attention to the opinions of people like you? (a great deal; some; not much; not at all)
3. How much do you think we can trust the people who govern to do what is right? (almost always; most of the time; sometimes; almost never).
4. How much do you think we can trust the municipal government to do what is right? (almost always; most of the time; sometimes; almost never).

Item 2 is sterk verwant aan item A6 en indicatief voor de perceptie van "ontvankelijkheid"/"efficacy". De items 3 en 4 zijn lichte varianten van item A1 en zijn evenals de items 1a-d te beschouwen als een "directe" meting van politiek vertrouwen. Ambler maakt van deze items gebruik voor een drietal schalen:

- "Trust in Municipal Government": item 1b en 4
- "National Political Trust": item 1a, 1c, 1d, 2 en 3
- "General Political Trust": item 1b, 1c, 3 en 4.

Bachman en Jennings (1975, p. 143) meten "political trust" middels drie "standaard vragen", in formulering nagenoeg identiek met de items A1, A7 en A8. Het eerste item betreft weer een "directe" meting, de overige twee zijn indicatief voor de perceptie van "deskundigheid".

Abravanel en Busch (1977, pp. 443-444) meten in dit onderzoek "political trust" middels een zestal items:

- a. How much respect would you say you have for the Presidency of the United States?
- b. How much respect would you say you have for the Congress?
- c. How much respect would you say you have for the Supreme Court?
- d. How much of the time do you think we can trust the government to do what is right - just about always, most of the time, some of the time, or almost never?
- e. Do you believe that there is a "credibility gap" between what the government does and what it says?
- f. Over the years, how much attention do you feel the government pays to what the people think when it decides what to do?

De eerste drie items verwijzen naar "specific governmental institutions". Dit is in overeenstemming met de opvatting van deze onderzoekers dat "political trust denotes a person's basic evaluative orientation toward the political system". De formulering van item d. is nagenoeg gelijk aan die van item A1.

Dit onderzoek betreft een secundaire analyse van gegevens ontleend aan Abravanel en Busch (1975). In dit eerder vermelde onderzoek maakte item e. deel uit van de index "political disaffection" welke als een variant van "politiek vertrouwen" beschouwd kan worden. De "geloofwaardigheidskloof" tussen woord en daad mag wellicht opgevat worden als een discrepantie tussen norm en perceptie. Item f. is een government-responsiveness-item; het is het enige item dat duidelijk verwijst naar een van onze vier elementen, namelijk "ontvankelijkheid".

Useem en Useem (1979, p. 845 en pp. 850-851) meten "government confidence" middels een drietal schalen:

1. "government trust": deze schaal bestaat uit 4 SRC-items: A1, A4 , A8, A9.
2. "government responsiveness": deze schaal bestaat uit 4 items. Twee ervan zijn ontleend aan de bekende "politi-

cal efficacy"-schaal van Campbell ("people like me don't have any say about what the government does"; "I don't think public officials care much what people like me think").

3. "government satisfaction": deze schaal bestaat uit 7 items.

Hun "government trust"-schaal houdt zelf geen duidelijke verwijzing in naar het element "ontvankelijkheid". Terecht, gelet op hun tweede meetschaal.

Dit waren alle metingen van het verschijnsel 'politiek vertrouwen', verricht door buitenlandse onderzoekers, die wij konden achterhalen. Hieronder volgen nog enkele metingen van 'politiek vertrouwen' van Nederlandse onderzoekers.

Jolles (1974, p. 126-127 en p. 166) meet vertrouwen in bestuurders (op lokaal niveau) als volgt:

- M. 1. In elke gemeente moeten de burgers een zeker vertrouwen hebben, dat de bestuurders hun werk zo goed mogelijk doen. Hoe ver moet volgens U dat vertrouwen gaan? Noemt U maar de letter, die voor Uw antwoord staat.
- A. de burgers moeten de zaken zoveel mogelijk aan de bestuurders overlaten.
 - B. Er moet een regelmatig toezicht zijn op de grote lijnen van het bestuur.
 - C. De burgers dienen zich te allen tijde bezig te houden met wat bestuurders doen en zo min mogelijk aan hen overlaten.
2. De verantwoordelijke mensen in deze gemeenten zijn volledig voor hun taak berekend (geheel eens - eens - oneens - geheel oneens).
3. Burgemeester en wethouders zijn in de regel wel opgewassen tegen hun deskundige ambtenaren (geheel eens - eens - oneens - geheel oneens).

Item 1 is volgens Jolles "een directe vraag naar het vertrouwen in de bestuurders". We zijn van mening dat item 1 veeleer de "bereidheid tot vertrouwen" meet, dus de actionele component van de attitude 'politiek vertrouwen'. Uit het commentaar dat Jolles geeft, blijkt dat hij het

onderzoeksresultaat ook in deze zin interpreteert. De items 2 en 3 zijn naar onze mening indicatief voor de perceptie van 'deskundigheid'.

Van der Maesen (1974, p. 177) meet 'politiek cynisme' - op lokaal niveau - aan de hand van zes uitspraken. Daar zegt ze het volgende over: "De uitspraken werden gericht op het meten van verwachtingen omtrent de mate, waarin gekozen vertegenwoordigers - in casu: gemeenteraadsleden - openstaan voor wensen van kiezers, leden van hun partij, ofwel voor wensen van andere instellingen of instanties".

De uitspraken luiden als volgt:

- N. 1. Een gemeenteraadslid doet meestal wat zijn eigen partij-bestuur wil.
2. Een gemeenteraadslid doet meestal wat leden van zijn eigen partij willen.
3. Een gemeenteraadslid doet meestal wat de Regering in Den Haag wil.
4. Een gemeenteraadslid doet meestal wat hijzelf het beste vindt.
5. Een gemeenteraadslid doet meestal wat de grote ondernemingen zeggen.
6. Een gemeenteraadslid doet meestal wat de kiezers willen.
- (is zo - is niet zo).

Uit het bovenstaande blijkt reeds dat van der Maesen niet onze definitie van "politiek cynisme" hanteert. Bij haar gaat het uitsluitend om het element "ontvankelijkheid" dat uitsluitend betrekking heeft op een bepaalde politieke actor, in casu het gemeenteraadslid. Zie ook: van der Maesen (1974, p. 61). Wij vinden haar definitie niet perse minder legitiem dan de onze, wij constateren slechts een verschil. Item 6 achten wij in ieder geval indicatief voor de perceptie van 'ontvankelijkheid'; tevens verwijst deze uitspraak, gelijk de overige uitspraken, naar wat wij de 'verwachting'-component genoemd hebben. Item 5 achten wij indicatief voor de perceptie van 'rechtvaardigheid'.

Van Vonderen-Van Staveren (1974, p. 94 en bijlage C) meet 'vertrouwen in de overheid' middels 14 vragen. Volgens de auteur bestaan deze "uit 7 uitspraken, waarin het woord 'vertrouwen' in positieve zin gekoppeld is aan de overheid en 7 negatieve uitspraken over vertrouwen in de overheid". De auteur verwijst niet naar de genummerde items.

Naar onze mening gaat het om de volgende uitspraken (tussen haakjes zullen we het corresponderende nummer van de auteur vermelden):

0. 1. Als je vertrouwen stelt in de overheid, loop je veel risico persoonlijk nadeel te lijden. (3)
2. Overheidsdienaren zijn ook huisvaders en daarom best te vertrouwen. (7)
3. Ambtenaren zijn niet te vertrouwen, ze houden je steeds aan het lijntje. (11)
4. Als je maar duidelijk maakt waar het omgaat, dan kun je erop vertrouwen dat de overheid zijn best voor je doet. (15)
5. De kleine man kan de overheid niet vertrouwen, ze proberen hem altijd klem te zetten. (19)
6. Je kunt de overheid gerust vertrouwen: als je alle formulieren maar invult, dan hoeft je geen zorgen meer te hebben. (23)
7. De overheid houdt informatie achter, daarom zijn ambtenaren niet te vertrouwen. (27)
8. Je kunt erop vertrouwen, dat de overheid je best informatie wil geven, als je er maar om vraagt. (30)
9. Ambtenaren houden met jouw belangen geen rekening, ze spannen altijd samen met de invloedrijken. (34)
10. Ambtenaren werken langzaam, maar je kunt erop vertrouwen dat alles meestal wel in orde komt. (38)
11. Ambtenaren sturen je steeds van het kastje naar de muur. Nee op de overheid hoeft je niet te vertrouwen. (42)
12. De overheid heeft allerlei deskundigen in dienst; daarom kun je er gerust op vertrouwen dat je problemen daar in goede handen zijn. (46)
13. Bij de overheid zeggen ze niet wat ze bedoelen: je komt er niet achter wat ze van plan zijn en daarom zijn ze niet te vertrouwen. (50)

14 Voor ambtenaren maakthet geen verschil of je arm bent of rijk. Je kunt er op vertrouwen dat bij de overheid voor iedereen dezelfde regels gelden. (53)

antwoordcategorieën: ... dat is beslist zo
 ... dat is zo
 ... dat is eigenlijk wel zo
 ... dat is eigenlijk niet zo
 ... dat is niet zo
 ... dat is beslist niet zo.

Schema 5: rubricering van 14 items voor "vertrouwen in de overheid".

item														
element	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
- deskundigheid						x				x		x		
- integriteit			?				?							?
- ontvankelijkheid/"efficacy"		x	x	x			x	x			x		x	
- rechtvaardigheid/effectiviteit					x				x					x

We zijn van mening dat de 14 items indicatief geacht kunnen worden voor met name de perceptie van 'deskundigheid' (item 6, 10 en 12), van 'ontvankelijkheid'/'efficacy' (item 2, 3, 4, 7, 8, 11 en 13) en van 'rechtvaardigheid'/'effectiviteit' (item 1, 5, 9 en 14).

Het element 'integriteit' achten wij niet duidelijk aanwezig. Mogelijk verwijst item 7 naar dit element. Maar omdat onduidelijk blijft of "het achter houden van informatie" geschiedt met het oog op persoonlijk voordeel, hebben we hier gekozen voor het element 'ontvankelijkheid'. Ook de items 2 en 14 houden wellicht een verwijzing in naar de perceptie van "integriteit".

Juist omdat de precieze bedoeling die schuil gaat achter de gekozen formulering der items door de onderzoeker niet vermeld wordt, berust de rubricering van haar items binnen ons schema onvermijdelijk op een tamelijk subjectieve interpretatie. Wel hebben we bewust getracht 'hineininterpretieren'

te voorkomen.

Tot slot vermelden we een meting die we aantreffen in een studie naar 'politieke aliënatie'. Ofschoon deze meting niet gepresenteerd werd onder de vlag van 'politiek vertrouwen' of 'politiek cynisme' kan deze, naar onze mening daar wel voor doorgaan.

Heunks (1973, p. 379-380) vermeldt een aantal items, gebruikt in zijn hoofdonderzoek, om electorale achievement-machteloosheid (EMA) en elektorale success-machteloosheid (EMS) te meten. We zullen ons beperken tot die items welke uiteindelijk in de EMA- en de EMS-schaal zijn opgenomen. Zie ook: Boon en Niemöller (1976, p. 410).

- P. 1. Bij de verkiezingen belooft de ene partij nog meer dan de andere, maar er komt te weinig van terecht. (EMA: 52)
2. De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in de stem van mensen zoals ik, niet in onze meningen. (EMA: 61)
3. Ik denk niet dat Kamerleden en ministers veel geven om wat mensen zoals ik denken. (EMA: 62)
4. Kamerleden letten teveel op het belang van machtige groeperingen in plaats van op het algemeen belang. (EMA: 63)
5. Er is bij de overheid teveel geldverspilling. (EMS: 65)
6. De belastinggelden worden in ons land over het algemeen goed besteed. (EMS: 69)
7. Wat de regering ook doet, voor het dagelijks leven heeft het weinig nut. (EMS: 70)
8. Over het algemeen weten onze regeringen ons land goed te besturen (EMS: 71)

Item 4 is verwant aan item A4, item 5 en 6 aan item A8, item 7 is enigszins verwant aan item A2 en item 8 aan item A1, ofschoon item 8 moeilijk opgevat kan worden als een 'directe' meting van politiek vertrouwen. De items 2 en 3, en met name dit laatste item, zijn niet ongebruikelijk bij metingen van 'politiek zelfvertrouwen' of 'sense of political efficacy'. Zie bijvoorbeeld: Daudt, e.a. (1967/1968, p.

292 en p. 307) en Campbell, e.a. (1954, p. 187).

De items achten wij indicatief voor de perceptie van "deskundigheid" (item 5 en 6), van 'ontvankelijkheid'/"efficacy" (item 2 en 3) en van 'rechtvaardigheid'/"effectiviteit" (item 1, 4, 7 en 8). De items 1, 4, 5, 6 en 8 verwijzen impliciet ook naar de norm-component. Vergeleken met de reeds vermelde metingen van 'politiek vertrouwen' zou deze meting van Heunks niet uit de toon vallen. Het is trouwens nog de vraag of de EMA- en EMS-items ook tot empirisch te onderscheiden dimensies behoren. Volgens Boon en Niemöller (1976, p. 411 en 414) zouden de acht door ons vermelde items ook in één schaal kunnen passen. Dit lijkt ons niet zo verwonderlijk gezien de omschrijvingen die Heunks van "achievement-machteloosheid" en van "success-machteloosheid" geeft en de operationalisering van deze begrippen.

Het eerste wordt door Heunks (1973, p. 196) omschreven als: te weinig invloed op de politiek, al dan niet tengevolge van onbetrouwbaarheid of ongeschiktheid van gekozen politici". Het tweede wordt omschreven als: "ontevredenheid met de beleidsresultaten, al dan niet tengevolge van onbetrouwbaarheid of ongeschiktheid van uitvoerende politici of ambtenaren". Afgezien van de onderscheiden politieke actoren (gekozen politici, c.q. uitvoerende politici) zijn meerdere elementen in deze definities identiek. De zinsnede "te weinig invloed op de politiek" zou, naar onze mening, ook vervangen kunnen worden door: "ontevredenheid met de mate van gewenste invloed". "Machteloosheid" wordt uiteindelijk door Heunks vertaald in termen van "ontevredenheid met.....". Deze ontevredenheid" wordt enerzijds gekoppeld aan de "input", anderzijds aan de "output" van overheids- en partij-politiek beleid. Of dit onderscheid bij de gewone burgers resulteert in een apart begrip is de vraag. Veel belangrijker lijkt ons het mogelijk onderscheid in het begrip "machteloosheid" zelf. "Machteloosheid" als een resultante van "willen" en "kunnen" enerzijds, versus "machteloosheid" als een resultante van "behoren" en "kunnen" anderzijds. Het laatste onderscheid evenals de feitelijke operationalisering van Heunks sluit veeleer aan bij onze

visie op "politiek vertrouwen". Deze visie is bovendien op generlei wijze in tegenspraak met de bevindingen van Boon en Niemöller.

Om het geheel beter te kunnen overzien eerst een beknopt overzicht van de vermelde metingen.

Schema 6: rubricering van items in 15 metingen van "politiek vertrouwen".

meting element	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P
- deskundigheid	x				x	x	x	x		x	x	x		x	x
- integriteit	x	x	x	x	x		x		x	x	x				
- ontvankelijkheid/efficacy		x	x	x	x	x		x		x	x		x	x	x
- rechtvaardigh./effectiviteit	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x			x	x

In schema 6 hebben we ons bewust beperkt tot de perceptie-component. Bij de bespreking van de afzonderlijke operationaliserings is gebleken, dat in nagenoeg alle metingen de norm- en verwachting-component ontbrak of slechts impliciet aanwezig was en dan meestal nog met een enkel item, gelijk of verwant aan item A1.

Uit schema 6 blijkt dat alle door ons onderscheiden elementen van politiek vertrouwen in de diverse metingen voorkomen, maar dat in slechts twee gevallen (namelijk bij E en L) alle vier de elementen aanwezig zijn. De meting van Langton en Jennings (E) heeft als nadeel dat slechts de perceptiecomponent duidelijk aanwezig is en heeft als voordeel dat het object van vertrouwen constant is. De meting van Balch (L) heeft als nadeel dat het object van vertrouwen niet constant is en als voordeel dat ook de norm- en verwachting-component aanwezig is, zij het ten aanzien van één enkel element (ontvankelijkheid/efficacy). In het ideale geval, zo stellen wij ons voor, worden ten aanzien van elk element de drie componenten op enigerlei wijze in de meting betrokken. Een voorstel voor de ontwikkeling van een nieuw meetinstrument dat meer adequaat is afgestemd op ons onderscheid in componenten en elementen van politiek vertrouwen, zullen we aan het slot van onze studie bespreken.

2.2. Operationalisering van politiek vertrouwen middels N.K.O.-items

Aanvankelijk lag het in onze bedoeling politiek vertrouwen te meten bij de kiesgerechtigde burger in Nijmegen. Het Instituut voor Politicologie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen beschikte niet over de financiële middelen voor een dergelijk onderzoek. In 1972 kwam het kabinet Biesheuvel ten val en werden vervroegde verkiezingen uitgeschreven. Evenals in 1971 werd door een werkgroep van Nederlandse politicologen een nationaal Kiezersonderzoek opgezet. Enige vragen met betrekking tot politiek vertrouwen konden in dit onderzoek worden meegenomen. Voor ons onderzoek maken we derhalve gebruik van vragen die gesteld zijn in het Nationaal Kiezersonderzoek van 1972/1973, hierna aangeduid met NKO-items.

We gaan nu over tot de verschillende operationalisering van politiek vertrouwen, uitgaande van de door ons gegeven definitie van politiek vertrouwen en met inachtneming van de beschikbaarheid van onderzoeksgegevens en de aansluiting bij reeds eerder verricht onderzoek naar dit verschijnsel. Centraal in de operationalisering - en in deze paragraaf - staat de selectie van items. De hercodering van variabelen en de constructie van meetschalen maken strikt gesproken ook deel uit van de operationalisering. Deze beide onderdelen zullen we in het volgende hoofdstuk bespreken.

In 1972 startte kort na de Tweede-Kamer-verkiezingen van 29 november de eerste reeks van vraaggesprekken. De tweede reeks begon op 31 mei 1973 onmiddellijk na het einde van het Tweede-Kamerdebat over de regeringsverklaring van het kabinet Den Uyl. In ons onderzoek willen we vooral nagaan in hoeverre de Nederlandse burger vertrouwen heeft in wat wij "de overheid" genoemd hebben, zowel op nationaal niveau (de regering, de ministers en regeringsambtenaren en leden van de Tweede Kamer), als op lokaal niveau (burgemeester en wethouders, gemeenteambtenaren en gemeenteraadsleden).

Ons staat een drietal metingen voor ogen. Een "indirecte"

meting van politiek vertrouwen (meting 1), een "directe" meting met gespecificeerd object (meting 2) en een "directe" meting zonder gespecificeerd object (meting 3). Voor elk van deze metingen zullen we nu aangeven welke NKO-items we willen gebruiken. We zullen daarbij het nummer van de variabelen vermelden zoals te vinden in De Bruyn en Foppen, (1974).

Voor alle duidelijkheid nog een enkele kanttekening bij het onderscheid in "directe" en "indirecte" meting. Eerstgenoemde meting is gebaseerd op wat Edwards (1957, p. 3) "the method of direct questioning" noemt. In ons onderzoek betekent dit het volgende. Aan de kiezer (in de steekproef) wordt rechtstreeks de vraag gesteld of hij al dan niet vertrouwen heeft (c.q. in welke mate) in een bepaalde politieke actor. Bij de indirecte meting wordt gebruik gemaakt van indicatoren voor politiek vertrouwen. Op basis van deze indicatoren wordt een meetinstrument ontwikkeld (bijvoorbeeld: een additieve index, een Guttmanschaal). Riley (1963, p. 335) spreekt in dit verband van een "composite measure" en Swanborn (1981, p. 195) spreekt in zo'n geval van "meervoudige operationalisering". Dit betekent overigens niet dat het samengestelde meten beperkt zou zijn tot complexe of meerdimensionele eigenschappen, zo merkt Segers (1975, p. 140) terecht op. Een samengestelde variabele kan evenzeer betrekking hebben op een unidimensioneel begrip.

Na deze korte toelichting volgt nu de selectie van NKO-items voor de drie aparte metingen van politiek vertrouwen. De items die in aanmerking komen voor de "indirecte" meting van politiek vertrouwen (meting 1) zullen we rubriceren in een schema, dat afgestemd is op ons onderscheid in componenten en elementen, als aspecten van politiek vertrouwen.

meting 1: Politiek vertrouwen op nationaal niveau

a. vertrouwen in de regering en in de ministers

- var. 240: "Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek" (is zo - is niet zo)
- var. 243: "Politieke beslissingen in Nederland worden te veel in het geheim genomen" (is zo - is niet zo)
- var. 245: "Vindt U dat de ministers in het algemeen hun werk goed doen of vindt U van niet" (goed - niet goed - soms wel, soms niet - sommigen wel, sommigen niet)
- var. 624: "Denkt U dat de verkiezingen invloed hebben op wat de regering doet voor mensen zoals U of hebben zij dat niet?" (ja, wel invloed - neen, geen invloed).

b. vertrouwen in de leden van de Tweede Kamer

- var. 238: "Kamerleden bekommeren zich niet veel om de mening van mensen zoals ik" (is zo - is niet zo)
- var. 244: "Kamerleden letten teveel op het belang van machtige groeperingen in plaats van op het algemeen belang" (is zo - is niet zo)
- var. 293: "Vindt U dat de leden van de Tweede Kamer hun werk in het algemeen goed doen of vindt U van niet?" (goed - niet goed - soms wel, soms niet - sommigen wel, sommigen niet).

Politiek vertrouwen op lokaal niveau

c. vertrouwen in burgemeester en wethouders, gemeenteambtenaren en gemeenteraadsleden

var. 031: "Ik zou U nu enkele vragen willen stellen over het gemeentebestuur hier. Vindt U dat de burgemeester in het algemeen zijn werk goed doet of vindt U van niet?"

(goed - niet goed - soms wel, soms niet)

var. 032: "En de wethouders?"

(goed - niet goed - soms wel, soms niet - sommigen wel, sommigen niet).

var. 033: "En de gemeenteraadsleden?"

(goed - niet goed - soms wel, soms niet - sommigen wel, sommigen niet).

var. 034: "Ik lees U nu enkele uitspraken voor over de gemeente. Wilt U steeds bij elke uitspraak zeggen of dat volgens U zo is of niet zo is?"

"Gemeenteraadsleden bekommeren zich niet veel om de mening van mensen zoals ik".

(is zo - is niet zo)

var. 035: "Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de gemeentepolitiek"

(is zo - is niet zo)

var. 036: "Politieke beslissingen worden in de gemeente te vaak in het geheim genomen"

(is zo - is niet zo)

var. 037: "Gemeenteambtenaren interesseren zich nauwelijks voor de problemen, die de mensen hen voorleggen"

(is zo - is niet zo)

In onderstaand schema geven we aan in hoeverre bepaalde aspecten van 'politiek vertrouwen' (componenten en elementen) door genoemde NKO-items geïndiceerd worden.

I componenten

1. norm
2. perceptie
3. verwachting

II elementen

1. deskundigheid
2. integriteit
3. ontvankelijkheid
4. rechtvaardigheid

Legenda: x = duidelijke verwijzing

* = impliciete verwijzing

Schema 7: rubricering van 14 NKO-items

var.	31	32	33	34	35	36	37	238	240	243	244	245	293	624
I,1	x	x	x			*				*	*	x	x	
I,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
I,3	*	*	*									*	*	*
II,1	*	*	*									*	*	
II,2														
II,3				x	x	x	x	x	x	x				x
II,4											x			

De variabelen 31, 32, 33, 245 en 293 spreken een bepaalde waardering uit. Onduidelijk is echter naar welke norm(en) zij precies verwijzen, mogelijk naar elk van de vier elementen van politiek vertrouwen. Naar onze mening is de - impliciete - verwijzing naar het element 'deskundigheid' nog het meest waarschijnlijk. De zinsnede "in het algemeen" heeft impliciet betrekking op de verwachtings-component. De perceptie-component is duidelijk aanwezig.

De variabelen 34, 35, 37, 238, 240 en 624 hebben ontegenzegglijk betrekking op de perceptie van het element "ontvankelijkheid"/"sense of political efficacy".

Bij de variabelen 34, 37 en 238 ligt in de relatie burger - overheid het accent vooral bij de overheid (= indiceert "ontvankelijkheid"), bij de variabelen 35 en 240 ligt de klemtoon daarentegen meer bij de burger (= indiceert "sense of political efficacy").

Bij variabele 624 is het moeilijk uit te maken waar de klemtoon vooral is gelegd of gelegd moet worden. Naar onze mening maakt het weinig verschil, we beschouwen immers de elementen 'ontvankelijkheid' en 'sense of political efficacy' als twee zijden van een en dezelfde medaille.

Genoemde uitspraken houden mogelijk een verwijzing in naar de norm- en verwachtings-component. Wat variabele 624 betreft achten wij een impliciete verwijzing naar de verwachting-component wel waarschijnlijk.

Variabele 244 achten wij indicatief voor de perceptie van 'rechtvaardigheid'/'effectiviteit'. De zinsnede "letten teveel op ..." verwijst impliciet naar de norm-component. De verwachting-component is niet duidelijk aanwezig.

De variabelen 36 en 243 tenslotte behelzen geen eenduidige verwijzing naar één van onze vier elementen. Duidelijk is dat de burger het gevoel heeft géén of onvoldoende invloed te kunnen uitoefenen, met de mogelijke bijgedachte aan overheidsfunctionarissen die zich zelf of bepaalde groeperingen stelselmatig bevoordelen. Beide variabelen verwijzen derhalve naar de perceptie van "ontvankelijkheid"/"sense of political efficacy" en mogelijk ook van "integriteit" en "rechtvaardigheid". De zinsnede "te vaak..." duidt tevens impliciet op de normcomponent en mogelijk ook op de verwachting-component.

Wanneer we schema 7 overzien kunnen we constateren dat de items variëren in duidelijkheid van verwijzing. Het element "integriteit" is niet duidelijk aanwezig en ook de "verwachting-component" komt niet al te best uit de verf. Begrijpelijk is dit alles wel, omdat we voor onze meting van 'politiek vertrouwen' (moeten) steunen op beschikbare gegevens in het Nationale Kiezersonderzoek. De opzet van een dergelijk onderzoek is het verzamelen van een groot aantal gegevens over politieke opvattingen en gedragingen van Nederlandse stemgerechtigde staatsburgers, waarbij vergelijkbaarheid met eerdere tijdstippen en met andere landen voorop staat. De vraagstelling van zo'n "onderzoek in de breedte" is dan eigenlijk ook niet vaak geschikt voor een "onderzoek in de diepte". Bovendien waren de betreffende items niet geformuleerd met het oogmerk 'politiek vertrouwen' te meten of afgestemd op onze opvatting dienaangaande. Nog een enkele (voorlopige) kanttekening bij meting 1. Ons uitgangspunt was en is, dat in een meting van politiek vertrouwen de norm-, de perceptie- en de verwachtingscomponent verdisconteerd moeten zijn. Dit betekent echter niet dat deze drie componenten persé in één en dezelfde meting (meting 1) aanwezig moeten zijn. In ons onderzoek hebben we ook gegevens over de reden, de motivering waarom kiezers wel of geen vertrouwen zeggen te hebben in de mensen die ons land besturen (variabele 102 en 103). De motivering heeft, naar onze mening, zowel betrekking op de 'norm', de 'perceptie' als de 'verwachting'. Een "reason analysis" van deze twee "open vragen" zou (enig) licht kunnen werpen op de door ons onderscheiden elementen van politiek vertrouwen. Bij de bespreking van de geldigheid van de meting komt dit - in paragraaf 4.2 - expliciet aan de orde. Opgemerkt zij, dat men slechts één motief kon noemen. Dit betekent dat het voor de indirecte meting van politiek vertrouwen (meting 1) noodzakelijk is, dat we over tenminste één adequaat geformuleerd item per element kunnen beschikken. Aan deze eis wordt (helaas) niet voldaan.

meting 2: vertrouwen in de overheid (nationaal niveau)

Gelet op onze omschrijving van "overheid" komen voor deze meting de volgende items in aanmerking:

var. 104: "Hier heb ik een kaart waarop verschillende personen en groepen staan. Zou U mij kunnen zeggen in welke van de genoemde personen of groepen U veel vertrouwen stelt, in welke weinig en in welke U helemaal geen vertrouwen stelt?

(veel-weinig-helemaal niet-hangt er van af):

var. 104: ministers

var. 105: de Tweede Kamer

var. 112: hoge rijksambtenaren

} "de Overheid"

In ons onderzoek zullen we deze items in verband brengen met op dezelfde wijze geformuleerde vertrouwensitems, welke betrekking hebben op andere (politieke) actoren dan de overheid (var. 106-107-110-111-113-114-115; zie Bijlage 2). Middels factor-analyse willen we nagaan of de vertrouwensitems welke betrekking hebben op "de overheid", op een aparte factor laden. Indien zulks het geval mocht zijn, dan zou die factor "vertrouwen in de overheid" genoemd kunnen worden. Concreet zou dit (kunnen) betekenen, dat we niet ten onrechte de onderscheiden objecten met de verzamelterm "de overheid" aanduiden.

meting 3: politiek vertrouwen in het algemeen

var.101: "Heeft U in het algemeen vertrouwen in de mensen die ons land besturen of heeft U dat niet?" (ja - neen)

Zowel bij meting 2 als bij meting 3 spreken we van een "directe" meting van politiek vertrouwen. Vergeleken met meting 1 zijn de beide andere metingen meer direct te noemen. Het onderscheid is enkel gradueel. Uiteindelijk is elke attitude-meting indirect van aard. In het volgende hoofdstuk bespreken we de drie verrichte metingen afzonderlijk.

3. EEN DRIETAL METINGEN VAN POLITIEK VERTROUWEN

In dit hoofdstuk willen we de ontwikkeling van een drietal meetschalen bespreken. Met elk van de drie meetinstrumenten beogen we "politiek vertrouwen" van de Nederlandse kiezer anno 1972 te meten. Reeds in het begin van onze studie (zie: Inleiding) hebben we als expliciete doelstelling van ons onderzoek vermeld: vergelijkbaarheid, niet alleen van onze metingen onderling, maar ook vergelijkbaarheid met overeenkomstige metingen van "politiek vertrouwen" in buitenlandse kiezersonderzoeken. Dit betekent dat we onze metingen van politiek vertrouwen zoveel mogelijk dienen af te stemmen op de steekproef als geheel (N=1526). Ons uitgangspunt moge vanzelfsprekend lijken, het heeft wel gevolgen, met name voor de hercodering van variabelen, die als schaalitems zouden kunnen fungeren. Daarom besteden we vrij veel aandacht aan een verantwoorde hercodering van de variabelen voor de diverse metingen. Hercodering vormt immers een wezenlijk onderdeel van de geldige operationalisering van een theoretisch begrip, in casu: "politiek vertrouwen". Boesjes Hommes (1970, 89-90) spreekt in dit verband van een "theorie van de derde orde". Vervolgens bespreken we elk van de drie metingen afzonderlijk. In deze bespreking wordt aan de orde gesteld welke van de beschikbare items als schaalitems kunnen fungeren voor de verschillende metingen van politiek vertrouwen.

3.1. Een hercodering van de variabelen

De indicatoren die we willen gebruiken voor de meting van politiek vertrouwen, de NKO-items, vermeld in paragraaf 2.2., leveren voor een analyse meerdere problemen op. De bedoelde variabelen zijn van verschillend meetniveau en omvatten een ongelijk aantal antwoordcategorieën waarvan verschillende moeilijk te interpreteren zijn, zoals bijvoorbeeld de "weet niet/geen antwoord"-categorieën.

Enige van de opduikende vragen zijn dan: in hoeverre zijn die "moeilijke" antwoordcategorieën inhoudelijk te duiden of zinvol tot een andere categorie te herleiden? Kunnen ze beter buiten beschouwing (= buiten de uiteindelijke meting) gelaten

worden? Geldt dit ook voor sommige variabelen? Om met dit laatste te beginnen. Bij nadere inspectie van de variabelen en met name van de "geen antwoord"-categorie komt variabele 624 reeds als eerste voor eliminatie in aanmerking. Uit de enkelvoudige frequentieverdelingen (de rechte tellingen) blijkt dat de "geen antwoord"-categorie nagenoeg altijd tussen de 1 en 3% schommelt. Voor variabele 624 is dit percentage echter 12,3% (N=1036), terwijl de "weet niet"-categorie uiterst laag is, namelijk 1,7%. Voor de meting van politiek vertrouwen is variabele 624 de enige indicator uit de tweede golf (N=1036, in plaats van 1526). Van deze respondenten had 72,6% op geen van de 14 variabelen uit schema 7 de score 9 ("geen antwoord") en 18,8% had éénmaal de score 9 op één van deze variabelen. Na eliminatie van variabele 624 waren deze percentages respectievelijk 82,1% en 10,8%. Dit betekent dat voor 78% van degenen die op variabele 624 geen antwoord gaven deze variabele de enige was met score 9. Resumerend: variabele 624 zorgt voor een onevenredig grote non-response; bovendien werd ze slechts aan een deel (68%) van het oorspronkelijk aantal respondenten voorgelegd. Voor ons voldoende reden om variabele 624 als indicator te schrappen. Wanneer we ons beperken tot de overige 13 variabele uit schema 7 (eerste golf met N=1526) blijkt onder meer het volgende: Percentages respondenten met score 8 ("weet niet"), score 9 ("geen antwoord") en score 8 of 9 op geen enkele, een of op meerdere van de 13 variabelen 031 t/m 037, 238, 240, 243 t/m 245 en 293 (N=1526).

<u>percentage</u>	<u>met score</u>	<u>op n variabelen</u>
26,6	8	0
17,4	8	1
56,0	8	2 of meer
83,7	9	0
9,4	9	1
6,8	9	2 of meer
22,6	8 of 9	0
16,6	8 of 9	1
13,2	8 of 9	2
12,4	8 of 9	3
8,7	8 of 9	4
26,5	8 of 9	5 of meer

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat, indien we de respondenten die op één of meer der 13 variabelen "geen antwoord" gegeven hebben buiten de analyse zouden houden, dit een respondenten-verlies van 16,3% zou betekenen.

Bij afzonderlijke meting van politiek vertrouwen op locaal en nationaal niveau zou het verlies aan respondenten respectievelijk 10,1% en 8,5% zijn, zo blijkt uit een nadere - hierboven niet vermelde - analyse.

Uit het overzicht blijkt tevens dat ruim de helft van de respondenten (56%) op minstens twee van de 13 variabelen de score 8 ("weet niet") had.

Dit alles heeft gevolgen voor een eventuele hercodering der variabelen. En een hercodering achten wij voor onze analyse (met name voor het gebruik van Guttman-schalen en factor-analyses) noodzakelijk.

Daarom zullen we onze hercoderingen (= in feite een reductie en herordening van de antwoordcategorieën) uitvoerig verantwoorden.

Her codering der variabelen voor meting 1

var. 031: code 1 = niet goed

code 2 = soms wel, soms niet + weet niet

code 3 = goed

var. 032, 033, 245, 293

code 1 = niet goed

code 2 = soms wel, soms niet + sommigen wel,
sommigen niet + weet niet

code 3 = goed

var. 034 t/m 037 en var. 238, 240, 243 en 244:

code 1 = is zo

code 2 = weet niet

code 3 = is niet zo.

Voor de omschrijving der variabelen zij verwezen naar paragraaf 2.2. Deze hercodering gaat er van uit dat de respondenten die niet expliciet kiezen voor het positieve dan wel negatieve antwoord-alternatief het best tot een middencategorie gerekend kunnen worden. Dit neemt niet weg dat sommige van de samengevoegde antwoord-categorieën mogelijk beter aansluiten bij het positieve dan wel negatieve antwoord-alternatief. Dit laatste zou betekenen dat de genoemde variabelen niet uitgaan boven het ordinale meetniveau.

De categorie "geen antwoord" is in de hercodering (nog) niet opgenomen. Gewoonlijk is deze categorie gering van omvang en wordt daarom vaak buiten de analyse gehouden. Onderzoeksresultaten, gebaseerd op steekproefgegevens, kunnen dan zonder veel bezwaar gegeneraliseerd worden en interpretatieproblemen van "geen antwoord" worden omzeild. Naar onze mening geldt het bovenstaande wel voor een uni-variate analyse en wellicht ook voor een bi-variate analyse, doch niet en zeker niet zonder meer voor een multi-variate of schaal-analyse. In het laatste geval kan de uitval van respondenten, tengevolge van "non-response", zo omvangrijk zijn geworden, dat generalisering van onderzoeksresultaten niet meer verantwoord is.

"Geen antwoord" kan (evenals "geen mening") de betekenis hebben van "wil niet zeggen", maar evenzeer "kan niet zeggen", "moeilijk te zeggen", "geen voorkeur", "geen mening" of iets dergelijks. Vergelijk bijvoorbeeld Zeisel (1968, p. 40 e.v.).

In een hercodering van de variabelen is de herleiding van de categorie "geen antwoord" tot een middencategorie daarom te verdedigen. We zullen nagaan in hoeverre onze voorgestelde hercoderingen empirisch ondersteund worden. We zullen bovendien nagaan of het veel verschil maakt wanneer de categorie "geen antwoord" buiten de analyse gehouden wordt in plaats van herleiding tot een middencategorie. We zullen met het laatstgenoemde beginnen.

Vergelijking van de contingentie-coëfficiënten C

In meting 1 worden 13 variabelen gebruikt. We gaan de onderlinge verbanden tussen deze variabelen na aan de hand van de corresponderende 78 kruistabellen. Het verband tussen de variabelen wordt uitgedrukt in C. Vanwege de ongelijke tabelstructuur - het aantal rijen/kolommen is niet constant - hebben we C gecorrigeerd. $C_{\text{corr}} = C/C_{\text{max}}$

Bij een 3 x 3-tabel is $C_{\text{max}} = .82$

Bij een 4 x 4-tabel is $C_{\text{max}} = .87$

Bij een 4 x 5-tabel is $C_{\text{max}} = .88$ (geschat)

Bij een 4 x 6-tabel is $C_{\text{max}} = .89$ (geschat)

Bij een 5 x 6-tabel is $C_{\text{max}} = .90$ (geschat)

Deze gegevens hebben we ontleend aan Clauss en Ebner (1971, p. 293). We onderscheiden een drietal situaties:

I : géén hercodering

II : hercodering (de categorie "geen antwoord" buiten de analyse)

III: hercodering (de categorie "geen antwoord" herleid tot de middencategorie)

In eerste instantie vergelijken we situatie II met situatie III. Vervolgens vergelijken we deze met situatie I. We maken hierbij gebruik van de contingentie-coëfficiënt, omdat de grootte van C niet afhankelijk is van een eventuele ordening in de antwoordcategorieën van de variabelen. Zij is echter wel gevoelig voor veranderingen in de marginale frequentieverdeling van de variabelen. Wanneer de corresponderende C's duidelijk van elkaar verschillen, dan is dat uitsluitend te wijten aan de uitschakeling en/of samentrekking van bepaalde antwoordcategorieën, met andere woorden aan de hercodering van de variabelen.

De variabelen 034 t/m 037, 238, 240, 243 en 244 hebben dezelfde antwoordcategorieën. De hercodering van deze variabelen impliceert een minimale wijziging. De categorie "geen antwoord" wordt uitgeschakeld of samengevoegd met de categorie "weet niet". Bij vergelijking met situatie I verwachten we slechts geringe verschillen in de betreffende gecorrigeerde C-waarden.

In onderstaande matrix staan in de rechter-bovendriehoek de gecorrigeerde contingentie-coëfficiënten die betrekking hebben op de in meting 1 gebruikte variabelen in niet-gehercodeerde vorm (N=1526).

In de linker-benedendriehoek staan de corresponderende gecorrigeerde coëfficiënten die nu betrekking hebben op de variabelen in gehercodeerde vorm. (N varieert tussen 1484 en 1442, dat wil zeggen dat door uitschakeling van de categorie "geen antwoord" het verlies aan respondenten varieert tussen 2,8% en 5,5%).

Tabel 3.1.: inter-item correlaties uitgedrukt in C_{corr}

	031	032	033	034	035	036	037	238	240	243	244	245	293
031		.77	.67	.31	.22	.31	.34	.18	.12	.19	.24	.29	.30
032	.65		.84	.39	.30	.39	.42	.21	.16	.24	.25	.33	.33
033	<u>.58</u> *	.72		.43	.30	.36	.37	.22	.17	.19	.22	.35	.40
034	<u>.26</u>	.30	<u>.32</u>		.68	.56	.59	.45	.34	.36	.37	.26	.29
035	<u>.17</u>	.17	.17	<u>.62</u>		.62	.59	.45	.46	.34	.32	.24	.26
036	.23	<u>.27</u>	.22	.50	<u>.49</u>		.62	.41	.34	.59	.47	.27	.28
037	<u>.27</u>	<u>.33</u>	<u>.22</u>	.55	.45	.52		.34	.26	.37	.33	.27	.25
238	<u>.15</u>	<u>.16</u>	.17	<u>.46</u>	<u>.48</u>	<u>.44</u>	.36		.57	.46	.52	.31	.36
240	.12	<u>.11</u>	.10	<u>.36</u>	<u>.49</u>	<u>.35</u>	<u>.28</u>	<u>.60</u>		.51	.47	.26	.28
243	.17	.17	.10	.34	<u>.35</u>	<u>.62</u>	.36	<u>.48</u>	<u>.49</u>		.67	.32	.32
244	.17	.16	.12	.38	.33	.48	.34	<u>.54</u>	<u>.44</u>	.62		.38	.38
245	<u>.24</u>	<u>.26</u>	<u>.28</u>	.22	.17	<u>.22</u>	<u>.21</u>	.22	<u>.17</u>	.26	.34		.63
293	.23	.23	.30	<u>.24</u>	.23	<u>.20</u>	.22	.29	.22	.24	.33	<u>.55</u>	

* De betekenis van de onderstreping is als volgt:

wanneer de categorie "geen antwoord" niet uitgeschakeld wordt maar herleid tot de middencategorie zijn de gecorrigeerde C-waarden gelijk indien niet onderstreept; ze zijn in situatie III .01 minder indien één cijfer onderstreept is; ze zijn .02 minder indien twee cijfers onderstreept zijn; ze zijn .03 minder in de overige gevallen. Er is slechts één uitzondering: voor kruistabel 035x036 is $C_{corr} = .50$.

Uit tabel 3.1 volgt dat het inderdaad weinig verschil uitmaakt of de categorie "geen antwoord" buiten de analyse gelaten wordt of herleid wordt tot de middencategorie (in de bivariate analyse). Bij vergelijking met situatie I blijkt bovendien dat onze verwachting met betrekking tot de variabelen 034....244 grotendeels klopt. Er is nauwelijks verschil tussen de corresponderende C-waarden, enkele uitzonderingen in het variabelenblok 034-037 daargelaten. Onvermijdelijk volgt wel de vraag: wanneer zijn de verschillen te groot? We pretenderen niet over een exact criterium te beschikken. Toch dringt een bepaald criterium zich als het ware op. De contingentie-coëfficiënt C is gebaseerd op chi-kwadraat. Is de chi-kwadraat toets niet als criterium te gebruiken? C zegt iets over de sterkte van het verband tussen twee variabelen. De chi-kwadraat toets daarentegen zegt niets over de sterkte van een verband, maar tracht een antwoord te geven op de vraag: zijn de geconstateerde (steekproef-)verschillen statistisch significant? Wanneer we de chi-kwadraat toets hier als criterium willen gebruiken, dan gaat het om de beantwoording van de vraag: zijn de onderzoeksresultaten, in casu de uitspraken over de statistische significantie van een verband tussen twee variabelen, gelijk in situatie I (géén hercodering) en in situatie II of III (wel hercodering van de variabelen)? In twee gevallen zijn de onderzoeksresultaten niet gelijk en de verschillen derhalve te groot:

geval a.: in situatie I géén statistisch significant verband, in situatie II (of III) wel een significant verband. Wanneer we het significantie-niveau op .01 stellen komt geval a slechts éénmaal voor (in kruistabel: 031x240)

geval b.: in situatie I wel een significant verband, in situatie II (of III) geen significant verband. Onder de vermelde conditie komt geval b drie maal voor (in kruistabel: 032x240; 033x240; 033x243) zowel in situatie II als in III. Wanneer we het significantie-niveau op .05 stellen doet geval b zich niet voor.

Geval b doet zich alleen voor wanneer in situatie I de relatie tussen twee variabelen zeer zwak is. In dat geval ligt de berekende chi-kwadraat-waarde iets boven de kritieke chi-kwadraat-waarde. Door samentrekking van antwoordcategorieën in de hercodering vermindert het aantal cellen in de kruistabel en daarmee wordt tevens de berekende chi-kwadraat kleiner. Maar na de hercodering is ook het aantal vrijheidsgraden (df) kleiner geworden en daarmee tevens de kritieke chikwadraat-waarde. Geval b doet zich in feite alleen voor wanneer het verschil van de berekende chikwadraat-waarden groter is dan het verschil van de respektievelijke kritieke chikwadraat-waarden.

Gelet op de zeer geringe frequentie van geval a en b en het praktisch te verwaarlozen verschil tussen situatie II en III, kan geconcludeerd worden dat de voorgestelde hercodering - ongeacht de behandeling van de categorie "geen antwoord" - acceptabel is.

In het bovenstaande stond uiteindelijk de behandeling van de categorie "geen antwoord" centraal. In het onderstaande wordt het accent vooral gelegd op de constructie van de middencategorie in de hercodering, al dan niet inclusief de categorie "geen antwoord".

Correlatie met een criterium-variabele

Uit de voorgestelde hercodering van de variabelen in meting 1 blijkt, dat de meeste wijzigingen optreden bij de variabelen 031 t/m 033, 245 en 293. Het gaat hier immers om de samentrekking van een aantal antwoordcategorieën. Genoemde variabelen worden geacht verband te houden met "politiek vertrouwen". Als criterium-variabele hanteren we variabele 101: vertrouwen in land-bestuurders.

In de vijf kruistabellen vergelijken we de percentages van de antwoordcategorieën van de vijf variabelen 031.... 293, voor het positieve en negatieve antwoordalternatief

van variabele 101. De randtotalen van de items uit meting 1 vormen dus de percenteringsbasis. De vergelijking moet een antwoord geven op de vraag: zijn de percentages voor de categorieën "soms wel, soms niet" (afgekort: soms), "sommigen wel, sommigen niet" (afgekort: sommigen), en "weet niet" (afgekort: w.n.) ongeveer gelijk van grootte en liggen ze tussen het positieve antwoordalternatief "goed" en het negatieve alternatief "niet goed". Indien dit het geval mocht zijn dan lijkt een samenvoeging van deze categorieën tot één midden-categorie gerechtvaardigd. Een vergelijkbare procedure troffen we aan bij Zeisel (1968, p. 55-56).

Tabel 3.2.: overzichtstabel (in %)

		goed	soms	sommigen	w.n.	niet goed
101: ja	031	63	47	*	50	39
	032	65	48	53	50	40
	033	66	54	53	50	40
	245	79	46	48	31	15
	293	75	49	48	45	32
101: nee	031	22	35	*	27	48
	032	20	31	37	26	50
	033	21	27	32	27	47
	245	12	33	31	18	78
	293	16	31	32	20	61

* deze categorie ontbreekt bij variabele 031

In tabel 3.2. staat in het eerste blok voor elke variabele per regel vermeld hoeveel procent van een bepaalde antwoord-categorie het positieve antwoordalternatief van variabele 101 noemde. In het tweede blok staan, op analoge wijze, de percentages voor het negatieve antwoordalternatief van variabele 101 vermeld.

De percentages zijn per regel goed vergelijkbaar, omdat de antwoordcategorieën relatief omvangrijk zijn. De categorie "niet goed" is het minst omvangrijk: zij omvat 70 tot 105 respondenten. Zij is echter voldoende groot om als percenteringsbasis gebruikt te kunnen worden. Blalock (1960, p. 28) hanteert daarbij als vuistregel: N zij minimaal 50.

Uit tabel 3.2 blijkt dat de percentages voor de categorieën "soms", en "sommigen" weinig van elkaar verschillen en vergeleken met de percentages voor de extreme antwoordalternatieven inderdaad een soort middenpositie vormen, met name in het eerste blok. De percentages voor de categorie "weet niet" sluiten, globaal gesproken, redelijk goed aan bij die middenpositie, met name in het eerste blok.

Op grond van het bovenstaande achten wij de samentrekking van de categorieën "soms", "sommigen" en "weet niet" tot een middencategorie wel gerechtvaardigd, althans niet onverantwoord. De hercodering van de variabelen uit meting 1 is op zijn minst plausibel te noemen.

Hercodering van variabelen uit meting 2

De variabelen die bij meting 2 genoemd werden (zie paragraaf 2.2) vallen ruwweg in twee hoofdcategorieën uiteen: variabelen die betrekking hebben op "de overheid" (var. 104-105-112) en variabelen die betrekking hebben op andere politieke actoren (var. 106-107-110-111-113-114-115).

Bij de hercodering treedt de eerstgenoemde categorie op de voorgrond. We hebben immers "politiek vertrouwen" gedefinieerd als "vertrouwen in de overheid".

Alle variabelen hebben dezelfde antwoord-categorieën. De categorieën "veel" - "weinig" - "helemaal niet" vertonen een zekere ordening. Respondenten die de gestelde vraag beant-

woorden met "hangt er van af" of "weet niet" kiezen in ieder geval niet expliciet voor een van de extreme antwoord-alternatieven. Bij de hercodering van de variabelen gaan we van de veronderstelling uit dat zij een soort middenpositie innemen.

hercodering van de variabelen 104 - 105 - 112:

code 1 = helemaal niet
code 2 = weinig+hangt er van af+weet niet
code 3 = veel

correlatie met een criterium-variabele

Als criterium-variabele hanteren we wederom variabele 101: vertrouwen in landbestuurders.

Redenering en procedure zijn analoog aan die vermeld bij de vorige hercodering. Gemakshalve beperken we ons tot de percentages voor het positieve antwoord-alternatief van variabele 101.

Tabel 3.3.: overzichtstabel (in %)

101: ja

	veel	hangt er van af	weinig	w.n.	helemaal niet
104	88	58	30	28	7
105	83	50	37	38	14
112	80	60	59	50	38

Uit tabel 3.3. blijkt dat de percentages van de categorie "weet niet" en "hangt er van af" nog het best aansluiten bij die van de categorie "weinig". Samentrekking van deze categorieën tot een soort "middencategorie" achten wij daarom niet onverantwoord.

De niet vermelde percentages van de categorie "geen antwoord" sluiten zeer dicht aan bij die van de categorie "weet niet". Uit verdere analyse blijkt dat het weinig verschil uitmaakt of de categorie "geen antwoord" buiten de analyse gelaten wordt dan wel herleid wordt tot de middencategorie.

Her codering van variabele 101 (meting 3)

var. 101: code 1 = nee
 code 2 = weet niet
 code 3 = ja

De voorgestelde hercodering van variabele 101 achten wij zonder meer plausibel. De categorie 'geen antwoord' is nog buiten beschouwing gelaten. Deze kan buiten de analyse gelaten worden of herleid worden tot de midden-categorie. Verder op in de analyse zullen we nagaan of dit verschil uitmaakt voor de (conclusies uit de) onderzoeksresultaten.

Samenvattend kunnen we stellen dat een hercodering van de variabelen meestal onvermijdelijk is in de analysefase. We denken hierbij met name aan antwoordcategorieën zoals "weet niet" en "geen antwoord", welke op zich geen inhoudelijke antwoordalternatieven zijn. De onderzoeker staat dan voor de beslissing hoe deze categorieën te hanteren. We bespraken een tweetal mogelijkheden: uitsluiting en herleiding. Voor de items uit meting 1 vergeleken we een drietal situaties met elkaar (I: géén hercodering; II: uitsluiting; III: herleiding tot de middencategorie). In de vergelijking van de gecorrigeerde contingentie-coëfficiënten stond de behandeling van de categorie "geen antwoord" centraal. Het verschil tussen situatie II en III was zeer gering. Vervolgens maakten we gebruik van een criteriumvariabele om na te gaan of een herleiding van onder meer de categorie "weet niet" tot een middencategorie te rechtvaardigen was. Een analoge procedure pasten we toe op de items in meting 2. We kwamen tot de conclusie dat onze hercodering van variabelen op zijn minst plausibel is te noemen.

3.2. Meting van politiek vertrouwen: meting 1, 2 en 3

Meting 1

In deze paragraaf onderzoeken we in hoeverre de items geschikt zijn voor een eventuele index of schaalconstructie van 'politiek vertrouwen'. We denken hierbij aan "summated ratings" en aan de Guttman-schaal. Beide typen van meet schalen werden ook door andere onderzoekers gebruikt (zie: Bijlage 5).

We beginnen met een inspectie van de sterkte der inter-itemcorrelaties, uitgedrukt in gamma en tau-B. Daarbij zullen we in acht nemen a) de onderlinge verwisselbaarheid van bepaalde items en b) de parallelle (analoge) formulering van sommige items.

ad a: hierbij denken we met name aan een eerder gelanceerde (veronder-)stelling dat de elementen "ontvankelijkheid" en "sense of political efficacy" de keerzijden van dezelfde medaille zijn. Concreet betekent dit, dat we tussen de variabelen 034 en 035 ("lokaal-niveau") en tussen de variabelen 238 en 240 ("nationaal niveau") een sterk verband verwachten.

ad b: als items voor "lokaal politiek vertrouwen" en voor "nationaal politiek vertrouwen" samenhangen, dan geldt dit zeker voor parallelle items. Concreet betekent dit, dat we dan tussen de variabelen 034 en 238; 035 en 240 en 036 en 243 een sterk verband verwachten.

Uit onderstaande tabel zal blijken of en in hoeverre onze verwachtingen bewaarheid worden. Als vuistregel voor het bepalen van de sterkte der verbanden hanteren we de volgende classificatie:

indien de absolute waarde van:

- .70 \leq gamma \leq 1.0 zeer sterk verband
- .50 \leq gamma $<$.70 sterk verband
- .30 \leq gamma $<$.50 matig verband
- .10 \leq gamma $<$.30 zwak verband
- 0.0 \leq gamma $<$.10 zeer zwak verband: verwaarloosbaar, niet significant verband

Een overeenkomstige indeling van Q-waarden troffen we aan in Davis (1971, p. 49). Buchanan (1974, p. 638) stelt dat, globaal gesproken, een gamma van .60 of meer hoog is en een gamma kleiner dan .20 nauwelijks de moeite waard om er aandacht aan te besteden. Voor tau zijn de corresponderende waarden respectievelijk .40 en .15. Vuistregels zijn overigens moeilijk te geven. Ook bovenstaande classificatie is tamelijk arbitrair, maar toch wel bruikbaar voor een interpretatie van de gegevens uit tabel 3.4. Uit tabel 3.4. blijkt dat onze verwachtingen empirisch ondersteund worden. Met uitzondering echter van het verband tussen de variabelen 034 en 238, dat matig genoemd kan worden.

Wanneer we rekening houden met het bijzondere karakter van sommige items, (gelet op overeenkomst in inhoud, formulering en antwoordmogelijkheden) dan lijkt de conclusie onontkoombaar dat er tussen de items voor 'politiek vertrouwen' op lokaal en nationaal niveau slechts een zwak verband bestaat. Dit geldt in iets sterkere mate voor het itemblok 031 t/m 033 dan voor de items 034 t/m 037. Het verband tussen de variabelen 033 en 240 blijkt volgens bovenvermelde classificatie niet significant te zijn. Dit geldt ook voor de corresponderende tau-B-waarde bij een significantie-niveau $\alpha = .02$ ($p = .07$).

De onderstreping in tabel 3.4 heeft dezelfde betekenis als in tabel 3.1. Of de categorie "geen antwoord" buiten de analyse wordt gelaten of tot de "midden categorie" wordt herleid levert geen noemenswaardig verschil op. Inspectie van de tau-B waarden levert eenzelfde beeld op en leidt tot dezelfde conclusie als reeds eerder vermeld. In tabel 3.4 blijken de 13 variabelen, globaal gesproken, in een viertal "clusters" uiteen te vallen. Enerzijds speelt het onderscheid tussen items voor lokaal of nationaal niveau een rol, anderzijds bestaat er binnen deze distinctie nog het onderscheid tussen gelijksoortige of ongelijksoortige antwoordcategorieën der items. Op grond van tabel 3.4 verwachten we dat de 13 items géén Guttman-schaal vormen.

Tabel 3.4. Inter-itemcorrelaties van 13 variabelen voor politiek vertrouwen, uitgedrukt in gamma en in tau-B

	031	032	033	034	035	036	037	238	240	243	244	245	293
031		.76	.67	<u>.27</u>	<u>.18</u>	<u>.19</u>	<u>.30</u>	<u>.14</u>	.14	<u>.16</u>	<u>.16</u>	<u>.27</u>	.25
032	.49		.84	<u>.34</u>	<u>.18</u>	.25	<u>.36</u>	<u>.14</u>	<u>.11</u>	<u>.19</u>	<u>.18</u>	<u>.34</u>	.31
033	.38	.57		<u>.35</u>	<u>.20</u>	.22	<u>.27</u>	<u>.13</u>	<u>.08</u>	.11	.11	.36	<u>.33</u>
034	<u>.17</u>	<u>.20</u>	.19		<u>.57</u>	<u>.41</u>	.52	<u>.38</u>	.34	<u>.27</u>	<u>.34</u>	<u>.26</u>	<u>.29</u>
035	<u>.10</u>	<u>.10</u>	<u>.10</u>	.38		<u>.42</u>	<u>.39</u>	<u>.48</u>	<u>.51</u>	<u>.29</u>	<u>.30</u>	<u>.22</u>	<u>.28</u>
036	<u>.12</u>	<u>.15</u>	.12	.28	.27		<u>.48</u>	<u>.31</u>	.26	<u>.55</u>	<u>.40</u>	<u>.19</u>	<u>.19</u>
037	<u>.18</u>	<u>.21</u>	<u>.15</u>	<u>.37</u>	.25	<u>.34</u>		<u>.31</u>	<u>.27</u>	<u>.33</u>	<u>.31</u>	.24	.26
238	<u>.08</u>	<u>.08</u>	<u>.07</u>	<u>.25</u>	<u>.31</u>	.20	.20		<u>.53</u>	<u>.34</u>	<u>.41</u>	<u>.24</u>	<u>.35</u>
240	.08	<u>.06</u>	<u>.04</u>	.21	<u>.32</u>	.16	.16	<u>.35</u>		<u>.40</u>	<u>.35</u>	.20	.27
243	.09	.11	.06	.18	.18	<u>.39</u>	.22	<u>.23</u>	.25		<u>.50</u>	<u>.28</u>	<u>.28</u>
244	<u>.09</u>	<u>.10</u>	<u>.06</u>	<u>.22</u>	.18	.26	<u>.20</u>	.27	<u>.22</u>	<u>.35</u>		<u>.37</u>	<u>.36</u>
245	.15	<u>.19</u>	.19	.15	.12	.11	.14	<u>.14</u>	.11	.16	<u>.22</u>		.60
293	.13	.16	.17	.16	<u>.15</u>	<u>.11</u>	.15	<u>.20</u>	.14	<u>.16</u>	<u>.20</u>	<u>.37</u>	

Rechtsboven de diagonaal staan de gammawaarden aangegeven; linksonder de tau-B waarden. De onderstreping in tabel 3.4. heeft dezelfde betekenis als vermeld in tabel 3.1.

Een Guttman-schaal is immers gebaseerd op een aantal homogene schaalitems. De (dichotome) items hebben een verschillende schaalwaarde. Een positief antwoord op een item met de hoogste schaalwaarde (lees: laagste item-populariteit, p_i) impliceert - volgens het model - een positief antwoord op alle items met een lagere schaalwaarde (lees: items met een hogere populariteit). De item-populariteit (p_i) is de relatieve frequentie van het "positieve alternatief" (afgekort: "pos. alt.") voor het betreffende item. De item-populariteit wordt uitgedrukt in een percentage of proportie. Naarmate de items beter aan het model voldoen is de homogeniteit van de schaalitems (H_1) hoger. Indien het verband tussen de (dichotome) items zwak is, dan is ook de schaalhomogeniteitscoëfficiënt (H) laag en waarschijnlijk te laag (criterium: $H \geq .30$). Uit tabel 3.4 blijkt dat ongeveer de helft van het totaal aantal relaties tussen de ("trichotome") items "zwak" is. We verwachten niet, dat in deze situatie veel verandering komt na dichotomisering van de items. Vandaar onze verwachting: de 13 items vormen geen Guttman-schaal.

De 13 items voor politiek vertrouwen bleken inderdaad niet in één Guttman-schaal te passen. Dit gold eveneens voor het itemblok: var. 034 t/m 037, var 238, 240, 243 en 244 (8 items).^x

Ook de 7 items voor lokaal politiek vertrouwen vormden geen Guttman-schaal. De 6 items voor nationaal politiek vertrouwen evenmin.

Vier "locale" items (var. 034 t/m 037) vormden een zwakke Guttman-schaal. Deze items zijn echter eerder indicatief voor "sense of political efficacy" dan voor "politiek vertrouwen". Op grond van bovenstaande gegevens achten we het raadzaam ons in de verdere analyse te beperken tot politiek vertrouwen op nationaal niveau. Daar komt nog bij dat, op grond van beschikbare gegevens, de verschillende metingen voor politiek vertrouwen dan beter vergelijkbaar zijn binnen ons eigen onderzoek en - over het algemeen - beter vergelijkbaar met eerder verricht onderzoek op "nationaal niveau".

x) Deze items vormden een zwakke Mokken scale ($H=.34$; $\text{Rho-1}=.75$).

We vonden twee zwakke Guttman-schalen die uit minstens vier items bestaan, terwijl de populariteit van de items (= de marginale verdeling) binnen de 20%-80% ligt. De belangrijkste gegevens staan in onderstaande tabellen vermeld.

Tabel 3.5: politiek vertrouwen-schaal (NAPTSCAL), 4 items,
N= 1526¹⁾

Schaal-coëfficiënten: H=.29⁴⁾; I=.33³⁾; Rep A=.90²⁾

<u>Items</u>	<u>p_i</u>	<u>H_i</u>
1: var.293 (pos.alt.: "goed")	.29	H ₁ =.29
2: var.245 (pos.alt.: "goed")	.35	H ₂ =.28
3: var.244 (pos.alt.: "is niet zo"+ w.n. + g.a.)	.47	H ₃ =.30
4: var.243 (pos.alt.: "is niet zo"+ w.n. + g.a.)	.56	H ₄ =.30

Tabel 3.6. politiek vertrouwen-schaal (LANDSCAL), 4 items
N= 1526¹⁾

Schaal-coëfficiënten: H= .35⁴⁾; I= .31³⁾; Rep A= .88²⁾.

<u>Items</u>	<u>p_i</u>	<u>H_i</u>
1: var.240 (pos.alt.: "is niet zo" + w.n. + g.a.)	.43	H ₁ =.34
2: var.244 (pos.alt.: idem)	.47	H ₂ =.35
3: var.238 (pos.alt.: idem)	.52	H ₃ =.35
4: var.243 (pos.alt.: idem)	.56	H ₄ =.36

- 1) Het maakt geen verschil of de categorie "geen antwoord" herleid wordt tot de middencategorie (c.q. het positieve antwoordalternatief) dan wel buiten de analyse wordt gelaten, zo blijkt uit nader onderzoek.
- 2) Uit een vier-dimensionele tabel is snel de frequentie van de verschillende antwoordpatronen te reconstrueren, dus ook van het non-schaalpatroon: 1100. Vandaar dat we aan Rep A de voorkeur geven boven Rep B.
- 3) Voor I (= Index of Consistency) gebruikten we derhalve de formule:

$$I = \frac{\text{Rep A} - \text{Rep I}}{1 - \text{Rep I}}$$

zie: Green (1956, p. 81)

4) H is de schaal-homogeniteitscoëfficiënt van Loevinger. Mokken (1971, p. 185) stelde de volgende classificatie van schalen voor:

- a. $.50 \leq H$: een sterke schaal
- b. $.40 \leq H < .50$: een matige schaal
- c. $.30 \leq H < .40$: een zwakke schaal.

Op grond van deze classificatie kunnen de bovenvermelde schalen "zwak" genoemd worden. Nog een enkele opmerking. Swanborn (1971, p. 273) is van mening dat de I en de H elkaar in de praktijk qua grootte weinig ontlopen. Tabel 3.5 en 3.6 ondersteunen deze mening, echter met de volgende kanttekening. Indien we Rep B kiezen in plaats van Rep A (Rep B = .91) dan wordt voor de NAPTSCAL I = .38. Swanborn (1971, p. 276) maakt zelf bij de berekening van I impliciet gebruik van Rep B. Waarschijnlijk spelen ook het (gering) aantal items (k=4) en het (groot) aantal respondenten (N=1526) een rol, (bij Swanborn is k=9 en N=123), en uiteraard het feitelijke verschil tussen Rep A en Rep B.

Voor een meting van politiek vertrouwen geven we uiteindelijk aan NAPTSCAL de voorkeur boven LANDSCAL, omdat eerstgenoemde schaal naar onze mening nog op zinnige wijze in verband gebracht kan worden met de variabele "sense of political efficacy". Voor LANDSCAL geldt dit niet, vanwege de items 238 en 240. Wanneer we in het laatste geval een (causaal) verband tussen "politiek vertrouwen" en 'political efficacy' zouden willen trachten vast te stellen, dan zou er sprake zijn van contaminatie. Zie: Vercruysse (1966, p. 152). Meting 1 van politiek vertrouwen mondt dus uit in een meetschaal welke we Naptscal noemen.

Tabel 3.7: frequentieverdeling (absoluut en relatief) van de schaalscores voor NAPTSCAL (N=1526) + mogelijke interpretatie

<u>score</u>	<u>abs.freq.</u>	<u>relat.freq.</u>	<u>omschrijving</u>
0	341	22,3%	zeer weinig vertrouwen
1	354	23,2%	weinig vertrouwen
2	442	29,0%	matig vertrouwen
3	260	17,0%	veel vertrouwen
4	129	8,5%	zeer veel vertrouwen
	1526	100 %	

Een variant van meting 1

Op basis van dezelfde items als gebruikt in NAPTSAL, stelden we ook een index van politiek vertrouwen samen, NEWVAR genaamd. We maakten hierbij gebruik van een Likert-achtige scoring, de "summated ratings", een simpele sommering van item scores:

<u>var. 243, var. 244:</u>	- "is zo" : score 1
	"w.n. + g.a." : score 2
	"is niet zo" : score 3
<u>var. 245, var. 293:</u>	- "niet goed" : score 1
	"soms"+"sommigen"+
	"w.n."+"g.a." : score 2
	"goed" : score 3

De scores op de variabele NEWVAR kunnen bijgevolg variëren van 4-12. Een voordeel van deze index is dat ook de keuze van de middencategorie (item-score: 2) in de schaalscore tot uitdrukking wordt gebracht. Een nadeel is dat er geen (zinnige) uitspraak gedaan kan worden over het unidimensionele en cumulatieve karakter van de schaalitems. Voor- en nadeel dienen echter gerelativeerd te worden. Immers de samengestelde variabele moet in de onderzoekspraktijk hanterbaar zijn. De vier trichotome items gebruikt voor de constructie van NEWVAR leveren reeds 9 schaalcores op, waarvan sommigen relatief weinig voorkomen. Concreet betekent dit dat we de somscores in klassen moeten indelen en wel zodanig, dat voor elke klasse een zinvolle omschrijving in termen van vertrouwen mogelijk wordt.

Het bovenvermelde nadeel is ook maar betrekkelijk, omdat NAPTSAL slechts een zwakke Guttman-schaal blijkt te zijn, hetgeen betekent dat de werkelijkheid tamelijk sterk afwijkt van het cumulatieve idee in het model.

De zeven mogelijke antwoordpatronen die een somscore van 7-9 op NEWVAR opleveren, variëren van (2+2+2+1) tot (2+2+2+3) en vormen naar onze mening een zinvolle middencategorie. Mede gelet op de andere variabelen in ons onderzoek hanteren we NEWVAR als een trichotome variabele.

Tabel 3.8: frequentieverdeling (absoluut en relatief) van de schaalscores voor NEWVAR (N=1526) + omschrijving.

<u>score</u>	<u>abs. freq.</u>	<u>relat. freq.</u>	<u>omschrijving</u>
4-6	370	24,2%	(zeer) weinig vertrouwen
7-9	788	51,6%	matig vertrouwen
10-12	368	24,1%	(zeer) veel vertrouwen
	<hr/> 1526	<hr/> 99,9%	

We mogen verwachten dat de relatie tussen NAPTSCAL en NEWVAR sterk is. Beide samengestelde variabelen zijn immers gebaseerd op dezelfde items. Wel verschilt de wijze van hercodering. NAPTSCAL is gebaseerd op dichotome items en NEWVAR op trichotome items. Bovendien hebben we NEWVAR gehercodeerd. Het verband tussen NAPTSCAL en NEWVAR is sterk te noemen ($\tau\text{-}C=.86$). Mede om deze reden achten we de toegepaste hercodering van NEWVAR verantwoord. De betrouwbaarheid en geldigheid van deze en de nog volgende metingen worden in hoofdstuk 4 uitvoerig besproken.

Meting 2

Meting 2 hebben we in het vorige hoofdstuk een meer directe meting van politiek vertrouwen genoemd. Aan de kiezers werd rechtstreeks de vraag gesteld of en in welke mate zij vertrouwen hebben in een aantal onderscheiden politieke actoren. Nu stelden we "politiek vertrouwen" per definitie gelijk aan "vertrouwen in de overheid". Tot de overheid op nationaal niveau rekenden we ministers, Tweede Kamerleden en regeringsambtenaren. De vraag dient gesteld of we dit terecht gedaan hebben. De vraag zou ook iets anders gesteld kunnen worden: welke van de beschikbare items komen in aanmerking voor meting 2? Door middel van een cluster- en factor-analyse willen we deze vraag beantwoorden en vervolgens - zo mogelijk - een meetschaal ontwikkelen. De onderzoeksprocedure stellen we ons als volgt voor.

Uitgangspunt voor meting 2 is een drietal items:

var. 104: vertrouwen in ministers

var. 105: vertrouwen in de Tweede Kamer

var. 112: vertrouwen in hoge rijksambtenaren

Deze items brengen we in verband met de volgende variabelen:

var. 106: vertrouwen in de politieke partijen

var. 107: vertrouwen in de vakbonden

var. 110: vertrouwen in de werkgeversorganisaties

var. 111: vertrouwen in grote ondernemingen

var. 113: vertrouwen in de pers, radio en televisie

var. 114: vertrouwen in actiegroepen

var. 115: vertrouwen in demonstranten

Vervolgens gaan we na of de items, die we indicatief achten voor "vertrouwen in de overheid" een afzonderlijk cluster vormen, op een aparte factor laden. In deze procedure geven we in feite het laatste woord aan de empirie bij de afbakening van het object, in casu "de overheid".

Alle variabelen hebben we op dezelfde wijze gehercodeerd als vermeld in paragraaf 3.1. De onderlinge relaties, uitgedrukt in gamma en tau-B staan vermeld in tabel 3.9.

Uit nader onderzoek blijkt dat het maximale verschil tussen tau-b en corresponderende r-waarde (de r van Pearson) .03 is. Dit maximale verschil komt in 20% van de gevallen voor. Het gemiddelde verschil bedraagt .015.

Tabel 3.9: interitem correlaties tussen tien vertrouwensitems uitgedrukt in gamma en tau-B

var.	104	105	106	107	110	111	112	113	114	115
104		.88	.52	.10	.46	.47	.56	.14	-.10	-.18
105	.62		.66	<u>.22</u>	.48	.45	.48	.26	.00	-.06
106	.27	.35		.35	.37	.36	.39	.35	<u>.18</u>	.21
107	.05	.12	.19		.34	.14	.17	.36	.36	<u>.31</u>
110	.26	.28	.19	.20		.66	.51	.14	.02	-.04
111	.27	.26	.19	.09	<u>.44</u>		.69	.19	-.05	-.02
112	<u>.33</u>	.28	.21	.10	<u>.32</u>	<u>.48</u>		<u>.20</u>	<u>.02</u>	<u>-.02</u>
113	.08	.14	.18	<u>.21</u>	.08	.11	.11		.37	.22
114	-.06	.00	.10	.23	.01	-.03	.02	.22		<u>.78</u>
115	-.10	-.03	.11	<u>.19</u>	-.02	-.01	-.00	.13	.56	

In de rechterbovendriehoek staan de gamma-waarden.

De onderstreping betekent dat de corresponderende waarden .01 verschillen indien de categorie "geen antwoord" tot de midden-categorie wordt herleid in plaats van deze buiten de analyse te laten. Hetzelfde geldt voor de tau-B waarden, die in de linkerbenedendriehoek vermeld staan.

Een snelle inspectie van de niet vermelde corresponderende correlatie matrix met r-waarden met behulp van de Mc Quitty methode (de Elementary Linkage Analysis) zoals vermeld in Nuijten-Edelbroek (1975, p. 20) levert een drietal clusters van variabelen op:

- 1) var. 104-105-106
- 2) var. 114-115-107-113
- 3) var. 111-112-110

Met behulp van factor-analyse zullen we nagaan of dezelfde clusters van variabelen optreden en wat dit voor gevolgen heeft voor meting 2.

Dezelfde "clusters" van variabelen blijken ook in een factor-analyse naar voren te komen. In een factor-analyse kan een (groot) aantal variabelen beschreven worden door middel van een (klein) aantal nieuwe variabelen, factoren genaamd. Deze factoren zijn lineaire, gewogen combinaties van de oorspronkelijke variabelen. Bovenstaande zinnen zijn nogal "geladen" en impliceren een cirkelredenering naar het schijnt. Immers: "If the data variables are to be analyzed as linear combinations of factors which are themselves, in turn, defined as composites of the data variables, aren't we just going in circles? Well, yes - in a way we are, but sometimes the view from one point on a circle is more interesting than from another", zo merkt Rozeboom laconiek op. Bovenstaand citaat ontleenden we aan Kim (1975, p. 471). Vrij vertaald komt het hierop neer: wanneer we op een bepaalde manier tegen dezelfde dingen aankijken kan dat wel degelijk een beter inzicht opleveren.

In elke variabele kunnen we drie delen onderscheiden:

1. een gemeenschappelijk deel: dit deel hangt op een of andere wijze samen met de andere variabelen en verwijst naar de "common factor(s)".
2. een specifiek deel: dit hangt op geen enkele wijze samen met de andere variabelen. Het verwijst naar de "unique factor".
3. een fouten-gedeelte: dit deel hangt evenmin samen met de andere variabelen en is ontstaan door toevalsfluctuaties bij het meten ("error-variance").

Het specifieke en het fouten-gedeelte vormen samen het "unieke" deel van een variabele.

In de notatie van Kim (ibidem) kan een variabele als volgt beschreven worden:

$$z_j = a_{j1}F_1 + a_{j2}F_2 + \dots + a_{jm}F_m + d_jU_j \quad j=1,2,\dots,n$$

waarbij: z_j = variabele j in gestandaardiseerde vorm

F_i = hypothetische factoren

U_j = unieke factor voor variabele j

a_{ji} = gestandaardiseerde multiple-regressiecoëfficiënt van variabele j op factor i (factor lading)

d_j = gestandaardiseerde regressie-coëfficiënt van variabele j op de unieke factor j

voorts geldt, naar wordt aangenomen:

$$r_{F_i U_j} = 0 \quad i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n \text{ en } i \neq j$$

$$r_{U_j U_k} = 0 \quad j \neq k$$

Bij het toepassen van factor-analyse zijn we met name geïnteresseerd in het gemeenschappelijk gedeelte. Immers, omdat de specifieke en fouten-gedeelten per definitie onafhankelijk van elkaar zijn en tevens van alle gemeenschappelijke gedeelten, worden de correlaties tussen de variabelen alleen door de "common factors" verklaard.

Wanneer we uitgaan van onafhankelijke (orthogonale) factoren, kan de correlatie tussen de variabelen j en k als volgt beschreven worden:

$$\begin{aligned} r_{jk} &= r_{jF_1} \cdot r_{kF_1} + r_{jF_2} \cdot r_{kF_2} + \dots + r_{jF_m} \cdot r_{kF_m} \\ &= a_{j1} \cdot a_{k1} + a_{j2} \cdot a_{k2} + \dots + a_{jm} \cdot a_{km} \\ &= \sum_{i=1}^m a_{ji} \cdot a_{ki} \end{aligned}$$

a_{ji} is de factor-lading van variabele j op factor i , of anders gezegd: a_{ji} is de correlatie tussen variabele j en factor i .

Uit het bovenstaande moge blijken dat in een factor-analyse de factor-ladingen een belangrijke rol spelen. De som van de gekwadrateerde factorladingen ($a_{j1}^2 + a_{j2}^2 + \dots + a_{jm}^2$), communaliteit genaamd, is dat deel van de totale variantie van variabele j dat "verklaard" wordt door de gemeenschappelijke factoren F_1 . Soms wordt de communaliteit, aangeduid met h_j^2 , in overwegende mate bepaald door een enkele factor. In zo'n geval heeft de variabele j een hoge lading op die factor en lage ladingen op de overige factoren.

In een principale factoren-analyse - zie de voetnoot bij Kim (1975, p. 479) - gaan we na welke variabelen hoog laden op dezelfde common factor. Die variabelen hebben dan zoveel gemeenschappelijks, dat ze beschouwd worden als indicatoren voor eenzelfde begrip of begripsdimensie. Wanneer een variabele middelmatige tot hoge ladingen heeft op meer dan een factor, dan wordt aangenomen dat deze variabele meerdere begripsdimensies meet.

Met de corresponderende correlatiematrix van tabel 3.9 als uitgangspunt, levert een principale factoren-analyse met orthogonale rotatie het volgende resultaat op:

Tabel 3.10: Drie principale factoren na orthogonale rotatie
SPSS-PA2, Varimax
Factor-matrix

	F ₁	F ₂	F ₃	h_j^2
var. 104	.68			.54
var. 105	.84			.75
var. 106	.38			.24
var. 107			.37	.18
var. 110		.54		.35
var. 111		.78		.62
var. 112		.56		.38
var. 113			.32	.14
var. 114			.80	.64
var. 115			.69	.49

Ladingen die kleiner zijn dan .30 zijn niet vermeld. Indien een lading van een variabele op een factor kleiner is dan .30 impliceert dit, dat minder dan 9% van de "common variance" van een variabele op rekening komt van de betreffende factor, i.e. de "verklaarde" variantie is minder dan 9%.

Indien de "geen antwoord"-categorie buiten de analyse wordt gelaten, hetzij middels "pairwise deletion" (a), hetzij door middel van "listwise deletion" (b), dan verschillen de ladingen van de variabelen op de factoren minder dan .01 met die vermeld in tabel 3.10.

a. pairwise deletion: een waarnemingseenheid (= een onderzoekselement) wordt weggelaten bij de berekening van een correlatie-coëfficiënt, indien op minstens één van de twee betreffende variabelen de score ontbreekt.

N varieert tussen 1491 en 1510, dat wil zeggen dat de uitval varieert tussen 1 en 2% van het totaal.

- b. listwise deletion: een onderzoekselement wordt weggelaten bij de berekening van al de correlatie-coëfficiënten, indien de score op één (of meer) van de variabelen ontbreekt.

N = 1437 (is constant). De uitval bedraagt 6% van het totaal.

Op dezelfde gegevens hebben we ook een principale factoren-analyse met scheve rotatie toegepast. De factoren kunnen maar behoeven niet perse onafhankelijk van elkaar te zijn. De onderzoeksresultaten zijn als volgt:

Tabel 3.11: Drie principale factoren na scheve rotatie SPSS-PA2, OBLIQUE, (delta=0)

Patroonmatrix			
	F ₁	F ₂	F ₃
var. 104	.71 ^x		
var. 105	.91		
var. 106	.36		
var. 107		.35	
var. 110			.55
var. 111			.85
var. 112			.56
var. 113		.31	
var. 114		.82	
var. 115		.71	

Ladingen die kleiner zijn dan .30 hebben we niet vermeld.

In geval van "pairwise"- of "listwise deletion" verschillen de ladingen minder dan .01 van de hier vermelde ladingen.

- x) De coëfficiënten in de patroonmatrix zijn regressie-coëfficiënten. Het kwadraat van deze coëfficiënten representeert de directe bijdrage van een factor aan de verklaarde variantie van een variabele. Zie b.v. Kim (1975, p. 476-477). Daarnaast bestaat er bij scheve rotatie ook nog een indirecte bijdrage van een factor aan de verklaarde variantie van een variabele, juist wanneer factoren gecorreleerd zijn. Deze indirecte bijdrage kan zowel positief als negatief zijn.

Tabel 3.12: Factor-correlaties

	F_1	F_2	F_3
F_1	1.00	.17	.57
F_2	.17	1.00	.18
F_3	.57	.18	1.00

Uit het bovenstaande kunnen verscheidene conclusies worden getrokken:

1) Herleiding van de categorie "geen antwoord" tot de middencategorie dan wel uitsluiting van de analyse brengt geen noemenswaardige verschillen met zich mee voor de genoemde variabelen.

Tot nu toe hebben we veel aandacht besteed aan de hercodering van de variabelen uit de verschillende metingen en aan de rechtvaardiging ervan en wel om twee redenen. Ten eerste: heterogene gegevens (qua meting) zo goed mogelijk op elkaar afstemmen zonder de werkelijkheid (al te zeer) geweld aan te doen. Praktisch gesproken betekent dit dat we veelal zullen werken met trichotome variabelen. Ten tweede: behoud (zo mogelijk) van maximale generaliseerbaarheid. In de bespreking van de steekproef (zie Bijlage 1) kwamen we tot de conclusie dat de steekproef ($N=1526$) een redelijk goede afspiegeling is van de Nederlandse kiezer anno 1972. Vanzelfsprekend willen we onze steekproef zoveel mogelijk intact laten. Vandaar onze voorkeur voor de herleiding van de categorie "geen antwoord" tot de middencategorie (indien mogelijk) in plaats van uitsluiting.

2) Zowel uit tabel 3.10 als tabel 3.11 blijkt dat var. 112 ("vertrouwen in hoge rijksambtenaren") niet laadt op F_1 , waarop var. 104 en var. 105 wel hoog laden.

In beide gevallen gebruiken we de term 'factorlading'. De getallen in de tabellen stellen regressiegewichten voor, i.e. gestandaardiseerde multiple regressiecoëfficiënten van variabele j op factor i . In tabel 3.10 zijn deze tevens identiek met de correlatiecoëfficiënten r_{jF_i} .

Uit de factorladingen en de communaliteiten (h_j^2), vermeld in tabel 3.10, blijkt dat F_1 de belangrijkste determinant is van var. 105 ("vertrouwen in de Tweede Kamer") en var. 104 ("vertrouwen in ministers"). Voorts blijkt, dat de drie factoren tesamen nog geen 25% van de variantie van var. 106 ("vertrouwen in de politieke partijen") voor hun rekening nemen. Var. 106 is binnen deze drie-factoren-oplossing moeilijk te plaatsen. Dit geldt in nog sterkere mate voor var. 107 ("vertrouwen in de vakbonden") en var. 113 ("vertrouwen in de pers, radio en t.v.").

Wanneer we F_1 zouden moeten benoemen, dan zou dat kunnen met de term "vertrouwen in de overheid", zij het met de volgende kanttekening. Tot "de overheid" (op nationaal niveau) rekenden wij niet alleen ministers en Tweede Kamerleden, maar ook regeringsambtenaren (zie: schema 1). Indien deze drie categorieën van actoren ook door de kiezers tot "de overheid" gerekend worden, dan zouden we mogen verwachten dat de vertrouwens-items, die betrekking hebben op deze deel-objecten, in een factor-analyse op dezelfde factor laden. Zulks blijkt niet het geval te zijn. We constateerden immers dat var. 112 ("vertrouwen in hoge rijksambtenaren") niet laadt op F_1 . Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn, dat de deelverzameling "regeringsambtenaren" niet identiek is met de deelverzameling "hoge rijksambtenaren". Hoe het ook zij, uit de factor-analyse (en ook uit tabel 3.9) blijkt duidelijk dat var. 112 ("vertrouwen in hoge rijksambtenaren") sterker samenhangt met var. 111 ("vertrouwen in grote ondernemingen") dan met var. 104 ("vertrouwen in ministers") en var. 105 ("vertrouwen in de Tweede Kamer").

Uit tabel 3.12 blijkt dat F_2 ("vertrouwen in actiegroepen en demonstranten") ondanks de scheve rotatie nauwelijks samenhangt met F_1 en F_3 .

Op basis van de factor-analyse, hier gehanteerd als beschrijvend model, maken we een definitieve item-selectie voor meting 2. Deze meting zal gebaseerd worden op var. 104 en var. 105. Maar is onze selectie-procedure wel gerechtvaardigd, of anders gesteld: welke waarde kan men hechten

aan conclusies op grond van factoranalyses, uitgevoerd op variabelen die niet gemeten zijn op interval-niveau?

Indien de antwoord-categorieën "hangt er van af", "weet niet" en "geen antwoord" terecht tot de middencategorie kunnen worden herleid, dan zijn de variabelen uit meting 2 minstens van ordinaal meetniveau. Bekend is dat de productmoment-correlatiecoëfficiënt (de r van Pearson) - zo centraal in factoranalyses - niet invariant is voor niet-lineaire transformaties en evenmin voor niet-lineaire monotone transformaties. Welnu, het hanteren van een ordinale schaal als een interval-schaal kan beschouwd worden als het toepassen van een niet-lineaire monotone transformatie. Uit onderzoek is gebleken dat r niet erg gevoelig is voor niet-lineaire monotone transformaties. Zie b.v.: Brand-Koolen (1972, p. 241-247).

Naar onze mening stemmen de onderzoeksresultaten uit de Mc Quitty- en de factoranalyses onderling goed overeen, sluiten aan bij de bevindingen vermeld in tabel 3.9 en maken deze beter/snelter inzichtelijk. Toepassing van factoranalyse, als beschrijvend model, achten wij in dit geval zeker gerechtvaardigd.

Als meting 2 kiezen we een Index ("summated ratings"), een simpele somming van de scores op de variabele 104 en 105:

- "veel vertrouwen" : score 3
- "weinig" + "hangt er van af"
- "weet niet" + "geen antwoord" : score 2
- "helemaal niet" : score 1

De scores op de samengestelde variabele Index kunnen bijgevolg variëren van 2-6. Na hercodering krijgen we het volgende resultaat:

Tabel 3.13: frequentieverdeling (absoluut en relatief) van de schaalesscores voor Index (N=1526) + omschrijving

score	abs.freq.	rel.freq.	omschrijving
2-3	116	7,6%	geen vertrouwen
4-5	1016	66,6%	weinig vertrouwen
6	394	25,8%	veel vertrouwen
	<hr/> 1526	<hr/> 100,0%	

Naast deze Index zullen we de variabelen 104 en 105 soms ook afzonderlijk hanteren en wel om de volgende redenen. Genoemde variabelen kunnen beschouwd worden als een directe meting van vertrouwen in de twee belangrijkste deel-objecten van "de overheid" op nationaal niveau. Variabele 105 ("vertrouwen in de Tweede Kamer") roept wel de vraag op of het hier nu gaat om vertrouwen in personen (= leden van de Tweede Kamer) dan wel om vertrouwen in een "institutie".

Wij nemen aan dat de respondenten bij de beantwoording van de vraag vooral gedacht hebben aan Tweede Kamer-leden en niet aan "institutie". Hen werd immers uitdrukkelijk gevraagd: "Zoudt U mij kunnen zeggen in welke van de genoemde personen of groepen U veel vertrouwen stelt,...".

Een tweede reden is deze. De respondent (de kiezer) kent mogelijk aan het ene deelobject ("ministers") een zwaarder gewicht toe dan aan het andere deelobject ("Tweede Kamer-leden"). Bij de constructie van de variabele Index hebben we hiermee geen rekening gehouden, omdat een exacte gewichtsbepaling vooralsnog niet mogelijk is naar onze mening. De variabele Index zou dus versluierend kunnen werken met name bij correlatie met die variabelen, welke vooral betrekking hebben op één van beide deel-objecten. Het afzonderlijk hanteren van de variabelen 104 en 105 kan ons hieromtrent meer inzicht verschaffen. Zie: Curtis en Jackson (1962).

Samenvattend kunnen we uit de verrichte analyses concluderen, dat ministers en Tweede Kamer(-leden) wél tot het object van "politiek vertrouwen" (dat is: vertrouwen in de overheid) gerekend kunnen worden, maar hoge rijksambtenaren niet. De vraag of "vertrouwen in hoge rijksambtenaren" voor de Nederlandse kiezer identiek is met "vertrouwen in regeringsambtenaren" kunnen we, bij gebrek aan gegevens, moeilijk beantwoorden. Op basis van de vermelde onderzoeksresultaten is meting 2 gebaseerd op een tweetal items: vertrouwen in ministers (var. 104) en vertrouwen in de Tweede Kamer (var. 105). Uit tabel 3.9 blijkt dat deze twee items ook de sterkste samenhang vertonen ($\tau\text{-}B = .62$).

meting 3

Deze meting is gebaseerd op een enkel item, namelijk op var. 101: "heeft U in het algemeen vertrouwen in de mensen die ons land besturen of heeft U dat niet?" Een bevestigend antwoord op deze vraag achten wij indicatief voor "politiek vertrouwen in het algemeen".

Het feit dat een meting gebaseerd is op een enkel item, in plaats van op een groot aantal items is op zich nog geen bezwaar. Voor de meting van "politiek vertrouwen in het algemeen" achten wij de stelling van McKennell (1974, p. 260) van toepassing: "Where only the valence, positive or negative, of the overall evaluations is sought, and the element of indirection and protection against social desirability responses contained in more elaborate belief statements is not required, a carefully phrased simple question calling directly for an evaluative response may serve the purpose just as well".

Onze instemming met de strekking van bovenstaand citaat betekent ook dat het antwoord van de respondent op var 101, naar onze mening, waarschijnlijk niet door enigerlei "sociale wenselijkheid" vertekend wordt. Toch roept meting 3 wel vragen op. Evenals bij meting 2 is het object van vertrouwen een verzameling van politieke actoren. De verzameling "mensen die ons land besturen" bestaat behalve uit "ministers" en "leden van de Tweede Kamer" uit nog andere deelverzamelingen. Is dit methodologisch niet bezwaarlijk? Uit het antwoord van een respondent blijkt immers niet welke (deel-) verzameling of elementen daarvan een respondent op het oog heeft. Zijn de gegeven antwoorden dan nog wel vergelijkbaar?

Naar onze mening is vergelijkbaarheid aanwezig voorzover het antwoord beschouwd kan worden als de uitdrukking van een basishouding ten opzichte van "de overheid" ("de mensen die ons land besturen"). Deze basishouding noemen wij "politiek vertrouwen".

Hoekema (1971, p. 28), geconfronteerd met een soortgelijk probleem (namelijk vertrouwen in de justitie, "de rechter"), is van oordeel dat de betreffende basishouding

slechts door "een ruim geformuleerde, ja ongenueanceerde prikkel" opgeroepen kan worden. Dit betekent dat in de vraagstelling geen onderscheid gemaakt werd tussen - bijvoorbeeld - strafrechter en civiele rechter. Wij vinden het standpunt van deze onderzoeker in ieder geval verdedigbaar. "Politiek vertrouwen" ("vertrouwen in de overheid") is een generalisatie - al dan niet terecht - gebaseerd op een beperkt aantal ervaringen. Ook al zou "de overheid" nader gespecificeerd zijn tot bijvoorbeeld "kabinet X", dan nog zouden de ervaringen beperkt zijn. Politiek vertrouwen (vertrouwen in de overheid) blijft een generalisatie. Uit de motivering van wel vertrouwen/geen vertrouwen in "de mensen die ons land besturen" (var 102 en var 103) blijkt overigens, dat de respondenten met name ministers en kamerleden op het oog hadden. Meting 3 levert het volgende resultaat op: meting 3 = var 101: politiek vertrouwen in het algemeen:

neen	: 27,0%
w.n. + g.a.	: 18,3%
ja	: 54,7%
	<hr/>
	100 %
	(N=1526)

Een korte terugblik. In dit hoofdstuk zijn we nagegaan welke van de beschikbare items bruikbaar geacht konden worden voor de meting van "politiek vertrouwen" (meting 1 en 2). Vrij veel zorg hebben we besteed aan de hercodering van de variabelen. De behandeling van de "weet niet"/"geen antwoord"-categorie (herleid tot een middencategorie dan wel uitsluiting) kreeg daarbij onze bijzondere aandacht. De toegepaste hercodering noemden we plausibel.

Bij de bespreking van meting 1 kwamen we tot de conclusie dat het raadzaam zou zijn de meting van politiek vertrouwen te beperken tot de overheid op nationaal niveau. Bij de bespreking van meting 2 kwamen we tot de slotsom, dat "de overheid" (als gezagsdrager) het best beperkt zou kunnen blijven tot ministers en Tweede Kamer(-leden).

Met elk van de drie meetinstrumenten beogen we politiek vertrouwen te meten bij de Nederlandse kiezer anno 1972. Zowel

onderlinge vergelijkbaarheid van onze drie metingen als vergelijkbaarheid met overeenkomstige metingen in het buitenland behoort tot de expliciete doelstelling van ons onderzoek.

Daarom hebben we dan ook voor elk van de drie metingen de frequentieverdeling van schaalscores gegeven voor de steekproef als geheel (N=1526).

Welke van de drie metingen vergelijkenderwijs het best als meting van politiek vertrouwen uit de bus komt, vergt uiteraard nader onderzoek.

In het volgende hoofdstuk bespreken we daarom uitvoerig de betrouwbaarheid en geldigheid van onze metingen van politiek vertrouwen.

4. DE BETROUWBAARHEID EN GELDIGHEID VAN DE METINGEN

In het sociaal-wetenschappelijk onderzoek krijgt elke onderzoeker bij de meting van een bepaald verschijnsel te maken met twee belangrijke vragen:

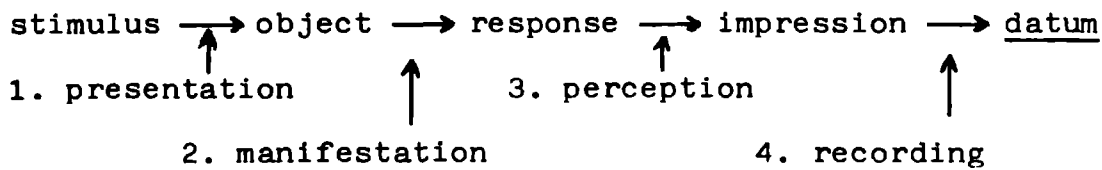
1. is het bedoelde verschijnsel wel gemeten? Stemt de (empirische) variabele-zoals-bepaald in betekenis overeen met het (theoretisch) begrip-zoals-bedoeld? Zie: de Groot (1970, p. 89); Boesjes Hommes (1970, p. 142). ———> geldigheid
2. is bij deze meting "de invloed van als toevallig of niet-essentieel te beschouwen factoren te reduceren en onder controle te houden"? Zie: de Groot (1970, p. 293). Anders gezegd: is het onderzoekresultaat onafhankelijk van de technische uitvoering van het onderzoek? Zie: Boesjes-Hommes (1970, p. 41). ———> betrouwbaarheid

Uit de literatuurstudie is ons gebleken dat nauwelijks aandacht is besteed aan het geldigheids- en betrouwbaarheidsaspect van de metingen. We beschikken niet over de nodige gegevens voor een echte stabiliteitstoets of voor een toets op "soortgenoot-geldigheid" (congruent validity) om slechts enkele van de gangbare toetsen op respectievelijk betrouwbaarheid en geldigheid te noemen. Toch willen we niet achteloos aan het genoemde tweetal vragen voorbijgaan. Per slot van rekening beschikken we over verschillende - zij het gebrekkige - metingen voor "politiek vertrouwen" alsmede over enkele andere gegevens die wellicht enig licht kunnen werpen op de genoemde problematiek.

4.1. De relatie tussen "betrouwbaarheid" en "geldigheid"

Alvorens verschillende toetsen op betrouwbaarheid en geldigheid te bespreken willen we nog even stilstaan bij de begrippen "betrouwbaarheid" en "geldigheid" en de relatie tussen beide begrippen.

Voor een schets in hoofdlijnen zullen we als uitgangspunt nemen het schematisch overzicht dat Galtung (1969, p. 27) geeft van de totstandkoming van een onderzoeksgegeven:

Galtung formuleert vervolgens een drietal beginselen:

1. betrouwbaarheid (intra-subjectiviteit)

"repeated observation of the same responses by the same observer shall yield the same data".

2. intersubjectiviteit

"repeated observation of the same responses by different observers shall yield the same data".

3. geldigheid

"data shall be obtained of such a kind and in such a way that legitimate inferences can be made from the manifest level to the latent level".

Uit de formulering van "betrouwbaarheid" blijkt dat Galtung dit begrip beperkt tot één waarnemer en tot het observatie-proces (perceptie en registratie). Doorgaans wordt het begrip "betrouwbaarheid" in ruimere zin gehanteerd. Een eerste uitbreiding (door variatie van het aantal waarnemers) geeft Galtung in feite zelf, zij het onder een aparte naam (= "intersubjectiviteit").

Hirschi en Selvin (1973, p. 201-202) noemen als belangrijkste bronnen van "onbetrouwbaarheid", dat wil dan zeggen oorzaken van variërende onderzoeksresultaten:

1. het verschil in waarnemer
2. het verschil in steekproef van respondenten uit dezelfde populatie
3. het verschil in steekproef van items uit wat Lazarsfeld noemde de "universe of indicators"
4. het verschil in tijdstip van meting

Een en ander heeft tot gevolg dat de aandacht gericht wordt op respectievelijk:

1. "inter-judge consensus" en "inter-rater reliability"
2. "statistical inference"
3. "split-half reliability" en "alternate-forms reliability"
4. "test-retest reliability" en "panel turnover".

Uit het bovenstaande moge duidelijk geworden zijn, dat de term "betrouwbaarheid" niet éénzinnig gebruikt is maar synoniem is met termen als intersubjectiviteit, consensus, consistentie, homogeniteit, nauwkeurigheid en stabiliteit. Zoals we zagen beperkte Galtung de term "betrouwbaarheid" uitdrukkelijk tot het observatieproces. We zullen nu in het kort een benadering van de betrouwbaarheids- en geldigheidsproblematiek bespreken waarin dit niet gebeurt en waarin tevens de relatie tussen beide begrippen beter naar voren komt. In deze benadering staat de vraag naar de meetfout van het meetinstrument centraal. We maken onderscheid tussen systematische meetfouten (een systematische vertekening, "bias") en niet-systematische meetfouten (toevallige afwijkingen in het meetresultaat). Zie bijvoorbeeld: Kerlinger (1977, p. 443) en Segers (1975, p. 194-199).

Het eerstgenoemde foutentype heeft betrekking op het geldigheidsaspect van de meting. Fouten van dit type zijn bijvoorbeeld: een onjuiste indicering, dat wil zeggen een ongeldige indicatorkeuze voor met name theoretische begrippen ("theoretische constructa" in de terminologie van Boesjes-Hommes); "response-set": een antwoord op de ene vraag is van invloed op het antwoord op andere vragen, omdat de respondent naar consistente antwoorden streeft. Het tweede foutentype heeft betrekking op het betrouwbaarheidsaspect van de meting. "Onsystematisch fouten kunnen veroorzaakt worden bij de vraagstelling, de interviewer, de ponser, de omstandigheden e.d., kortom bij alle aspecten en fasen van de meting", aldus Swanborn (1974, p. 79).

Zo zijn bijvoorbeeld de gezondheidstoestand, de mate van vermoeidheid en het humeur van de respondent te beschouwen als een bron van niet-systematische meetfouten. Voor een beknopte doch heldere uiteenzetting van een aantal bronnen van fouten zij verwezen naar Selltitz e.a. (1969, p. 149-154).

De totale variantie van een meting kan in verschillende componenten opgesplitst gedacht worden, namelijk: gemeenschappelijke variantie, specifieke variantie en toevalsvariantie.

riantie. In de notatie van Kerlinger (1977, p. 470) wordt dit dan weergegeven door de vergelijking

$$V_t = V_{co} + V_{sp} + V_e \quad (1)$$

Vergelijking (1) kan ook als volgt geschreven worden:

$$1 = \frac{V_{co}}{V_t} + \frac{V_{sp}}{V_t} + \frac{V_e}{V_t} \quad (2)$$

\downarrow \downarrow
 h_2 r_{tt} $\underbrace{\hspace{1.5cm}}$ \downarrow
toevalsfluctuaties

De proportie common factor variance (communaliteit genaamd = h^2) slaat op de geldigheidscomponent van de meting.

De som van de proporties gemeenschappelijke en specifieke variantie slaat op de betrouwbaarheidscomponent van de meting

$$(r_{tt} = 1 - \frac{V_e}{V_t})$$

Rekening houdend met het realistische gegeven dat elke meting niet-systematische meetfouten bevat (dus $V_e \neq 0$); volgt uit (2):

- a: een meting is nooit geheel geldig en is nooit geheel betrouwbaar. Het gaat dus altijd om een bepaalde mate van geldigheid en een bepaalde mate van betrouwbaarheid (variërend tussen 0 en 1), vgl. Galtung (1969, p. 28).
- b: de mate van geldigheid van een meting zal meestal kleiner zijn (en nooit groter) dan de mate van betrouwbaarheid van diezelfde meting (in deze benaderingswijze, waarin een factor-model gehanteerd wordt).

Vanzelfsprekend is de betrouwbaarheid een zeer belangrijk aspect van de meting, doch zij is geen einddoel. Het gaat tenslotte om een zo goed mogelijke interpretatie van zo nauwkeurig mogelijke onderzoeksresultaten. In dit verband wordt "betrouwbaarheid" doorgaans beschouwd als een noodzakelijke, doch geen voldoende voorwaarde voor "geldigheid". Door dit begrippenpaar uit de logica toe te passen op de

relatie tussen "geldigheid" en betrouwbaarheid" plaatsen we laatstgenoemde begrippen echter in een "ideale situatie", waarin een meting betrouwbaar is of niet. In deze "ideale situatie" is een meting "betrouwbaar" indien herhaalde meting bij dezelfde eenheid eenzelfde resultaat oplevert en is een meting "geldig" indien het bedoelde begrip werkelijk wordt gemeten.

Als een betrouwbare meting inderdaad een noodzakelijke voorwaarde is voor een geldige meting, dan volgt uit het gegeven dat de meting niet-betrouwbaar is ($r_{tt}=0$) op dwingende wijze, dat de meting niet-geldig is. (Modus ponendo tollens).

Maar wat volgt uit het eventuele gegeven dat $r_{tt}=.50$? Niets, althans niet op logisch dwingende wijze. Wel kan men stellen, dat naarmate de betrouwbaarheid van een meting kleiner is, de kans dat de meting niet geldig is, groter wordt.

Het omgekeerde geldt overigens niet. Een zeer betrouwbare meting hoeft niet noodzakelijk samen te gaan met een zeer valide meting (sluit deze mogelijkheid echter ook niet uit). Hier stoten we, naar onze mening, op het fundamentele verschil tussen een betrouwbare meting en een geldige meting.

Betrouwbaarheid is met name gericht op (uitspraken over) de "empirische-variabele-zoals-bepaald", dus op het empirisch niveau.

Geldigheid daarentegen is met name gericht op (uitspraken over) het "theoretisch-begrip-zoals-bedoeld", dus op het conceptuele niveau.

Iets scherper gesteld: geldigheid heeft betrekking op de, in een bepaalde mate gelegitimeerde, sprong van het empirische naar het conceptuele niveau ("legitimate inferences..... from the manifest level to the latent level", in de terminologie van Galtung). Uitspraken over geldigheid dienen derhalve wel steeds gebaseerd te zijn op empirische gegevens (= onderzoeksresultaten).

Kort samengevat zouden we de betrouwbaarheids- en geldigheidsproblematiek in de volgende vraag kunnen formuleren:

in hoeverre valt datgene uit de (sociale) realiteit dat door de empirische variabele in feite afgepaald wordt samen met datgene wat door het theoretisch begrip gedefinieerd wordt?

Uit het bovenstaande moge duidelijk geworden zijn, dat het zinvol is om onderscheid te maken tussen betrouwbaarheid en geldigheid van een meting. Een onderscheid betekent echter nog geen scheiding.

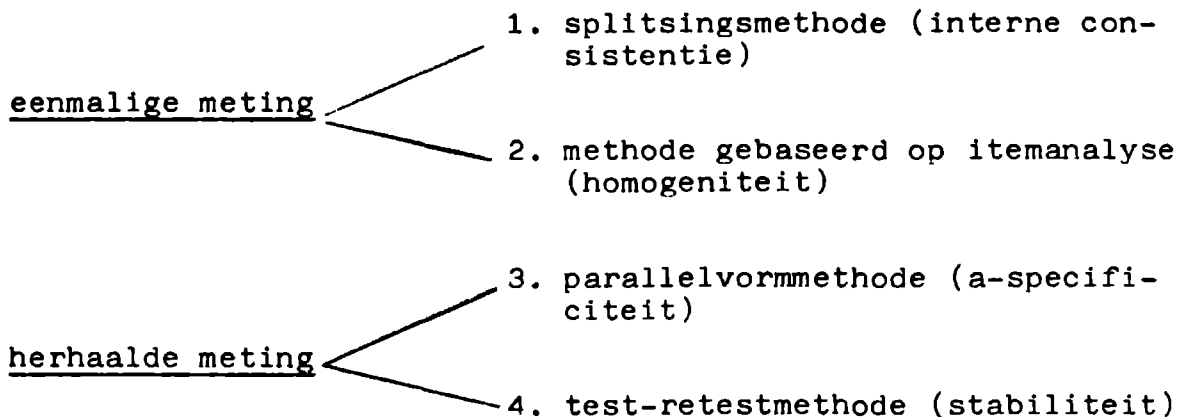
Soms zijn de betrouwbaarheids- en geldigheidsaspecten zo nauw aan elkaar gekoppeld dat ze niet meer afzonderlijk getoetst kunnen worden. Denk bijvoorbeeld aan het coderen van vage, moeilijk interpreteerbare antwoorden op een "open vraag". Een concreet voorbeeld hiervan in onze studie zullen we nog tegenkomen bij de bespreking van de geldigheid van de meting.

Juist omdat in de toetsen op geldigheid de interne en externe relaties van het theoretisch begrip (lees echter: van de empirische variabele), uitgedrukt in een bepaalde associatiemaat, zo'n grote rol spelen, wordt de vraag naar betrouwbaarheid van de onderzoeksuitkomsten dringender. Om die reden lijkt het ons zinvol om met de bespreking van (varianten op) de betrouwbaarheidstoetsen te beginnen.

We brengen in herinnering dat we in onze studie een drietal metingen van "politiek vertrouwen" onderzoeken. Meting 1 (Napt-scal en Newvar) is gebaseerd op een viertal items. Meting 2 (Index) is gebaseerd op twee items en meting 3 bestaat uit één item. Juist omdat onze metingen zo uiteenlopend van aard zijn, zullen we de beschikbare betrouwbaarheidstoetsen systematisch nagaan en bezien welke van deze toetsen toepasbaar zijn.

4.2. De betrouwbaarheid van de metingen

Bij de bespreking van (varianten op) de betrouwbaarheidstoetsen nemen we het schema van Drenth (1975, p. 203) als uitgangspunt:

1. de splitsingsmethode

Onze Guttmanschaal Naptscal, bestaat uit 4 schaalitems: var. 243, 244, 245 en 293.

Om een schatting van de betrouwbaarheid van Naptscal te krijgen gebruiken we de coëfficiënt van Spearman-Brown: $r_{kk} = .30$. Hiermee verwant is de Guttman split-half coëfficiënt ($= .30$); deze veronderstelt niet perse gelijke deelvarianties. Mogelijk is de lage r_{kk} -waarde ($.30$) te wijten aan het gering aantal items in Naptscal (slechts 4 items) én aan de relatief hoge non-response (= andere antwoorden dan het positieve of negatieve antwoord-alternatief). Vergelijk in dit verband Heunks (1973, p. 278-279). Naar onze mening spelen nog enkele andere factoren een rol. In paragraaf 3.2 wezen wij op het feit, dat bepaalde clusters van variabelen mogelijk "veroorzaakt" werden door de ongelijksoortige antwoord-categorieën der variabelen (in dit verband: variabele 243 en 244 versus variabele 245 en 293). Reductie van de antwoord-categorieën, in casu dichotomisering van de variabelen behelst dan tevens of vooral een validiteitsprobleem. Mogelijk verwijzen de variabelen 243 én 244 enerzijds en de variabelen 245 én 293 anderzijds naar verschillende aspecten van "politiek vertrouwen". Ook deze mogelijkheid betreft een validiteitsprobleem. Bij de bespreking van de validiteit der metingen zal dit nog nader ter sprake komen.

2. methode gebaseerd op item-analyse

Drenth bespreekt in dit verband onder meer de homogeniteitscoëfficiënt van Kuder-Richardson (r_{kk}). Deze is gebaseerd op dichotome variabelen en veronderstelt minstens gelijke standaarddeviaties voor de schaalitems. Aan deze laatste voorwaarde is niet exact voldaan. De standaarddeviatie voor de variabelen 243, 244, 245 en 293 is respectievelijk .50, .50, .48 en .45.

Drenth (1975, p. 217) wijst ons er op, dat een lage r_{kk} -waarde (voor Naptscal is $r_{kk} = .52$) niet perse betekent dat de meting onbetrouwbaar is. Een lage waarde zou evenzeer veroorzaakt kunnen worden door de mogelijkheid dat de items (op mogelijk betrouwbare wijze) verschillende factoren meten als door de mogelijkheid dat de test in sterke mate van toeval last heeft.

Voor Naptscal is Cronbachs alpha gelijk aan de coëfficiënt van Kuder-Richardson (Naptscal is immers gebaseerd op dichotome items; $\alpha = .52$). Toepassing van alpha is overigens niet gebonden aan dichotome items. Nu kunnen we echter niet zonder meer deze betrouwbaarheidscoëfficiënt hanteren voor Newvar (een alternatief voor meting 1) en Index (meting 2).

Deze samengestelde variabelen ('summated ratings') hebben we immers gehercodeerd. Wel kan alpha berekend worden voor de oorspronkelijke, niet gehercodeerde variabelen die we Newvar^x en Index^x zullen noemen. Met behulp van Cronbachs formule hebben we alpha met de hand berekend.

Newvar^x: $\alpha = .56$

Index^x : $\alpha = .78$

Index^x beschouwen we als een betrouwbaar meetinstrument. Indien de toegepaste hercodering bij Index gerechtvaardigd is, dan - zo veronderstellen we - mogen we ook Index als een betrouwbare meting beschouwen.

De lage alpha-waarden voor Naptscal en Newvar^x zijn in ieder geval deels te wijten aan het geringe aantal items in het meetinstrument. Indien de meting 12 items omvat zou hebben in plaats van vier items, dan zou ceteris paribus én uitgaande van dezelfde gemiddelde interitem-correlatie van .25 - de

betrouwbaarheid van het meetinstrument gestegen zijn tot .80. Dit alles neemt niet weg dat meting 1 (Naptscal en Newvar) in feite niet bijster betrouwbaar lijkt te zijn.

Het hanteren van de item-schaalbaarheidscoëfficiënten (H_1) kan als een vorm van itemanalyse gezien worden. In tabel 3.5 staan deze coëfficiënten vermeld. Als criterium geldt: $H_1 \geq .30$. Var. 293 en var. 245 blijken net niet te voldoen aan dit criterium. Ook de schaalhomogeniteitscoëfficiënt H voor Naptscal ($H = .29$) voldoet net niet aan het criterium: $H \geq .30$. In afwijking van de door Mokken voorgestelde classificatie noemen wij Naptscal toch een zwakke schaal. Beide coëfficiënten zijn de uitdrukking van de homogeniteit of de interne consistentie van een set items.

3. (variant op) parallelvormmethode

In feite beschikken we voor de verschillende metingen van politiek vertrouwen slechts over een zeer gering aantal items. Wanneer we bij de parallelvorm-methode denken aan twee tests, aan twee metingen gebaseerd op een (tamelijk groot) aantal parallelle items, dan kunnen we deze toets wel vergeten. Temeer waar geëist wordt dat de twee parallel-metingen dezelfde standaarddeviatie hebben.

Als een mogelijke variant op bovenvermelde methode zou gedacht kunnen worden aan het variabelen-paar 101 en 104. Variabele 101 betreft immers "vertrouwen in het algemeen (in de mensen die ons land besturen)" en variabele 104 betreft "vertrouwen in ministers". Beide metingen kunnen naar onze mening als "parallel" gekwalificeerd worden (gelijke standaarddeviaties ervan even buiten beschouwing gelaten) als voor de respondenten inderdaad de categorie "de mensen die ons land besturen" (nagenoeg) identiek is met "ministers". Dat dit laatste mogelijk het geval is zou kunnen blijken uit de correlaties van respectievelijk variabele 101 en 104 met tal van andere variabelen (zie: Bijlage 3). De vermelde tau-waarden stemmen redelijk goed overeen. Maar het variabelenpaar 101-104 voldoet in ieder geval niet aan de eis van gelijke standaarddeviaties (respectievelijk: .86 en .56).

Als mogelijke variant op de parallelvormmethode zou ook gedacht kunnen worden aan de "parallelle" metingen 104 (vertrouwen in ministers) en 105 (vertrouwen in de Tweede Kamer). Beide variabelen hebben nagenoeg eenzelfde (scheve) verdeling en gelijke standaarddeviaties (respectievelijk .56 en .57). De veronderstelling is dan dat beide variabelen uiteindelijk "politiek vertrouwen" meten, dat wil zeggen, dat voor de respondenten praktisch gesproken "vertrouwen in ministers" op hetzelfde neerkomt als "vertrouwen in de Tweede Kamer".

Uit Bijlage 3 blijkt dat de tau-waarden voor var. 104 en var. 105 redelijk overeenstemmen, doch soms afwijkingen vertonen en wel aspectmatig. Bijvoorbeeld:

	<u>var 104</u>	<u>var 105</u>
var 245 (beoordeling minister)	.39	.30
var 267 (tevredenheid met kabinet-B)	.33	.24

De betrouwbaarheidscoëfficiënt voor deze "parallelle" metingen (door Drenth de a-specificiteitscoëfficiënt genoemd) wordt uitgedrukt in de correlatie tussen beide metingen ($r = .64$). Het blijft een schatting van de betrouwbaarheid. Of- schoon niet uitdrukkelijk vermeld, was in bovenstaande beknop- te uiteenzetting ook het geldigheidsaspect aanwezig. Bij de bespreking van de geldigheid gaan we er weer nader op in.

4. (variant op) test-hertestmethode

"De kern van deze methode is de toepassing (door dezelfde onderzoeker) op verschillende tijdstippen van hetzelfde meet- instrument op dezelfde, onveranderde onderzoekselementen", aldus Segers (1975, p. 206). Om een verantwoorde conclusie te kunnen trekken uit de vergelijking van de twee meetuitkomsten moet volgens genoemde auteur voldaan zijn aan twee voorwaar- den:

1. de twee metingen moeten onafhankelijk van elkaar zijn.
2. de onderzoekselementen mogen wat de onderzochte eigenschap betreft niet veranderd zijn in het tijdsinterval tussen de twee metingen.

Wanneer aan beide voorwaarden is voldaan betekent dit nog niet dat de stabiliteitscoëfficiënt gelijk is aan 1. Immers, praktisch gesproken is er altijd sprake van toevalsfluctuatie van het meetinstrument.

Overigens is het ook niet erg waarschijnlijk dat twee metingen verricht op verschillend tijdstip aan een van beide voorwaarden exact voldoen. Er zal altijd wel sprake zijn van herinnering en van een zekere verandering in de te meten eigenschap, mogelijk deels als gevolg van de meting zelf.

De test-hertestmethode heeft eigenlijk een ambigu-karakter. In feite wordt zij dan ook voor twee verschillende doeleinden gebruikt. Enerzijds wordt zij gebruikt om de betrouwbaarheid van een meting te bepalen. Verondersteld wordt dat in dat geval de te meten eigenschap weinig of geen verandering zal ondergaan in het tijdsinterval tussen de twee metingen.

Anderzijds wordt zij gebruikt, met name in attitude-onderzoek, om verandering in houding na te gaan voor een bepaald tijdsinterval (panel-onderzoek). De vraag is dan: hoe stabiel is datgene wat gemeten wordt?

Vandaar dat in dit geval gesproken wordt van stabiliteitscoëfficiënt. Ons ontbreken de nodige gegevens voor een toets in bovenbedoelde zin. De variant op de test-hertestmethode die we in gedachte hebben, heeft meer het karakter van een "consistentie-toets". Kern van onze gedachtengang is deze: we passen dezelfde meting toe op twee verschillende deel-steekproeven uit dezelfde populatie, op hetzelfde tijdstip. Het gaat duidelijk om een herhaalde meting, uitgevoerd op basis van dezelfde items, doch een eventueel verschil in meetuitkomst wordt nu niet teruggevoerd op een verschil in tijdstip van meting, maar op een verschil in steekproef van respondenten. Het gaat in deze variant nu om een ander soort betrouwbaarheid, namelijk de betrouwbaarheid van (generalisatie van) steekproefuitkomsten. Men zou kunnen zeggen dat in deze variant het accent verschuift van standaardmeetfout naar standaardfout (van een bepaalde statistische maat). Bij dit laatste speelt de spreiding in de steekproef (= de standaarddeviatie) een niet onaanzienlijke rol. Nu bestaat er een nauwe relatie tussen de betrouwbaarheid van een meting en de spreiding.

ding binnen de steekproef, waarop de betrouwbaarheidsbepalingen plaats hebben gevonden. Bij een grotere spreiding wordt de betrouwbaarheid van een meting namelijk eveneens groter. Zie Drenth (1975, p. 231-233). De beide typen van betrouwbaarheid blijken bij nader inzien toch niet los van elkaar te staan.

Keren we nu terug tot onze variant. In Bijlage 1 hebben we geconstateerd dat onze steekproef (N=1526) een redelijk goede afspiegeling is van het Nederlandse electoraat anno 1972. Op deze steekproef hebben we verschillende metingen van "politiek vertrouwen" verricht. Deze steekproef splitsen we in twee deel-steekproeven, op basis van het kenmerk "deelname interview" (var. 403). De ene steekproef omvat de categorie van respondenten die alleen aan het eerste interview meegewerkt hebben (N=490), de andere steekproef omvat de categorie van respondenten die zowel aan het eerste als het tweede interview deelgenomen hebben (N=1036). We willen nu nagaan of de twee deelsteekproeven en de totale steekproef als gelijkwaardig beschouwd kunnen worden. Tevens willen we nagaan of we kunnen spreken van meting op hetzelfde tijdstip. De (eerste) meting vond plaats in het tijdsinterval 30 november-31 december 1972. Naar onze mening kan van meting op hetzelfde tijdstip gesproken worden voor beide categorieën, indien we geen statistisch significante verschillen kunnen constateren qua tijdstip. Er blijkt inderdaad geen statistisch significant verband te bestaan tussen "tijdstip van interview (var. 401) en "deelname interview" (var. 403), noch per interviewdag bezien ($\tau\text{-C} = -.05$; $p = .04$), noch per interviewperiode bezien (30 november t/m 10 december; 11 december t/m 31 december: $\tau\text{-B} = -.04$; $p = .07$). Voorts blijkt dat de relatieve frequentieverdelingen van de verschillende metingen van "politiek vertrouwen" voor de beide deelsteekproeven gelijk zijn en overeenstemmen met die voor de steekproef als geheel. Anders uitgedrukt: het verband tussen de betreffende variabele en variabele 403 is steeds (nagenoeg) nul. Uit Bijlage 3 blijkt dat dit ook geldt voor de afzonderlijke vertrouwens-items (var. 243-244-245-293), evenals voor de "ef-

ficacy-items" (var. 238-240), "politieke tevredenheid" (var. 267) en "steun regeringspartij" (var. 150).

Uit verder onderzoek blijkt dit eveneens te gelden voor onder andere de volgende variabelen:

- var. 323: opleiding ($\tau\text{-}C = .008$; $p = .38$)
- var. 369: sociale klasse ($\tau\text{-}C = -.04$; $p = .05$)
- var. 383: kerkelijke gezindte ($\tau\text{-}B = -.01$; $p = .29$)

Uit bovenstaande onderzoeksresultaten kan geconcludeerd worden dat de beide deelsteekproeven en de totale steekproef als gelijkwaardig kunnen worden beschouwd. Uit verder onderzoek blijkt dat de spreiding van Naptscal in de onderscheiden steekproeven steeds gelijk is ($s=s_1=s_2=1,23$). Onder de assumptie dat de standaardmeetfout altijd gelijk blijft, volgt dan dat de betrouwbaarheid van Naptscal voor de onderscheiden steekproeven gelijk moet zijn. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn, ($\alpha=.52$).

Uit de vergelijking van bovenvermelde steekproeven blijkt dat de uitval van respondenten ($N=490$) niet systematisch is geweest ten aanzien van een aantal kenmerken, waaronder "politiek vertrouwen", ongeacht de meting ervan. Ook bij de totstandkoming van de eerste steekproef ($N=1526$) was er sprake van uitval van (geselecteerde) respondenten. Op grond van bovenvermelde onderzoeksresultaten veronderstellen wij, dat ook deze uitval niet systematisch is geweest ten aanzien van het kenmerk "politiek vertrouwen". Met andere woorden: wij veronderstellen dat er ten aanzien van dit kenmerk geen "zelf-selectie" heeft plaatsgevonden. Nog anders uitgedrukt: wij veronderstellen, op grond van de vermelde onderzoeksresultaten, dat onze metingen van "politiek vertrouwen" ook gelden voor het Nederlands electoraat anno 1972. Juist daarom hebben we aan deze "variant" de nodige aandacht willen besteden.

Samenvattend kunnen we concluderen dat meting 1 (Naptscal en Newvar) waarschijnlijk weinig betrouwbaar is en dat meting 2 (Index) betrouwbaar genoemd mag worden. Van meting 3 (var. 101: "vertrouwen in landsbestuurders" = politiek vertrouwen, algemeen) is de betrouwbaarheid moeilijk te bepalen.

In de volgende paragraaf willen we de geldigheid van onze verschillende metingen van politiek vertrouwen systematisch bespreken. Achtereenvolgens komen aan de orde: "face"-validatie, criterium-validatie en begripsvalidatie. Aan laatstgenoemde validering besteden we ruime aandacht, omdat deze ons het best in staat stelt na te gaan in hoeverre het analytisch onderscheid tussen "politiek vertrouwen", "politieke tevredenheid" en "politieke steun" (bedoeld is: specifieke steun) op empirische basis berust.

4.3. De geldigheid van de metingen

Bij de bepaling van de geldigheid van een meting staat de vraag centraal: stemt de "empirische-variabele-zoals-bepaald" in betekenis overeen met het "theoretisch-begrip-zoals-bedoeld".

Boesjes-Hommes (1970, p. 116 e.v.) maakt in dit verband onderscheid tussen de semantische, de structurele en de functionele betekenis van het theoretisch begrip. Swanborn (1973, p. 20) neemt dit onderscheid over, maar spreekt liever in termen van "de semantische aspecten, en de interne respectievelijk externe relaties van het (hypothetische) kenmerk". De terminologie van Swanborn spreekt ons wat meer aan, maar in essentie wordt hetzelfde bedoeld. In de literatuur worden tal van toetsen op geldigheid genoemd. Een indeling van validatie-methoden die naar onze mening nog het best aansluit bij bovengenoemd onderscheid ontleenen we aan Segers (1975, p. 200):

1. "Face"-validatie
2. Criterium-validatie
3. Begripsvalidatie.

Binnen de begrenzings die een secundaire analyse ons stelt zullen we deze valideringen zo goed mogelijk trachten te benaderen.

1. "Face"-validatie

Deze wordt door Segers omschreven als "het op hun 'uiterlijke betekenis' of manifeste inhoud beoordelen van indicatoren als representant voor een theoretisch concept of dimensie". Volgens genoemde auteur houdt deze validatie dan in:

- a. Theoretische bezinning op en verheldering van de betekenis of inhoud van het bedoelde begrip.
- b. In het verlengde hiervan het onderkennen en specificeren van de theoretische dimensies van het begrip.
- c. Het doordacht kiezen van indicatoren voor elk van de onderscheiden dimensies.
- d. Het beoordelen van de wijze waarop de verschillende indicatoren moeten worden samengevoegd tot één waardebepaling van de variabele. (Segers, o.c., p. 200-201).

Hoofdstuk 1 van onze studie is gewijd aan een theoretische bezinning op het begrip "politiek vertrouwen" en resulteerde in de volgende definitie: "Politiek vertrouwen" is de verwachting van de burger, dat de overheid in overeenstemming met de normen (deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid) zal (blijven) handelen.

Naar onze mening maken deze normen deel uit van de Nederlandse politieke cultuur. De vraag is dan natuurlijk of deze mening juist is. Nu beschikken we over enkele gegevens, die mogelijk enig licht werpen op deze kwestie. Zoals bekend, werd aan de respondenten de vraag gesteld: "Heeft U in het algemeen vertrouwen in de mensen die ons land besturen of heeft U dat niet?" (var. 101). Deze vraag werd door 835 respondenten bevestigend en door 412 respondenten ontkennend beantwoord. Aan beide categorieën werd vervolgens de vraag gesteld "Waarom?" (var. 102-103). Per respondent werd één antwoord als motivering gecodeerd, zoals vermeld in De Bruyn en Foppen (1974, (1), p. 111-121).

Indien de door ons onderscheiden normen inderdaad relevant zijn voor "politiek vertrouwen", dan lijkt het plausibel dat zulks ook zal blijken uit de vermelde motiveringen. We zijn daarom nagegaan in hoeverre de antwoorden gerubriceerd zouden kunnen worden onder onze elementen: "deskundigheid", "integriteit", "ontvankelijkheid"/"efficacy", en "rechtvaardigheid"/"effectiviteit". Een nadere omschrijving van deze elementen hebben wij gegeven in paragraaf 1.2.2.

Voor de categorie "ja, wel vertrouwen" was het resultaat als volgt:

1. "deskundigheid"

<u>oude code</u>	<u>freq.</u>
210: bekwaam, deskundigheid, voldoende intellect, kennis van zaken	64
211: ze hebben ervoor geleerd	8
212: in de ministerraad zitten mensen met kennis	1
213: ja, dat is net zo goed als een dokter, daar moet je wel op vertrouwen anders wordt het niks	1
214: men is op zijn taak berekend	5
414: zou het zelf niet beter kunnen	8
	<u>87</u>

2. "integriteit"

oude code

220: deze mensen hebben verantwoordelijkheidsbesef. Trachten het naar hun geweten zo goed mogelijk te doen.	24
221: het zijn tot op heden principiële mensen	9
223: omdat ze te vertrouwen zijn	16
225: het zijn keurige, solide, eerlijke, nette mensen	3
228: hebben vrijwillig een moeilijke taak op zich genomen	11
229: ze werken hard	6
230: ze bedoelen het goed	11
233: het zijn idealisten, ze zetten zich volledig in	1
240: Biesheuvel is een goeie man	<u>15</u>
	96

3. "ontvankelijkheid"/"efficacy"

oude code

140: ze zijn er voor gekozen	25
141: zelf gekozen, door het volk gekozen	57
142: anders kiezen wij ze niet	6
143: anders zouden ze er niet inzitten	2
144: ze worden telkens herkozen	1
145: democratisch en openbaar	1
424: er is een oppositie die controleert	6
442: door alles te publiceren wat ze van plan zijn	3
443: werken samen met de vakbonden	1
540: regeerbeleid is in overeenstemming met mijn visie	10
541: ze regeren vanuit de christelijke grondslag	<u>5</u>
	117

4. "rechtvaardigheid"/"effectiviteit"

oude code

216:	beschikbare gelden worden goed besteed	2
222:	ze doen hun best, doen het zo goed mogelijk	132
224:	ze proberen de problemen op de lossen (al lukt het niet altijd)	27
411:	er komen redelijke beslissingen uit, ze doen het redelijk	4
412:	vaak gunstige resultaten	13
413:	ben over het algemeen tevreden, heb geen klachten	10
416:	de regering doet het goed, ze houden het goed in de hand	140
418:	men komt op voor de landsbelangen, behartigt deze goed	6
421:	we hebben hier de beste sociale voorzieningen	5
423:	vanwege het gevoerde beleid.	5
430:	ze proberen ons land leefbaar te maken, te houden	<u>1</u>
		345

"Rest-categorieën"

997:	oncodeerbaar	1
998:	weet niet	33
999:	geen antwoord	29
	<u>"moeilijk codeerbaar"</u>	127

(34 antwoorden hadden direct betrekking op "vertrouwen": vertrouwen is nodig/je moet wel vertrouwen geven/regeren steunt op vertrouwen; 84 antwoorden waren te vaag voor een- duidige codering).

Voor de categorie "neen, geen vertrouwen" was het resultaat als volgt:

1. "deskundigheid"

<u>oude code</u>	<u>freq.</u>
110: hebben het slecht gedaan	15
111: maken er een zootje van, ondeskundig, ratjetoe	22
112: ze zijn er niet capabel voor	9
114: alles hangt op losse schroeven	2
220: stellen verkeerde prioriteiten, geen goede aanpak	<u>2</u>
	50

2. "integriteit"

<u>oude code</u>	
120: denken teveel aan zichzelf	17
121: baantjesjagerij	3
122: hebben geen interesse, eigenbelang	5
123: het is hun om het geld te doen	12
125: persoonlijke veten gaan voor het landsbelang	3
155: oneerlijkheid	1
218: er verdwijnen vaak grote bedragen	1
313: geven valse voorwendsels	2
315: het zijn huichelaars	<u>5</u>
	49

3. "ontvankelijkheid"/"efficacy"

<u>oude code</u>	
140: ze beslissen toch wel, daarom heb ik niet gestemd	2
141: te veel naar eigen ideeën denken en praten	6
142: ieder praat naar zijn eigen straatje, zijn 't nooit eens	17
144: er wordt niet op de juiste democratische wijze geregeerd	8
145: ze doen te weinig voor de mensen die ze vertegenwoordigen	2
146: te weinig inspraak	1
147: ondanks de verkiezingen stond al vast wie zou gaan regeren	1
510: mijn denkbeelden zijn anders	8
512: ze houden geen rekening met God's woord	<u>4</u>
	49

4. "rechtvaardigheid"/"effectiviteit"

<u>oude code</u>	<u>freq.</u>
143: Nederland wordt te kapitalistisch geregeerd	2
210: resultaten lopen op niets uit	4
211: het gaat niet goed zoals het nu gebeurt	7
212: er komt niet veel uit de bus	9
216: we gaan steeds meer achteruit	2
217: ze hebben de economische toestand verpest	4
221: belasting, werkloosheid en jongeren wordt niet veel aan gedaan	5
222: er blijven zoveel onopgeloste problemen	7
223: er is nog niets tegen de inflatie gedaan	7
225: er wordt te weinig voor de arbeiders gedaan	14
231 de bedrijven hebben teveel invloed	2
238: de regering is teveel in handen van mensen met geld	1
310: veel beloven en weinig geven	23
311: veel beloofd, en nog steeds niets gebeurd	4
312: ze beloven, er komt niets van uit	67
420: Biesheuvel doet niets voor de arbeiders	1
601: er wordt te weinig voor de kleine man gedaan	8
	<u>167</u>

"Rest-categorie"

998: weet niet	8
999: geen antwoord	10
"moeilijk codeerbaar" (in ons schema)	79

Voor beide categorieën (ja, wel vertrouwen; nee, geen vertrouwen) ziet de relatieve frequentieverdeling van de normen waaraan - impliciet - gerefereerd wordt, er als volgt uit:

	<u>ja</u>	<u>nee</u>
- deskundigheid	10%	12%
- integriteit	12%	12%
- ontvankelijkheid/efficacy	14%	12%
- rechtvaardigheid/effectiviteit	<u>41%</u>	<u>41%</u>
	77%	77%
- restcategorie (incl. w.n. + g.a.)	<u>23%</u>	<u>23%</u>
	100%	100%
	(N = 835)	(N = 412)

De codering van de antwoorden op deze "open vraag" bleek vaak zeer lastig en in een aantal gevallen restte ons slechts de sluitcategorie. Opvallend is dat de beide frequentie-verdelingen gelijk zijn en dat zo vaak de norm "rechtvaardigheid"/"effectiviteit" genoemd wordt. Indien we ervan uitgaan dat het (eerst) genoemde motief voor de respondent inderdaad het belangrijkste is, dan betekent dit dat voor een groot deel van de kiezers deze norm het zwaarst weegt, hetgeen we zeer reëel achten. Maar dit zegt niets over de eventuele (on-)belangrijkheid van de andere drie normen.

In paragraaf 1.2.2. stelden we dat ruim driekwart van de respondenten van oordeel is, dat de kiezer te weinig invloed heeft op belangrijke beslissingen in Nederland. Dit oordeel heeft duidelijk betrekking op de norm "ontvankelijkheid"/"efficacy". Wanneer we bedenken dat van deze categorie ruim 90% tevens van mening is, dat de kiezer in feite géén of weinig invloed heeft (resp. 35% en 57%) dan kan uit die twee gegevens geconcludeerd worden, dat de norm "ontvankelijkheid"/"efficacy" voor een groot deel van het electoraat toch belangrijk is. (Tussen haakjes zij vermeld dat bovenstaande gegevens inzake perceptie en evaluatie van invloed twee variabelen betreffen, namelijk var. 553 en var. 570, uit het tweede interview).

Een plausíbele interpretatie van bovenstaande onderzoeksresultaten is, naar onze mening deze: het Nederlandse electoraat laat zich globaal in een tweetal categorieën onderscheiden. De ene categorie legt de nadruk op de "input"-zijde van het politieke besluitvormingsproces. "Deskundigheid", "integriteit", "ontvankelijkheid"/"efficacy" gelden dan

als objectieve voorwaarden voor het realiseren van de taak van de overheid. Stilzwijgend wordt dan aangenomen, dat de overheid haar taak naar behoren zal vervullen, indien aan (één van) deze voorwaarden voldaan is. (Vergelijk paragraaf 1.2.2.).

De andere categorie legt de nadruk daarentegen op de "output"-zijde. "Rechtvaardigheid"/"effectiviteit" geldt dan als het belangrijkste beoordelingscriterium: heeft de overheid haar taak (= het realiseren van het "algemeen belang") inderdaad vervuld? De andere normen worden daarbij - stilzwijgend - als vanzelfsprekend aanvaard.

Deze voorstelling van zaken sluit unidimensionaliteit van het begrip "politiek vertrouwen" niet uit. De kern van dit begrip is immers het anticiperen op een positieve evaluatie van het object. Hierbij gaan we echter wel van de veronderstelling uit dat voor de respondenten het object van vertrouwen hetzelfde is én dat genoemde normen - zij het in verschillende zwaarte - inderdaad een rol spelen, althans niet bewust uitgesloten worden in de beoordeling.

Het resultaat van bovenstaande "reason analysis" kan ook als volgt geformuleerd worden: de door ons onderscheiden normen zijn in ieder geval relevant voor "politiek vertrouwen". De Nederlandse kiezer refereert - impliciet - aan deze normen bij de motivering van "wel of geen vertrouwen in de mensen die ons land besturen". Dit betekent niet dat voor elke kiezer al die normen even belangrijk zouden zijn. Dat lijkt ons niet waarschijnlijk. Naar onze mening is het echter evenmin waarschijnlijk, dat sommige van de genoemde normen voor een kiezer volstrekt irrelevant zouden zijn. Onze definitie van "politiek vertrouwen" ("vertrouwen in de overheid") zien we dan ook als een reële definitie.

De keuze van de indicatoren dient uiteraard doordacht te geschieden. Onze keuzevrijheid werd aanzienlijk beperkt door het gering aantal beschikbare items. Voor meting 1 (Naptscale en Newvar) kozen we een viertal variabelen:

var. 243-244-245-293. De item-selectie geschiedt doorgaans op basis van:

- a. "face-validity" der items
- b. de inter-itemcorrelaties
- c. de item-totaal correlatie
- d. het discriminerend vermogen der items (t-toets)
- e. specifieke item-schaalbaarheidscriteria (b.v. bij Guttman-schaal).

De criteria b. t/m e. zijn elk te beschouwen als een maatstaf voor de homogeniteit of interne consistentie van een set items. Daarom kan men naast a. volstaan met een van deze criteria.

ad. a: "face-validity" der items

Er is sprake van "face-validity" indien een item iets van de semantische betekenis van het te meten theoretisch begrip in zich heeft. Een geldige indicator houdt een duidelijke verwijzing in naar het theoretische begrip. In paragraaf 2.2. hebben we aan dit punt reeds de nodige aandacht besteed. In schema 7 is te zien dat var. 243 en 244 een duidelijke verwijzing inhouden naar respectievelijk "ontvankelijkheid" en "rechtvaardigheid" en dat var. 245 en 293 impliciet verwijzen naar "deskundigheid".

ad. b.: inter-itemcorrelaties

De gemiddelde inter-itemcorrelatie is laag. De items vallen uiteen in een tweetal clusters. Enerzijds het variabelenpaar var. 243 en 244, anderzijds de variabelen 245 en 293.

Tabel 4.1.: de inter-itemcorrelaties voor vier vertrouwens-items, uitgedrukt in tau-B (N=1526)

<u>var.</u>	<u>243</u>	<u>244</u>	<u>245</u>	<u>var.</u>	<u>243</u>	<u>244</u>	<u>245</u>
<u>244</u>	.34			<u>244</u>	.40		
<u>245</u>	.16	.21		<u>245</u>	.10	.16	
<u>293</u>	.15	.19	.36	<u>293</u>	.10	.12	.40
		(a)				(b)	

In (a) zijn de variabelen trichotoom, in (b) dichotoom. De gemiddelde inter-itemcorrelatie is .24 bij (a) en .21 bij (b). Indien het werkelijk gaat om een viertal vertrouwensitems, dan meten beide itemparen mogelijk verschillende aspecten van "politiek vertrouwen", aspecten die niet los van elkaar staan. De lage correlaties zijn mogelijk ook te wijten aan de gebrekkige operationalisering van "politiek vertrouwen".

ad. c.: de item-totaalcorrelatie

In tabel 4.2 staan deze correlaties vermeld. Bij Naptscal zijn de items dichotoom, bij Newvar zijn de variabelen trichotoom.

Tabel 4.2.: item-totaalcorrelaties van vier vertrouwens-items met Naptscal en Newvar, uitgedrukt in respectievelijk tau-c en tau-b (N=1526)

<u>item</u>	<u>Naptscal</u>	<u>Newvar</u>
var. 243: beslissingen geheim	.72	.62
var. 244: belang van machtiqen	.76	.65
var. 245: beoordeling ministers	.67	.51
var. 293: beoordeling Kamerleden	.60	.48

De item-totaalcorrelaties zijn niet uitgesproken hoog te noemen, integendeel. Ook hier komt het onderscheid tussen beide itemparen naar voren.

ad. d.: het discriminerend vermogen der items

Bij de selectie der items kan men zich ook laten leiden door het discriminerend vermogen der items. De items moeten significante verschillen opleveren voor degenen met een hoge en een lage score op de vertrouwensschaal. We gaan uit van Newvar. De categorie met de hoogste score, (zeer) veel vertrouwen, omvat 24,1% van de respondenten. De categorie met de laagste score, (zeer) weinig vertrouwen, 24,2%. In beide gevallen (nagenoeg) een kwartiel.

We gebruiken de t-toets zoals vermeld in Edwards (1957, p. 152-155). Over deze toets zegt hij het volgende: "The value of t is a measure of the extent to which a given statement differentiates between the high and low groups. As a crude and approximate rule of thumb, we may regard any t value equal of greater than 1.75 as indicating that the average response of the high and low groups to a statement differs significantly, provided we have 25 or more subjects in the high group and also in the low group".

Het resultaat van de t-toets is als volgt:

var. 243 — $t = 47,78$; $df. = 736$; $p < .001$

var. 244 — $t = 46,48$; $df. = 736$; $p < .001$

var. 245 — $t = 27,31$; $df. = 736$; $p < .001$

var. 293 — $t = 23,45$; $df. = 736$; $p < .001$

De vier items voldoen ruimschoots aan dit criterium. Toch valt weer het onderscheid op tussen beide itemparen.

ad. e.: specifieke item-schaalbaarheidscriteria

We denken hier met name aan de item-schaalbaarheidscoefficienten: H_1 .

Deze zijn bij de constructie van Naptscal in paragraaf 3.2 reeds vermeld (zie tabel 3.5). Var. 245 en 293 blijken net niet te voldoen aan het criterium ($H_1 \geq .30$)

Ook hier komt het onderscheid tussen beide itemparen weer naar voren.

In de vorige paragraaf kwam genoemd onderscheid reeds ter sprake bij de splitsingsmethode. Daar werd onder meer gesproken over reductie van antwoordcategorieën als validiteitsprobleem. We denken hierbij aan concrete onderzoeksvragen zoals: waar plaatsen we de categorie "geen antwoord" of "weet niet"; waar een categorie als "sommigen wel, sommigen niet" (var. 245-293). Een onjuiste categorisering betekent een ongeldige of minder valide meting. In paragraaf 3.1. hebben we daarom onze hercodering uitvoerig verantwoord. Een antwoordcategorie als "sommigen wel, sommigen niet" brengt nog een apart probleem met zich mee. Hier

is immers (waarschijnlijk) het object niet constant, hetgeen mogelijk de unidimensionaliteit van de meting doet vervagen.

In de vorige paragraaf stelden we ook dat de twee variabelenparen mogelijk naar verschillende aspecten van "politiek vertrouwen" verwijzen. Uit de overzichtstabel (zie bijlage 3) blijkt bij globale inspectie, dat het variabelenpaar 243-244 beter aansluit bij de variabelen 238 en 240 (zogenoemde "efficacy-items") dan bij het variabelenpaar 245-293. We komen er later nog op terug.

Bij de indirecte meting van "politiek vertrouwen" hebben we de items niet gewogen. Elk item had het gewicht 1. Om met de Groot (1970, p. 308) te spreken: "Behalve dat deze oplossing de minste scoringsmoeite kost, is zij ook te rechtvaardigen door het feit, dat items, binnen zekere grenzen, zichzelf wegen".

Gelet op de beschikbare gegevens, is een simpele somscore (zoals Newvar) nog het meest verantwoord. Ook een Guttman-schaal (zoals Naptscal) is in feite te beschouwen als een "summated ratings".

Uit de bespreking van de "face"-validatie kan geconcludeerd worden, dat meting 1 nogal gebrekkig genoemd moet worden.

De twee items van meting 2 (var. 104: vertrouwen in ministers en var. 105: vertrouwen in de Tweede Kamer) en meting 3 (var. 101: vertrouwen in landsbestuurders) zijn vergelijkenderwijs nog het minst problematisch met betrekking tot de "face-validity". Een en ander hebben we reeds in hoofdstuk 3 besproken.

2. Criterium-validatie

We denken hierbij met name aan een variant op de soortgenoot-validatie. "Bij deze methode worden de uitkomsten van de te beoordelen meetprocedure vergeleken met de resultaten van een reeds bestaand meetinstrument, dat dezelfde eigenschap meet en het predikaat "geldig" reeds bezit", aldus Segers. We spreken van een variant omdat we wel over verschillende metingen van "politiek vertrouwen" beschikken, maar niet over een echt criterium, dat wil zeggen een reeds beproefd meetinstrument. In tabel 4.3 wordt de onderlinge samenhang van deze metingen aangegeven.

Tabel 4.3.: intercorrelaties van een aantal metingen van politiek vertrouwen, uitgedrukt in tau-B (-C)

<u>var.</u>	<u>101</u>	<u>104</u>	<u>105</u>	<u>Index</u>	<u>Newvar</u>
101					
104	.47				
105	.42	.62			
Index	.45	(.84)	(.81)		
Newvar	.34	.35	.31	.34	
Naptschal	.35	.33	.30	.31	.86

Wanneer we de correlatie tussen Newvar en Naptschal even buiten beschouwing laten (ze zijn immers gebaseerd op dezelfde vier items) dan moeten we constateren, dat de correlaties te laag zijn om van een sterke validiteit te kunnen spreken. (De Groot denkt aan een r-waarde van omstreeks .80). Vergelijkenderwijs komen de directe metingen met gespecificeerd object nog het beste uit de bus.

Uit tabel 4.3 zou men kunnen concluderen, dat Newvar en Naptschal als gelijkwaardige metingen te beschouwen zijn. Deze conclusie vindt verdere ondersteuning in de overzichtstabel in Bijlage 3, deel 1.

3. Begripsvalidatie

Face-validity en soortgenoot-validiteit zijn te beschouwen als bijdragen tot de begripsvaliditeit. Zie: de Groot (1970, p. 277).

- De robuustheid van Naptscal

Een type van validering welke eveneens tot begripsvalidatie gerekend kan worden betreft de toets op "robuustheid" van een meetschaal. Mokken (1968/1969, p. 426) definieert "robustness" als volgt: "a scale (or a factor structure) is robust for a set of cultures or nations, when its structure is approximately the same in the cultures or nations concerned."

Met name wordt dan bekeken in hoeverre de schaalhomogeniteitscoëfficiënt (H) en de itemschaalbaarheidscoëfficiënten (H_1) voor verschillende deelgroepen (subculturen, sociale categorieën) gelijk zijn. Indien deze coëfficiënten bij benadering gelijk zijn, dan zou daaruit geconcludeerd kunnen worden dat de verschillende deelgroepen eenzelfde betekenis toekennen aan de schaalitems, deze althans op dezelfde wijze interpreteren. Het voorgaande heeft betrekking op enkele van de door Boesjes-Hommes (1970, p. 185) besproken condities voor een geldige indicering.

We zullen de "robuustheid" van Naptscal onderzoeken voor een zestal sociale categorieën, gebaseerd op de gedichotomiseerde variabelen leeftijd, geslacht en kerkelijke gezindte zonder echter in strikte zin te toetsen.

Naptscal is een Guttman-schaal. De coëfficiënten H , H_1 , I (de schaalcoëfficiënt van Green) en Rep A, zoals vermeld in tabel 3.5 hebben we langs een omweg berekend, omdat deze coëfficiënten niet in het SPSS-subprogram Guttman scale voorkomen. Met uitzondering van de itemschaalbaarheidscoëfficiënten H_1 konden we onze berekeningen controleren met behulp van het computer-programma Detscal. Dit programma, uitgaande van een deterministisch schaalmodel, werd ontwikkeld door van der Putten en van der Weegen (1971) en is gebaseerd op Felling (1968).

Alvorens de "robuustheid" van Naptscal te onderzoeken, nog een enkele opmerking. Uit tabel 4.3 blijkt dat er een sterk

verband bestaat tussen Newvar en Naptscal: $\tau\text{-}C = .86$. Hieruit kan geconcludeerd worden dat onze dichotomisering van de schaal-items op zijn minst plausibel is.

Uit tabel 3.5 blijkt dat de populariteit van de items ligt binnen de 20%-80% begrenzing. Voorts is voldaan aan een eis welke Gadourek (1972, p. 298) stelt, namelijk dat er voldoende verschil bestaat in de mate van populariteit der items. Indien aan deze eis niet voldaan zou zijn, dan is het op grond van toeval niet uitgesloten, dat de itemvolg-orde in de populatie niet dezelfde is als die in de steekproef. De schaal zou dan minder bruikbaar zijn. Zie: van der Putten en van der Weegen (1971, p. 2-3). Bij een tweezijdige toetsing, met een onbetrouwbaarheidsdrempel $= .05$, zijn de betrouwbaarheidsintervallen voor de populatie-populariteiten der items (uitgedrukt in proporties) als volgt:

var. 293 — p_1 : (.27, .31)
 var. 245 — p_2 : (.33, .37)
 var. 244 — p_3 : (.43, .50)
 var. 243 — p_4 : (.54, .58)

Tabel 4.4: schaal-homogeniteitscoëfficiënt (H) en item-schaalbaarheidscoëfficiënten (H_1) van Naptscal voor een zestal categorieën.

	steekproef	var. 308		var. 393		var. 383	
	N = 1526	1	2	1	2	1	2
schaal: H	.29	.29	.29	.27	.32	.29	.27
<u>items</u>							
var. 293 H_1	.29	.27	.30	.25	.34	.30	.26
var. 245 H_2	.28	.28	.28	.27	.29	.28	.25
var. 244 H_3	.30	.30	.31	.26	.34	.30	.28
var. 243 H_4	.30	.30	.29	.29	.31	.29	.30

var. 308: leeftijd

var. 393: geslacht

var. 383: kerkelijke gezindte

De omschrijving van de variabelen is vermeld in Bijlage 2.

Elke deelgroep vertoont nagenoeg hetzelfde beeld als de steekproef. Naptscal is en blijft een zwakke schaal. De

coëfficiënten variëren slechts in gering mate. Op grond hiervan zou gesproken kunnen worden van een zekere "robuustheid".

- "Convergent and discriminant validation"

De meest belangrijke bijdrage tot èn onderdeel van de begripsvalidering is de "convergent and discriminant validation". Campbell en Fiske (1971) propageerden in dit verband de "multitrait-multimethod matrix". Wij beschikken niet over de nodige gegevens om deze procedure in strikte zin te volgen. Kern van de procedure is deze: verschillende theoretische begrippen worden op verschillende wijzen gemeten (bij Campbell en Fiske: met verschillende methoden van dataverzameling). De indicatoren van een theoretisch begrip moeten onderling sterk samenhangen (convergent validation); de indicatoren voor begrip A moeten onderling sterker samenhangen dan met de indicatoren voor begrip B, en omgekeerd (discriminant validation). We kunnen dit toelichten aan de hand van een voorbeeld. De variabelen 238 en 240 beschouwen we als indicatoren van "political efficacy" en de variabelen 245 en 293 als indicatoren van "politiek vertrouwen". De inter-itemcorrelaties, uitgedrukt in tau, zijn vermeld in tabel 4.5.

Tabel 4.5: inter-itemcorrelaties van twee "efficacy-items" (var 238-240) en twee "vertrouwens-items" (var 245-293) in tau-B (N=1526)

var.	238-240		245-293	
238	x			
240	.34	x		
245	.13	.11	x	
293	.19	.14	.36	x

Ofschoon de relatie tussen de twee efficacy-items en de beide vertrouwens-items niet sterk genoemd kan worden is zij naar verhouding veel sterker dan de relatie tussen een efficacy- en een vertrouwens-item.

Een factor-analyse is een geschikt instrument om de "convergent and discriminant validation" in beeld te brengen. De indicatoren voor verschillende begrippen moeten (hoog) laden op aparte factoren, terwijl een relatie tussen de factoren niet wordt uitgesloten. We zullen een en ander toelichten aan de hand van een voorbeeld. Voor een directe meting van "politiek vertrouwen" maakten we gebruik van de indicatoren var. 243-244-245-293; voor een "directe" meting van "politiek vertrouwen" hanteerden we de variabelen 101-104 en 105. De meting van "political efficacy is gebaseerd op de variabelen 238 en 240. Een factor-analyse levert het volgende beeld op:

Tabel 4.6: Twee principale factoren na scheve rotatie. SPSS-PA2, Oblique (delta=0).

Patroon-matrix			
	F_1	F_2	h_j^2
<u>var</u>			
101: politiek vertrouwen, alg.	.62		.41
104: vertrouwen in ministers	.85		.64
105: vertrouwen in Tweede Kamer	.74		.52
238: interesse Kamerleden		.56	.31
240: invloed op politiek		.56	.28
243: beslissingen geheim		.49	.27
244: belang van machtigen		.49	.30
245: beoordeling ministers	.52		.30
293: beoordeling Kamerleden	.35		.21

Factorladingen kleiner dan .30 zijn niet vermeld, $r_{F_1 F_2} = .51$.

De "efficacy-items" laden op een aparte factor. Voorts komt het eerder vermelde onderscheid tussen de itemparen var. 243-244 enerzijds en var. 245-293 anderzijds weer naar voren: de variabelen 243-244 sluiten beter aan bij de efficacy-items dan bij de andere vertrouwensitems. Dit betekent overigens niet dat de items geheel los van elkaar staan. De twee factoren hangen immers vrij sterk samen ($r = .51$).

Gelet op de factorladingen en de communaliteiten en de inhoud van de items, lijkt het gerechtvaardigd om de eerste factor (F1) aan te duiden met "politiek vertrouwen" en de tweede factor (F2) met "political efficacy". Indien deze interpretatie juist is, dan kan men stellen dat het analytisch onderscheid tussen deze theoretische begrippen op een empirische basis berust. Aan dit analytisch onderscheid kan ook nog op andere wijze empirisch gestalte worden gegeven, welke eveneens "convergent and discriminant validation" genoemd zou kunnen worden. Zie tabel 4.7.

De omschrijving van de variabelen staat vermeld in Bijlage 2; de correlaties, uitgedrukt in tau, ontleen we aan Bijlage 3.

Tabel 4.7: overeenkomst en verschil in relatiepatronen van twee metingen van "politiek vertrouwen" en een meting van "political efficacy". (N=1526).

<u>var.</u>	<u>Index</u>	<u>Naptscale</u>	<u>Effica</u>
007: pol. interesse	.09	.10	.22
073: pol. kennis	.05	.00	.15
150 ¹ : pol. steun	.23	.27	.15
267: pol. tevredenheid	.29	.34	.12
383: kerk. gezindte	-.15	-.10	.02

Reeds bij dit beperkt aantal variabelen tekent zich enigszins het onderscheid af tussen enerzijds "political efficacy" (Effica) en anderzijds "politiek vertrouwen" (Index en Naptscale).

In hoofdstuk 1 maakten we ook onderscheid tussen "politiek vertrouwen", "politieke tevredenheid" en "politieke steun". De meting van laatstgenoemde begrippen is gebaseerd op één indicator. Een factor-analyse, gebaseerd op de items vermeld in tabel 4.6 en indicatoren voor respectievelijk "politieke tevredenheid" (var 267), "politieke steun" (var 150¹) en "kerkelijke gezindte" (var 383) als indicator voor "ideologische oriëntatie", levert het volgende beeld op:

Tabel 4.8: drie principale factoren na scheve rotatie.
SPSS-PA2, Oblique (delta=0).

Patroon-matrix				
	F ₁	F ₂	F ₃	h_j^2
<u>var.</u>				
101: pol. vertrouwen, alg.	.47			.43
104: vertr. in ministers	.81			.64
105: vertr. in Tw. Kamer	.83			.59
238: interesse Kamerleden		.55		.31
240: invloed op politiek		.56		.29
243: beslissingen geheim		.50		.28
244: belang v. machtigen		.50		.31
245: beoordeling ministers	.37			.31
293: beoordeling Kamerleden	.31			.21
267: pol. tevredenheid			.70	.57
150 ¹ : politieke steun			.53	.33
383: kerk. gezindte			.50	.24

Factorloadingen kleiner dan .30 zijn niet vermeld.

Tabel 4.9: Factor-correlaties

	F ₁	F ₂	F ₃
F1	1.00		
F2	.47	1.00	
F3	.48	.23	1.00

Gelet op de factorloadingen en de communaliteiten, zijn we geneigd de factoren als volgt te benoemen:

F1 : " politiek vertrouwen"

F2 : "political efficacy"

F3 : "politieke tevredenheid".

Uit tabel 4.9 blijkt dat "politiek vertrouwen" (dat wil zeggen F1) tamelijk sterk samenhangt met "political efficacy" (F2) en met "politieke tevredenheid" (F3).

Uit tabel 4.8 blijkt dat politiek vertrouwen te onderscheiden is van politieke tevredenheid.

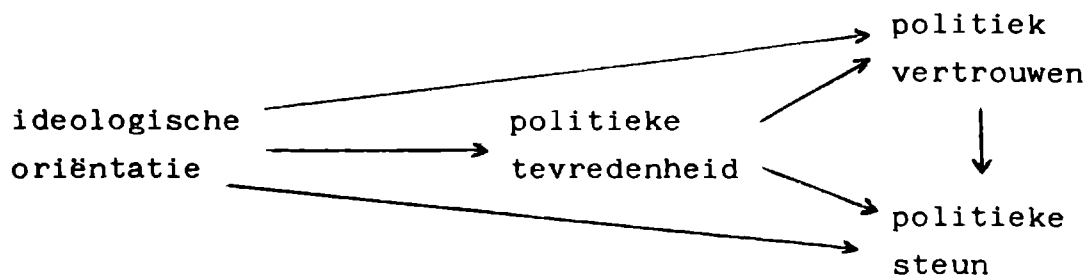
De uitsluitend middelmatige ladingen op F2 roepen overigens wel wat vragen op. In hoeverre speelt hier het onderscheid tussen de mogelijke invloed van de burger persoonlijk en de mogelijke invloed van de categorie burgers (kiezers) een rol? In hoeverre speelt het onderscheid tussen 'norm' en 'perceptie' een rol? (De variabelen 238 en 240 zouden indicatief kunnen zijn voor de perceptie van de persoonlijke invloed die men heeft of kan hebben; de variabelen 243 en 244 hebben impliciet betrekking op een norm en schijnen eerder te verwijzen naar de mogelijke invloed van de categorie burgers).

Omdat het aantal indicatoren voor de meting van de onderscheiden begrippen nogal beperkt is, beschouwen we bovenstaande uiteenzetting slechts als een aanzet tot begripsvalidering.

- een theoriefragment voor politiek vertrouwen

We komen nu toe aan de kern van de begripsvaliditeit. Het te meten theoretische begrip wordt in verband gebracht met andere theoretische begrippen. Boesjes-Hommes spreekt in dit verband van "theorieën van de eerste orde". We denken hierbij aan begrippen zoals "politieke tevredenheid", "politiek vertrouwen", "politieke steun" die, op een bepaalde wijze met elkaar in verband gebracht, een weerspiegeling vormen van het (veronderstelde) verband tussen verschijnselen in de werkelijkheid. In de onderzoekspraktijk stuit men dan vaak op een tweeledig probleem: enerzijds ontbreekt de theorie, althans een houdbare theorie, anderzijds ontbreken (bij een secundaire analyse) vaak de nodige gegevens voor een adequate meting van die theoretische begrippen.

figuur 4.1: een theoriefragment voor politiek vertrouwen.

In hoofdstuk 1 hebben wij de begrippen "politieke tevredenheid", "politiek vertrouwen" en "politieke steun" analytisch onderscheiden. De veronderstelde samenhang van deze begrippen is groot, maar zij vallen niet samen.

Zo is de veronderstelling dat politiek vertrouwen meestal samengaat met politieke tevredenheid zeker gerechtvaardigd, maar het ene begrip impliceert niet persé het andere. Zo blijkt bijvoorbeeld in ons onderzoek dat 11% van degenen die (zeer) tevreden zijn met de regering Biesheuvel toch geen vertrouwen heeft in de mensen die ons land besturen. En 28% van degenen, die niet tevreden zijn, zegt wel vertrouwen te hebben.

In hoofdstuk 1 hebben we gewezen op de mogelijkheid dat "politiek vertrouwen" zelf ook van invloed is op de beoordeling van beleid(sresultaten), in casu op "politieke tevredenheid". Deze "feedback loop" - of soortgelijke - hebben we niet in ons model opgenomen. We gaan uit van een volledig recursief model. Dit betekent natuurlijk niet, dat alternatieve modellen niet denkbaar zouden zijn. We beperken ons echter bewust tot het recursieve model dat we reeds in hoofdstuk 1 besproken hebben.

Ons model is beschrijvend/verklarend van aard. Uit bijlage 3 en 4 blijkt dat de variabelen, die het sterkst met "politiek vertrouwen" en bovendien onderling samenhangen, in ons model zijn opgenomen. De kernvariabelen in dit model zijn metingen van theoretische begrippen, die we analytisch onderscheiden hebben. Deze begrippen hangen op een specifieke manier samen, maar zijn niet tot elkaar herleidbaar. Dit wordt in ons model door de pijlen tot uitdrukking gebracht. We zullen trachten aan te tonen dat de geschetste samenhangen niet schijnbaar zijn, ongeacht welke meting voor "politiek vertrouwen" wordt gehanteerd. Dit nader onderzoek duiden we korthedshalve aan met de term "toetsing" van het model. Indien dit nader onderzoek positief uitvalt, dan is er, naar onze mening, sprake van begripsvaliditeit.

Nog een enkele opmerking. De theoretische begrippen uit ons model (figuur 4.1) moeten worden vertaald in empirische variabelen (figuur 4.2). In deze studie hebben we ons geconcentreerd op de meting van "politiek vertrouwen". Deze meting heeft ons reeds heel wat hoofdbrekens gekost in verband met (niet) beschikbare data. Mede gelet op bruikbare gegevens is de meting van de overige begrippen beperkt van aard. Soms is de meting gebaseerd op een enkele indicator. De omschrijving van de variabelen is vermeld in bijlage 2.

meting/indicatoren van:

- "politieke steun":	steun regeringspartij (var 150 ¹ en var 150 ²)
- "politiek vertrouwen":	politiek vertrouwen, algemeen (var 101) en voorts achtereenvolgens Index-New-var en Naptscal.
- "politieke tevredenheid":	tevredenheid met regering Biesheuvel (var 267).
- "ideologische oriëntatie":	- "kerkelijke gezindte" (var 383)
- "politieke progressiviteit" (Progschal). ⁺

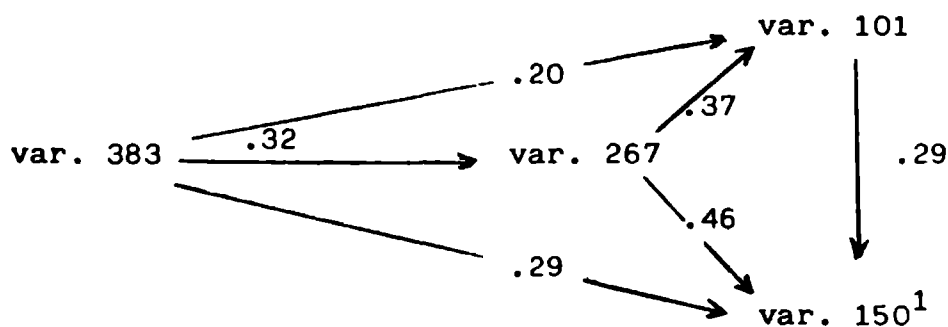
⁺ Een bruikbare, directe meting van "politieke progressiviteit" konden we in ons data-bestand van 1972/1973 niet vinden. Toen we in een later stadium van onze studie tot een replicatie-onderzoek besloten hadden (NKO-1977), hebben we - omwille van een betere vergelijkbaarheid van onderzoeksresultaten - alsnog een poging gedaan om "politieke progressiviteit" op indirecte wijze te meten. Aan het eind van deze paragraaf wordt hiervan verslag gedaan en zullen wij ons model opnieuw toetsen.

Nog een enkele opmerking over "kerkelijke gezindte" (var 383) als indicator van "ideologische oriëntatie". Gelet op de beschikbaarheid van bruikbare gegevens sluit deze variabele wellicht nog het dichtstbij onze bedoeling aan.

Onze gedachtengang is dat (de mate van) "politieke tevredenheid" deels bepaald wordt door zo iets als "ideologische oriëntatie", politieke visie, maatschappij-visie. Anders gezegd: vanuit een andere kijk op het politieke gebeuren wordt hetzelfde beleid en dezelfde beleidsresultaten verschillend beoordeeld. Practisch gesproken komt de variabele "kerkelijke gezindte" (var 383) neer op het onderscheiden van een tweetal groeperingen, namelijk "christenen" ("kerkelijken") versus "niet-christenen" ("niet-kerkelijken"). Immers, van degenen die zichzelf tot een bepaalde godsdienst of gezindte rekenen behoort slechts 5% tot de categorie "overige godsdienst of gezindte". Het kabinet Biesheuvel steunde op de drie christelijke partijen KVP, ARP en CHU en daarnaast op de VVD en DS'70. We veronderstellen nu, dat beide categorieën ("kerkelijken" versus "niet kerkelijken") toch iets eigens hebben, wat dan doorspeelt in de beoordeling van genoemd kabinetsbeleid. Concreet gezegd, verwachten we dat de kerkelijken relatief hoger scoren op de variabele "politieke tevredenheid" (var 267) dan de niet-kerkelijken. Eenzelfde verwachting koesteren we ten aanzien van hun scores op de variabelen "politiek vertrouwen" (var 101) en "politieke steun" (var 150).

Voorts verwachten we dat de variabelen "politieke tevredenheid", "politiek vertrouwen" en "politieke steun" onderling positief correleren.

figuur 4.2: een te toetsen model voor "politiek vertrouwen"
(N=1526)

In figuur 4.2 staan de betreffende tau-waarden uit bijlage 4 vermeld. Omwille van een overzichtelijk presentatie hebben we variabele 383 "omgekeerd", dat wil zeggen dat de volgorde van de categorieën nu is: 1. "niet-kerkelijken", 2. "kerkelijken". We brengen in herinnering dat voor de variabelen 267, 101 en 150 de categorieën geordend zijn van "laag" tot "hoog".

De vermelde tau-waarden hebben betrekking op zogenaamde "nulde-orde" relaties, dat wil zeggen: we bekijken een relatie tussen twee variabelen zonder (nu reeds) de mogelijke invloed van de andere variabelen op deze relatie in de beschouwing te betrekken. We zullen ons model op een drietal manieren toetsen, middels:

- a. de klassieke "elaboratie" volgens Lazarsfeld
- b. partiële correlaties
- c. multiple regressie-analyse.

a.: elaboratie volgens Lazarsfeld.

Met name willen we hier ingaan op de vraag of de volgende pijlen terecht zijn getrokken:

- 1) var 383 \rightarrow var 101
- 2) var 383 \rightarrow var 150¹
- 3) var 101 \rightarrow var 150¹

In de eerste twee gevallen gaat het om de vraag of "tevredenheid met regering B." (var 267) als een puur interveniërende variabele beschouwd moet worden (ten opzichte van var 383). In het derde geval gaat het om de vraag of var 267 als een puur antecedente variabele beschouwd moet worden (ten opzichte van var 101 en var 150). Zou dat zo zijn, dan verdwijnen de betreffende relaties (worden statistisch niet-significant) wanneer var 267 constant gehouden wordt.

Volgens ons model is de verwachting deze:

Wanneer var 267 constant gehouden wordt, worden de betreffende relaties zwakker, maar blijven statistisch significant. De onderzoeksresultaten zijn als volgt:

Tabel 4.10: elaboratie van relaties met "tevredenheid regering B." (var 267) als testfactor. (N=1526; $\alpha=.05$)

<u>relatie</u>	<u>tau</u>	<u>testfactor: var. 267</u>		
		L	M ⁺	H ⁺
var 383 x var 101	.20	.02(ns)	.11	.08
var 383 x var 150 ¹	.29	.12	.21	.19
var 101 x var 150 ¹	.29	.07	.14	.12

⁺ voor relaties in deze categorie geldt steeds: $p < .01$.

De relatie (var 101 x var 150¹) hebben we ook onderzocht met het tegelijk constant houden van var 267 en var 383. Slechts voor één van de zes categorieën bleek de relatie tussen "politiek vertrouwen" en "steun regeringspartij" statistisch niet significant te zijn ($p=.36$).

In ons model kozen we voor "politiek vertrouwen" variabele 101. Daarnaast beschikken we over enkele alternatieve metingen (Index-Newvar-Naptscale). Voor elk van deze metingen willen we de relatie nagaan enerzijds met "kerkelijke gezindte" (var 383), anderzijds met "steun regeringspartij" (var 150¹), terwijl we de variabele "tevredenheid met regering Biesheuvel" (var 267) constant houden. De onderzoeksresultaten kunnen als volgt kort samengevat worden: op een enkele uitzondering na (Index) verdwijnt de relatie tussen "kerkelijke gezindte" (var 383) en "politiek vertrouwen" (alternatieve meting). Dit is niet zo verwonderlijk, omdat de betreffende nulde-orde relaties reeds zwak waren (tau kleiner dan .15).

De relatie tussen de alternatieve meting voor "politiek vertrouwen" en "steun regeringspartij" (var 150¹) wordt wel aanzienlijk zwakker, maar blijft nagenoeg steeds statistisch significant (zie tabel 4.11).

Dit betekent dat de relatie tussen "politiek vertrouwen" en "politieke steun" geen "spurious relationship" (schijnrelatie) is.

label 4.11: Elaboratie van relaties met "tevredenheid met regering B." (var 267) als testfactor (N=1526; $\alpha = .05$)

<u>relatie</u>		<u>tau</u>	<u>testfactor: var 267</u>		
			L	M ⁺	H ⁺
Index	x var 150 ¹	.23	.07	.13	.10
Newvar	x var 150 ¹	.25	.05(ns)	.11	.13
Naptschal	x var 150 ¹	.27	.07	.10	.12

⁺ voor de relaties in deze categorie geldt steeds: $p < .01$.

Indien wij voor "steun regeringspartij" de variant var 150² kiezen, dan blijft het beeld ongewijzigd.

Conclusie: var 101 ("politiek vertrouwen, algemeen") en Index stemmen het meest overeen met ons recursief model.

b. partiële correlaties

De partiële correlatie-coëfficiënt is bij benadering gelijk aan de gemiddelde waarde van de correlatie-coëfficiënten voor de diverse categorieën van de constant te houden variabele(n). In tegenstelling tot wat de naam doet vermoeden verschaft de partiële correlatie-coëfficiënt géén inzicht in de sterkte van de partiële verbanden. Zie bijvoorbeeld: van den Ende (1971, p. 304-305). Het grote voordeel is dat zij vanuit de oorspronkelijke correlatie-coëfficiënten (nulde-orde) is te berekenen en dat een groot aantal variabelen tegelijkertijd constant gehouden kan worden.

Dit laatste is bij de elaboratie-procedure niet goed mogelijk, terwijl deze bovendien nogal tijdrovend is. Strikt genomen veronderstelt het gebruik maken van partiële correlaties en van een multiple regressie-analyse een bepaald meetniveau van de variabelen (intervalschaal). Gemakshalve zullen we veronderstellen dat aan deze voorwaarde voldaan is. Op basis van ons model (zie figuur 4.2) zouden we mogen verwachten, dat alle eerste- en tweede-orde partiële correlaties statistisch significant zijn. Laten we beginnen met

de zwakste schakel in ons model: de relatie tussen "kerkelijke gezindte" (var 383) en "politiek vertrouwen" (var 101 of een alternatieve meting).

Tabel 4.12: de relatie tussen "kerkelijke gezindte" (var 383) en "politiek vertrouwen", gecontroleerd voor politieke tevredenheid (var 267) en "politieke steun" (var 150¹)

relatie	r	var 267	var 267 én var 150
var 383 x var 101	.22	.09 (p < .001)	.07 (p < .002)
var 383 x Index	.17	.08 (p < .001)	.06 (p = .015)

Evenals bij de elaboratie voldoen de overige alternatieve metingen van "politiek vertrouwen" (Newvar en Naptscal) niet aan de verwachtingen.

Tabel 4.13: de relatie tussen "kerkelijke gezindte" (var 383) en "politieke steun" (var 150¹), gecontroleerd voor "politieke tevredenheid" (var 267) en "politiek vertrouwen" (var 101)

relatie	r	var 267	var 267 én var 101 ⁺
var 383 x var 150 ¹	.29	.18 p < .001	.17 p < .001

⁺ De alternatieve metingen voor "politiek vertrouwen" (Index-Newvar-Naptscal) leveren hetzelfde beeld op.

Tabel 4.14: de relatie tussen "politiek vertrouwen" en "politieke steun" (var 150¹), gecontroleerd voor "politieke tevredenheid" (var 267) en kerkelijke gezindte" (var 383)

relatie		r	var 267	var 267 én var 383
var 101	x var 150	.28	.13	.11
Index	x var 150	.24	.12	.11
Newvar	x var 150	.24	.11	.12
Naptscal	x var 150	.25	.11	.11
			(p < .001)	(p < .001)

De relatie tussen "politiek vertrouwen" en "politieke steun" is steeds statistisch significant, ongeacht de meting van "politiek vertrouwen".

We hebben ook de volgende relaties nog nader bekeken (zie figuur 4.2):

- a: var 267 x var 101 (r = .40)
- var 267 x Index (r = .31)
- var 267 x Newvar (r = .34)
- var 267 x Naptscal (r = .37)
- b: var 267 x var 150¹ (r = .43)
- c: var 383 x var 267 (r = .34)

Wanneer de relaties sub a, b en c gecontroleerd worden voor de beide overige variabelen in ons model, dan blijven de relaties steeds statistisch significant (p < .001).

Conclusie: uit het bovenstaande en met name tabel 4.12 blijkt, dat var 101 en Index wederom het meest overeenstemmen met ons recursief model.

c.: een multiple regressie-analyse

Een multiple regressie-analyse kan ons op snelle wijze inzicht geven in het relatieve gewicht van de in ons model opgenomen variabelen, uitgedrukt in het (proportionele) aandeel van de totaal verklaarde variantie van

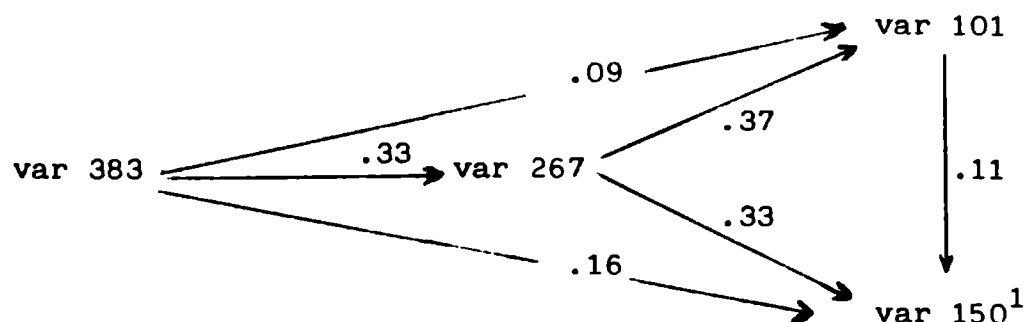
de afhankelijke variabele. Een dergelijke analyse kent een tweetal belangrijke varianten, namelijk een "stepwise inclusion" en een "hierarchical inclusion". In het eerste geval laat men de ordening van regressoren (de veronderstelde onderlinge samenhang) buiten beschouwing, in het tweede geval houdt men daar juist rekening mee. Omdat we zijn uitgegaan van een volledig recursief model ligt het voor de hand dat we hier de voorkeur geven aan het hiërarchisch model.

In deze analyse gaan we na of elk der regressoren een significante bijdrage levert aan de totaal verklaarde variantie van de afhankelijke variabele. Om ons model te toetsen passen we een tweetal multiple regressie-analyses toe. In de eerste is "steun regeringspartij" (var 150¹) de afhankelijke variabele en zijn de variabelen var 383, var 267 en var 101 de regressoren. In de tweede analyse is "politiek vertrouwen" de afhankelijke variabele en fungeren de variabelen var 383 en var 267 als regressoren.

In figuur 4.3 hebben we de gestandaardiseerde regressie-coëfficiënten (pad-coëfficiënten) vermeld. Deze kunnen beschouwd worden als een kwantitatieve weergave van de directe invloed die de variabelen hebben in de richting van de pijlen. Zie: Kim en Kohout (1975, p. 388).

R² heeft betrekking op var 150 als afhankelijke variabele.

figuur 4.3: toetsing van een theorie-fragment voor politiek vertrouwen

pad-coëfficiënten
(N=1526; R²= .22)

Alle F-waarden blijken significant te zijn ($p < .001$). De alternatieve meting voor "steun regeringspartij" (var 150²) levert nagenoeg identieke pad-coëfficiënten op. Ons model wordt door deze onderzoeksresultaten volledig ondersteund.

Wanneer we voor "politiek vertrouwen" de alternatieve metingen hanteren (Index-Newvar-Naptscal) dan leidt dit tot dezelfde conclusie als vermeld bij de elaboratieprocedure: var 101 (politiek vertrouwen, algemeen) en Index stemmen het meest overeen met ons recursief model.

De resultaten van de verschillende valideringen kunnen als volgt samengevat worden. De "face"-validatie voert tot de conclusie dat de "indirecte" meting van politiek vertrouwen (meting 1: Naptscal en Newvar) nogal gebrekkig genoemd moet worden. Bij de criterium-validatie bespraken we een variant van de soortgenoot-validatie. Deze validering leidt tot de conclusie dat de "directe" metingen van politiek vertrouwen (meting 2: Index en meting 3: var. 101) relatief beter zijn dan meting 1. Bij de begripsvalidatie stond "toetsing" van een theoriefragment voor politiek vertrouwen centraal. Ook bij deze validering stemden meting 3 (var. 101) en meting 2 (Index) nog het best overeen met ons recursief model.

- het model opnieuw getoetst

Ons model (zie figuur 4.1 en 4.2) willen we opnieuw toetsen, nu met een alternatieve meting van "ideologische oriëntatie". Deze term hanteerden we als uitdrukking van (label voor) politieke visie, maatschappij-visie, dat wil zeggen een tamelijk samenhangend geheel van (normatieve) opvattingen en attitudes met betrekking tot de (gewenste) vormgeving van een samenleving. Een en ander wordt ook wel aangeduid met de term "politieke progressiviteit". Reeds eerder stelden we dat een bruikbare directe meting van "politieke progressiviteit" in het data-bestand van 1972-1973 niet voorhanden was. Een indirecte meting van "politieke progressiviteit" (Progscale genaamd) hanteren wij in plaats van var 383 ("kerkelijke gezindte") als meting/indicator van "ideologische oriëntatie". We bespreken eerst deze meting en vervolgens toetsen we ons model.

Voor een poging tot een indirecte meting van politieke progressiviteit maken we gebruik van een drietal indicatoren:

var 123: gelijkheid, inkomens

"Wilt U dat de verschillen tussen hoge en lage inkomens blijven zoals ze zijn, kleiner worden of groter worden?"

1 (= kleiner) : 71,7%

0 (= groter; blijven zoals ze zijn;
w.n.; g.a.) : 28,3%

var 124: gelijkheid, medezeggenschap

"Vindt U dat werknemers in de bedrijven waarin zij werken voldoende te zeggen hebben of te weinig of te veel?"

1 (= te weinig) : 42,3%

0 (= voldoende; te veel; w.n.; g.a.) : 57,7%

var 125: gelijkheid, opleidingskansen

"Is er volgens U voldoende gelijkheid van kansen voor iedereen om door te leren, of te weinig of te veel?"

1 (= te weinig) : 37,5%

0 (= voldoende; te veel; w.n.; g.a.) : 62,5%

De keuze van deze drie items werd geïnspireerd door de in Nederland niet onbekende slogan "spreiding van inkomen, kennis en macht". De drie items vormen een matige Guttman-schaal, Progschal genaamd. ($H = .45$). Het positieve antwoordalternatief (in de tekst aangeduid met "1") achten wij indicatief voor "politieke progressiviteit" en min of meer in overeenstemming met de definitie van "politieke progressiviteit" welke Hoogerwerf (1964, p. 28) geeft: "een opvatting gekenmerkt door het doel de in een samenleving bestaande ongelijkheid ten aanzien van de verdeling van een bepaalde waarde, volgens een bepaald verdelingscriterium te verminderen". Doordat we de variabelen gedichotomiseerd hebben, kunnen we het theoretisch relevante onderscheid dat Hoogerwerf maakt tussen "politieke progressiviteit", "politiek conservatisme" en "politiek reactionarisme" onvoldoende in de schaalscores van Progschal tot uitdrukking brengen.

Tabel 4.15: frequentie-verdeling (absoluut en relatief) van de schaalscores voor Progschal (N=1526) + mogelijke interpretatie.

<u>score</u>	<u>abs.freq.</u>	<u>rel.freq.</u>	<u>omschrijving</u>
0	286	18,7%	conservatief
1	514	33,7%	gematigd conservatief
2	380	24,9%	gematigd progressief
3	346	22,7%	progressief

De relatie tussen "politieke progressiviteit" (Progschal) en "kerkelijke gezindte" (var 383) blijkt tamelijk zwak te zijn ($\tau\text{-}B = .21$). Indien Progschal en var 383 beschouwd kunnen worden als indicatoren van "ideologische oriëntatie", dan verwijzen beide variabelen kennelijk naar verschillende aspecten van dit begrip.

Voor alle duidelijkheid zij nog opgemerkt, dat het positieve verband tussen var 383 en Progschal het volgende betekent: degenen die zich tot een kerkelijke gezindte rekenen scoren relatief lager op onze politieke progressiviteits-schaal dan degenen die zich niet tot een kerkelijke gezindte rekenen.

Wanneer we de politieke progressiviteitsscores bekijken voor de leden van enkele kerkgenootschappen (R.K.; Herv.; Geref.) en de niet-kerkelijken krijgen we het volgende beeld.

Tabel 4.16: Politieke progressiviteit (Progschal) naar kerkelijke gezindte (%)

	niet-kerkelijken	kerkelijken			totaal
		R.K.	Herv.	Geref. ¹⁾	
<u>"progressief"</u>	35,5	18,5	18,1	10,2	22,8
Progschal: score 3					
<u>"gematigd"</u>	52,5	63,0	60,9	60,5	59,0
Progschal: score 1 of 2					
<u>"conservatief"</u>	11,9	18,5	21,1	29,3	18,2
Progschal: score 0					
	n=453	n=519	n=342	n=157	N.=1471 ²⁾

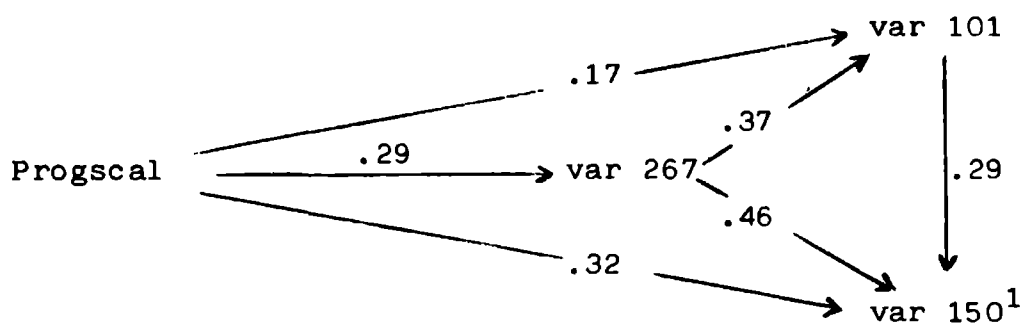
1) Geref. = Gereformeerde Kerken (n=129) + Geref. Kerken art. 31 (n=10) + Geref. Kerken (n=18)

2) De categorie "overige kerkelijken" (n=55) hebben we niet in de tabel opgenomen.

Vergelijkenderwijs zou men de niet-kerkelijken (politiek) "progressief" kunnen noemen, de Rooms Katholieken en Hervormden "gematigd" en de Gereformeerden "conservatief".

In ieder geval blijkt uit tabel 4.16 dat de niet-kerkelijken naar verhouding hoger scoren op de politieke progressiviteitsschaal (Progschal) dan de kerkelijken. Een overeenkomstig onderzoeksresultaat vermeldt Hoogerwerf (1964, p. 169) voor zijn lokaal onderzoek (Delft, 1962). Wanneer we aannemen dat de mate van "politieke progressiviteit" een relatief duurzame politieke attitude is, dan zou men op grond van bovenstaande gegevens voorzichtig kunnen concluderen dat onze meting van "politieke progressiviteit" middels Progschal betrekkelijk valide is.

Figuur 4.4: een te toetsen model voor "politiek vertrouwen" (N=1526)

In figuur 4.4 zijn de betreffende tau-waarden uit bijlage 4 vermeld. Omwille van een overzichtelijke presentatie hebben we Progschal omgekeerd (H-L: progressief-conservatief). We brengen in herinnering dat voor de variabelen 267, 101 en 150 de categorieën geordend zijn van "laag" tot "hoog" (L-H).

partiële correlaties

We onderzoeken wederom de eerste- en tweede-orde partiële correlaties. Deze moeten statistisch significant zijn, indien ons model (zie figuur 4.4) juist is. Naast var 101 hanteren we ook de alternatieve metingen van "politiek vertrouwen" (Index-Newvar-Naptschal).

Tabel 4.17: de relatie tussen "politieke progressiviteit" (Progschal) en "politiek vertrouwen", gecontroleerd voor "politieke tevredenheid" (var 267) en "politieke steun" (var 150¹).

relatie	r	var 267 én	
		var 267	var 150
Progschal x var 101	.21	.09	.07
Progschal x Index	.18	.09	.07
Progschal x Newvar	.23	.14	.12
Progschal x Naptschal	.24	.14	.12

De eerste- en tweede-orde partiële correlaties zijn steeds statistisch significant ($p < .01$), ongeacht de meting van "politiek vertrouwen".

Tabel 4.18: de relatie tussen "politieke progressiviteit" (Progsal) en "politieke steun" (var 150¹), gecontroleerd voor "politieke tevredenheid" (var 267) en "politiek vertrouwen" (var 101).

relatie	r	var 267	var 267 én var 101 ⁺
Progsal x var 150 ¹	.29	.17 ($p < .001$)	.16 ($p < .001$)

⁺ De alternatieve metingen voor "politiek vertrouwen" (Index-Newvar-Naptscal) leveren hetzelfde beeld op.

De eerste- en tweede-orde partiële correlaties zijn steeds statistisch significant ($p < .001$).

Tabel 4.19: de relatie tussen "politiek vertrouwen" en "politieke steun" (var 150¹), gecontroleerd voor "politieke tevredenheid" (var 267) en "politieke progressiviteit" (Progsal)

relatie	r	var 267	var 267 én Progsal
var 101 x var 150	.28	.13	.11
Index x var 150	.24	.12	.11
Newvar x var 150	.24	.11	.09
Naptscalx var 150	.25	.11 ($p < .001$)	.08 ($p < .001$)

De relatie tussen "politiek vertrouwen" en "politieke steun" en de eerste- en tweede-orde partiële relaties zijn steeds statistisch significant ($p < .001$), ongeacht de meting van "politiek vertrouwen".

We hebben ook de volgende relaties nog nader bekeken (zie figuur 4.4):

a: var 267 x var 101 (r=.40)
var 267 x Index (r=.31)
var 267 x Newvar (r=.34)
var 267 x Naptscal (r=.37)
b: var 267 x var 150¹ (r=.43)
c: Progsca1x var 267 (r=.33)

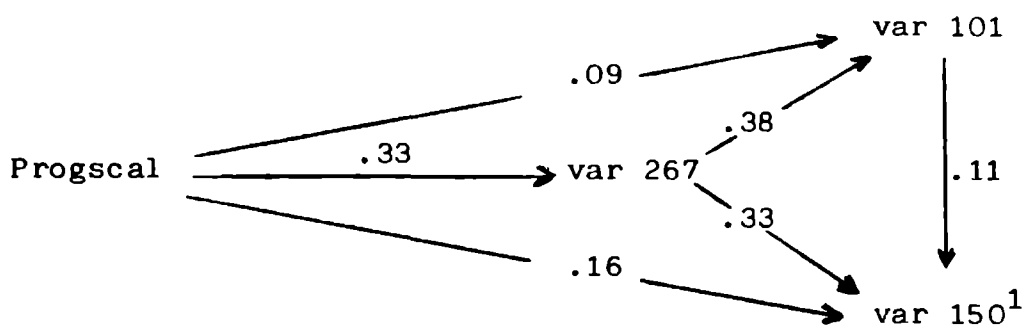
Wanneer de relaties sub a, b en c gecontroleerd worden voor de beide overige variabelen in ons model, dan blijven de relaties steeds statistisch significant ($p < .001$).

Conclusie: uit het bovenstaande blijkt dat, ongeacht de meting van "politiek vertrouwen", de toetsing van ons model een positief resultaat oplevert. We beschouwen dit onderzoeksresultaat als een ondersteuning van de geldigheid van ons model. Voorts blijkt dat "politieke progressiviteit" (Progsca1) als meting/indicator van "ideologische oriëntatie" beter in ons model past dan "kerkelijke gezindte"(var 383).

een multiple regressie-analyse

Met Progsca1 in de plaats van var 383 levert deze analyse het volgende beeld op:

figuur 4.5: toetsing van een theorie-fragment voor "politiek vertrouwen".

padcoëfficiënten (N=1526; $R^2 = .22$)

R^2 heeft betrekking op var. 150 als afhankelijke variabele. Alle F-waarden blijken significant te zijn ($p < .001$). De alternatieve meting voor "steun regeringspartij" (var. 150²) levert nagenoeg identieke pad-coëfficiënten op ($N=1281$; $R^2=.27$).

Wanneer we voor "politiek vertrouwen" de alternatieve metingen hanteren (Index-Newvar-Naptscal) in ons model (zie figuur 4.4 en 4.5), dan levert een multiple regressie-analyse nagenoeg identieke pad-coëfficiënten op als vermeld in figuur 4.5. Alle F-waarden zijn significant ($p < .001$ en $R^2=.22$).

Het resultaat van bovenstaande analyse betekent eveneens een ondersteuning van ons model. Voorts blijkt wederom "politieke progressiviteit" (Progschal) als meting/indicator van "ideologische oriëntatie" beter in ons recursief model te passen dan "kerkelijke gezindte" (var. 383), althans volgens deze beperkte toetsingsprocedure(s).

Samenvattend kunnen we, op grond van de verrichte betrouwbaarheids- en geldigheidstoetsen (of varianten daarvan), het volgende stellen:

- de "indirecte" meting van politiek vertrouwen (meting 1: Naptscal en Newvar) is waarschijnlijk weinig betrouwbaar en is ook het minst valide van de drie metingen.
- meting 2 (Index), gebaseerd op de items "vertrouwen in ministers" (var. 104) en "vertrouwen in de Tweede Kamer" (var. 105), is waarschijnlijk zowel betrouwbaar als valide te noemen.
- meting 3 (var. 101: "vertrouwen in landsbestuurders") door ons ook wel genoemd "politiek vertrouwen, algemeen", is mogelijk betrouwbaar en waarschijnlijk valide te noemen.

Het volgende hoofdstuk is gewijd aan replicatie-onderzoek, gebaseerd op N.K.O.-gegevens van 1977. Toetsing van ons model zal in dat onderzoek centraal staan. Als deze toetsing positief uitvalt, dan kan dat als een verdere ondersteuning van de begripsvaliditeit beschouwd worden.

5. N.K.O.-77: EEN REPLICATIE-ONDERZOEK

In het Nationaal Kiezersonderzoek 1977 werd wederom in een tweetal interviews aan kiesgerechtigde Nederlanders een aantal vragen gesteld en uitspraken voorgelegd welke voor onze meting van belang zijn. Het eerste vraaggesprek (N= 1856) vond plaats vóór de verkiezingen van 25 mei 1977 en het tweede vraaggesprek (N= 1434) vond plaats na deze verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten Generaal. Voor de steekproefverantwoording zij verwezen naar Dinjens (1977, p. 178-186).

Meteen zij tevens opgemerkt dat de (geïnteresseerde) lezer van deze steekproefverantwoording géén duidelijk antwoord krijgt op de, naar onze mening, meest klemmende vraag: "is de steekproef (of liever: zijn de twee steekproeven, respectievelijk van de eerste en tweede golf) representatief voor het Nederlandse electoraat anno 1977?" Voor de post-enquête willen we de vraag beantwoorden door gebruik te maken van de variabele "stemgedrag" (V323).

De uitslag van de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 25 mei 1977 hanteren we als criterium. In tabel 5.1 vergelijken we de steekproefcijfers met de populatie-gegevens. Uitgaande van de veronderstelling dat de eerste steekproef zuiver aselekt is geweest, althans een redelijke benadering hiervan is én dat de uitval voor de steekproef niet systematisch is geschied, zouden de verschillen alleen op grond van toeval verklaard moeten kunnen worden, gesteld bovendien dat de steekproefgegevens juist zijn, dat wil zeggen gesteld dat de respondenten naar waarheid geantwoord hebben. Bij tweezijdige toetsing, met een betrouwbaarheidsniveau van 95% ($\alpha = .05$), kunnen al de verschillen op grond van toeval verklaard worden, uitgezonderd die voor het CDA en de VVD. In deze steekproef blijken CDA-stemmers enigszins oververtegenwoordigd te zijn en VVD-stemmers ondervertegenwoordigd. Van de andere kant is het verschil (zo'n 3%) weer niet zo groot, dat van een ernstige vertekening gesproken kan worden.

Tabel 5.1: verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten
 Generaal op 25 mei; uitgebrachte stemmen in
 % van het aantal geldige stemmen, in populatie
 en steekproef.

	<u>populatie 25 mei 1977¹⁾</u>	<u>steekproef 1977^x</u>
P.v.d.A.	33,8	35,8
C.D.A.	<u>31,9</u>	<u>34,9</u>
V.V.D.	<u>18,0</u>	<u>14,7</u>
D'66	5,4	6,6
DS'70	0,7	0,6
C.P.N.	1,7	0,9
S.G.P.	2,1	1,6
P.P.R.	1,7	2,0
G.P.V.	1,0	0,8
P.S.P.	0,9	0,7
B.P.	0,8	0,5
R.K.P.N.	0,4	0,1
Overige	<u>1,5</u>	<u>0,9</u>
	100	100
	(N=8.317.612)	(N=1265)

1) gegevens ontleend aan C.B.S. (1977, p. 68)

x) exclusief: niet gestemd; ongeldig; blanco; weet niet;
 geen antwoord

De tweede steekproef omvat 1434 respondenten. Hiervan werden - zonder meer terecht - de eerste drie genoemde categorieën uitgesloten (in totaal: 9,3%). Uitsluiting van beide laatste categorieën (in totaal: 2,5%) is discutabel. Respondenten behorend tot deze categorieën zeiden wél gestemd te hebben. Onbekend is echter op welke partij zij gestemd hebben òf in hoeverre zij "blanco" dan wel "ongeldig" gestemd hebben. Mocht het laatste het geval zijn, dan is in de steekproef het percentage geldig uitgebrachte stemmen gelijk aan 88,2. In de populatie is dit percentage 87,5. Zie: J. van den Berg (1977, p. 14).

Uit de hierboven vermelde gegevens concluderen we, dat de (tweede) steekproef een redelijk goede weerspiegeling is van het electoraat anno 1977, althans wat betreft het "stemgedrag".

De door Dinjens geschetste steekproefprocedure, inclusief de toegepaste correcties, toont aan dat Interact B.V. wel oog heeft gehad voor de problematiek van de "representativiteit" (zeker "ten burele"), doch een duidelijke en controleerbare vergelijking van het N.K.O. 1977 met enige landelijke cijfers betreffende de verdeling van kenmerken als geslacht, leeftijd en burgerlijke staat ontbreekt. Informatie inzake de representativiteit van de steekproef ten aanzien van deze kenmerken zou in de steekproefverantwoording van een grootschalig onderzoek als het N.K.O. 1977 niet misstaan.

Uit onderstaande gegevens in tabel 5.2 blijkt dat de uitval na de pré-enquête niet systematisch is geweest ten aanzien van de kenmerken geslacht (V299) en leeftijd (V300).

Tabel 5.2: relatieve frequentieverdeling van de kenmerken "geslacht" en "leeftijd" in pré-enquête (N=1856) en post-enquête (N=1434)

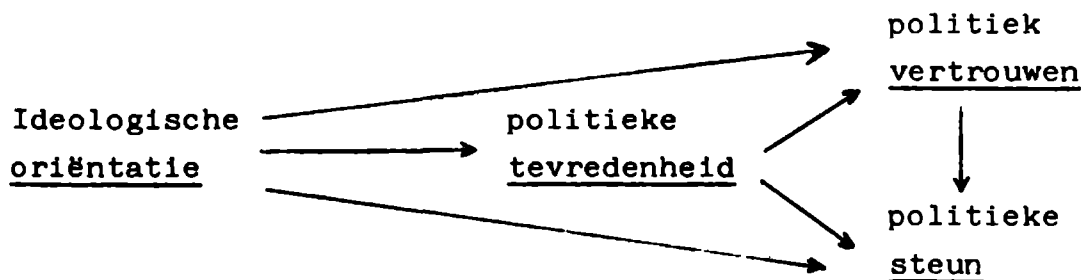
	<u>Pré-enquête</u>	<u>Post-enquête</u>
<u>Geslacht:</u> Man	47,6%	48,2%
Vrouw	52,4%	52,8%
<u>Leeftijd:</u> 35 jaar	40,2%	40,8%
35 jaar	59,8%	59,2%
	(N=1856)	(N=1434)

In de post-enquête werden opnieuw gegevens verzameld met betrekking tot "geslacht" (V568) en "leeftijd" (V569). Indien geen fouten zijn gemaakt in de veldwerkfase en in de verwerkingsfase van de onderzoeksgegevens, dan moet de relatie tussen de variabele V299 en V568, evenals die tussen V300 en V569 perfect zijn, dat wil zeggen de r-waarde moet +1 zijn. (In een 2x2-tabel is $\tau\text{-}B = \Phi = r$). De r-waarde kan beschouwd worden als een maatstaf voor de betrouwbaarheid van de meting van de kenmerken "geslacht" en "leef-

tijd"; r is respectievelijk .98 en .96. Tot nu toe maken beide steekproeven een solide indruk. Voor ons verdere onderzoek zullen we uitgaan van de veronderstelling dat beide steekproeven een redelijk goede afspiegeling zijn van het electoraat anno 1977.

Jammer genoeg beschikken we niet over panel-gegevens 1972-1977. Bovendien beschikken we voor de meting van politiek vertrouwen slechts over enkele items die - qua formulering - ongewijzigd bleven. We constateren voorts dat er ook veranderingen opgetreden zijn in onze overige meetinstrumenten. En we vermoeden dat ook de sociaal-politieke realiteit niet ongewijzigd is gebleven. Verandering in (politieke) verschijnselen is voor de geldigheid van ons model echter geen bezwaar, mits de veronderstelde samenhangen blijven bestaan. Dit laatste vormt juist het centrale thema van dit replicatie-onderzoek. Zie figuur 5.1.

Figuur 5.1: een theorie-fragment voor politiek vertrouwen

We zullen dit model voor de beide steekproeven toetsen.

We zullen met name aandacht besteden aan:

- 1: de keuze van de indicatoren voor de verschillende begrippen in ons model;
- 2: meting van "politiek vertrouwen" (een "indirecte" en een "directe" meting);
- 3: toetsing van het model middels multiple regressie en partiële correlaties.

5.1. Keuze van indicatoren

De rechte tellingen van de variabelen staan vermeld in Irwin, e.a. (Leiden, 1978). Voor elk theoretisch begrip in ons model (zie figuur 5.1) hebben we verschillende indicatoren. Tussen haakjes hebben we vermeld of de indicator uit de pre-enquête (pre), dan wel uit de post-enquête (post) stamt.

"politieke steun":

V97 : voorgenomen stemgedrag 1977

V323: stemgedrag 1977

V97: toekomstige steun progressieve regeringspartij (pre)

Bij de verkiezingen van 25 mei 1977 zal stem uitgebracht worden op één van de progressieve regeringspartijen (PvdA.; D'66; P.P.R.) of niet. (exclusief zal niet gaan stemmen, w.n.; g.a.; N=1527)

L (= stem niet op progressieve regeringspartij) : 55,3%

H (= stem wel op progressieve regeringspartij) : 44,7%

V323: steun progressieve regeringspartij (post)

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 25 mei 1977 stem uitgebracht op één van de progressieve regeringspartijen of niet. (exclusief: niet gestemd; ongeldig; blanco; w.n.; g.a.; N=1265)

L (= stem niet op progressieve regeringspartij) : 55,7%

H (= stem wel op progressieve regeringspartij) : 44,3%

"politieke tevredenheid":

V180: oordeel taakvervulling Den Uyl

V503: tevredenheid met regering Den Uyl

V180: Oordeel taakvervulling van Den Uyl (pre)

"Van een aantal van deze politici zouden wij graag van u willen weten of u vindt dat zij hun werk goed doen of niet. Ik zal U een aantal van deze mensen noemen. Wilt U dan aan de hand van deze kaart aangeven hoe goed of hoe slecht hij zijn werk volgens U doet. Als U vindt dat hij zijn werk "erg goed" doet, geeft U dan een "1". Als U vindt dat hij

zijn werk "erg slecht" doet, geeft u dan een "7". U mag uiteraard elk cijfer noemen dat U wilt mits dit cijfer weergeeft wat uzelf ervan vindt. U mag iedere politicus maar één cijfer toekennen."

"Den Uyl"

L (= slecht; code 5, 6 en 7)	: 14,9%
M (= matig; code 4 + w.n. + g.a.)	: 22,6%
H (= goed; code 1, 2 en 3)	: 62,5%

V503: tevredenheid met regering Den Uyl (post)

"Kunt u met behulp van dit kaartje aangeven hoe tevreden of ontevreden u bent met wat de regering de afgelopen vier jaar heeft gedaan?"

L (= (zeer) ontevreden; code 4 en 5)	: 14,8%
M (= noch tevreden, noch ontevreden; code 3 + w.n. + g.a.)	: 34,7%
H (= (zeer) tevreden; code 1 en 2)	: 50,5%

"ideologische oriëntatie":

V186: politieke opvatting links-rechts

V525: politieke opvatting links-rechts

V186: politieke opvatting links-rechts (pre)

"Van politieke opvattingen wordt vaak gezegd dat zij links of rechts zijn. Hier hebt U een schaal, die loopt van links naar rechts. Wanneer U denkt aan Uw eigen politieke opvattingen, waar zoudt U Uzelf dan plaatsen?"

In welk van de vakjes zoudt U een kruisje zetten?"

L (= rechts; code 7, 8, 9 en 10)	: 32,5%
M (= centrum; code 5, 6 + w.n. + g.a.)	: 37,7%
H (= links; code 1, 2, 3 en 4)	: 29,8%

V525: politieke opvatting links-rechts (post)

"Van politieke opvattingen wordt vaak gezegd, dat zij links of rechts zijn. Hier hebt U een schaal, die loopt van links tot rechts. Wanneer U denkt aan Uw eigen politieke opvattingen, waar zoudt U dan Uzelf plaatsen? Zet U maar een kruisje in een van de vakjes."

L (= rechts; code 5, 6 en 7)	: 36,5%
M (= centrum; code 4 + g.a.)	: 29,9%
H (= links, code 1, 2 en 3)	: 33,6%

"politiek vertrouwen":

V142: Corruptie bij overheid

V143: Politieke beslissingen geheim

V144: Belang van machtigen

V145: Geld verkeerd besteed

V142: corruptie bij overheid (pre)

"Heel wat mensen in overheidsdienst zijn corrupt".

L (= is zo)	: 24,9%
M (= w.n. + g.a.)	: 29,4%
H (= is niet zo)	: 45,7%

V143: politieke beslissingen geheim (pre)

"Politieke beslissingen in Nederland worden te veel in het geheim genomen".

L (= is zo)	: 35,5%
M (= w.n. + g.a.)	: 19,4%
H (= is niet zo)	: 45,1%

V144: Belang van machtigen (pre)

"Kamerleden letten teveel op het belang van machtige groeperingen in plaats van op het algemeen belang"

L (= is zo)	: 45,3%
M (= w.n. + g.a.)	: 23,0%
H (= is niet zo)	: 31,7%

V145: Geld verkeerd besteed (pre)

"Heel wat van onze belastinggelden wordt door de overheid verkeerd besteed".

L (= is zo)	: 49,9%
M (= w.n. + g.a.)	: 21,2%
H (= is niet zo)	: 28,9%

V477: vertrouwen in de regering (post)

"hier heb ik een kaart waarop verschillende personen en groepen staan. Zoudt U mij kunnen zeggen in welke van de genoemde personen en groepen U veel vertrouwen stelt, in welke weinig en in welke U helemaal geen vertrouwen stelt." (N=1434)

"Regering"

L (= weinig; helemaal geen; w.n.; g.a.)	: 37,2%
H (= veel)	: 62,8%

Enkele opmerkingen bij de vermelde indicatoren. Alleen V143 en V144 zijn hetzelfde gebleven, althans qua formulering (zie var. 243 en 244).

Verandering dus, niet alleen in onze meetinstrumenten, maar ook in de te meten verschijnselen. Aangenomen dat de steekproeven uit het electoraat van 1972/1973 en 1977 "redelijk goed" zijn, voorts veronderstellend dat de zojuist genoemde variabelen indicatief zijn voor (de mate van) "politiek vertrouwen", kan uit bovenstaande gegevens geconcludeerd worden, dat de erfenis van het kabinet Den Uyl - globaal gesproken - een batig saldo vertoont, namelijk een toename van "politiek vertrouwen". Deze uitkomst, wordt naar onze mening nog eens onderstreept door het gegeven dat bijna tweederde van de Nederlandse kiezers (63%), anno 1977, zegt veel vertrouwen te hebben in de regering (zie V477).

Eenzelfde percentage beoordeelde de taakvervulling van Den Uyl als "goed". (V180). Het betreft hier wel onze persoonlijke interpretatie van de gegevens. Maar wij achten deze wel plausibel. Immers, als het toegekende cijfer "1" de betekenis heeft van "erg goed" dan ligt het voor de hand dat het cijfer "2" de betekenis heeft van "goed" en het cijfer "3" van "tamelijk goed". Vandaar dat we voor de combinatie van de codes 1, 2 en 3 de kwalifikatie "goed" hanteren. Een analoge redenering geldt voor de negatieve beoordeling. Daar komt nog bij dat de bedoelde combinatie (codes 5, 6 en 7) ook om onderzoekstechnische redenen gewenst is.

Omdat het hier gaat om de taakvervulling van Den Uyl als minister-president, leider van het kabinet Den Uyl, menen we dat V180 als indicator van "politieke tevredenheid" gehanteerd kan worden. Daarnaast beschikken we in het tweede interview nog over variabele V503 ("tevredenheid met regering Den Uyl"), welke vergelijkbaar is met variabele 267 ("tevredenheid met de regering Biesheuvel") uit ons eerste onderzoek van 1972.

De "self-rating" van "politieke opvatting links-rechts" (V186), ook te omschrijven als "mate van politieke progressiviteit" komt overeen met de variabele Progschal uit het vorig onderzoek.

In het tweede interview werd de "politieke opvatting links-rechts" opnieuw gemeten op bijna identieke wijze (V525). De "self-rating" betrof nu echter een zeven-punts-schaal. Bijna de helft (45,3%) van degenen die bij de eerste meting hun positie op de tien-punts-schaal niet wisten aan te geven (antwoordcategorie: "weet niet") nam bij de tweede meting exact een middenpositie in (score: 4). De rest van de antwoorden spreidde zich over de overige schaalposities, zodanig dat bijna van een normaalverdeling gesproken kan worden. We beschouwen dit resultaat als een rechtvaardiging voor de herleiding van de relatief omvangrijke "weet niet"-categorie tot de middencategorie. De alternatieve metingen van "politieke progressiviteit" V186 en V525, verricht op een verschillend tijdstip, gaven na hercodering der variabelen een sterk verband te zien: $\tau\text{-}b = .62$; $\gamma = .82$. We beschouwen dit onderzoeksresultaat als een rechtvaardiging van de toegepaste hercodering.

Als indicator voor het theoretische begrip "politieke steun" hanteerden we in ons vorig onderzoek var. 150 (= "steun regeringspartij"). In dit replicatie-onderzoek geven wij echter de voorkeur aan de indicator "steun (stem op) progressieve regeringspartij (vgl. V97 en V323). Het kabinet Den Uyl stond immers in het teken van de vier "hervormingsvoorstellen". Poging tot realisering hiervan komt met name op rekening van de drie progressieve regeringspartijen: P.v.d.A.; D'66 en P.P.R. De indicator voor "poli-

tieke steun" welke hier gekozen wordt zou ook omschreven kunnen worden als "steun beleid Den Uyl". Evenals in ons vorige onderzoek wordt politieke steun door ons opgevat in de betekenis van "specifieke steun". De indicatoren voor (metingen van) "politiek vertrouwen" bespreken we in de volgende paragraaf.

5.2. Meting van "politiek vertrouwen"

a: een indirecte meting: schaalitems V142, V143, V144 en V145

Vergeleken met de indirecte meting Naptscal uit ons vorig onderzoek zijn twee items onveranderd gebleven (V143 en V144 indicatief respectievelijk voor "ontvankelijkheid" en "rechtvaardigheid") en twee items vervangen. De nieuwe items, V142 en V145 zijn vergelijkbaar met de S.R.C.-items A9 en A8, indicatief voor respectievelijk "integriteit" en "deskundigheid". Een meting op basis van deze vier items stemt beter overeen met onze opvatting van het theoretisch begrip "politiek vertrouwen". We hebben onderzocht in hoeverre de vier items een Guttman-schaal vormen. Daartoe hebben we de items gedichotomiseerd. De antwoord-categorie "is zo" kreeg de score "0" en de categorieën "is niet zo", "weet niet", "geen antwoord" de score "1". De vier items bleken een zwakke Guttmanschaal te vormen, Fide genaamd. De belangrijkste gegevens staan vermeld in tabel 5.3.

Tabel 5.3: politiek vertrouwen (Fide), 4 items, N=1856

Schaalcoëfficiënten⁺: Rep. A=.90; H=.31; I=.30

<u>Items</u>	p_i	H_i
1. V145: geld verkeerd besteed	.50	$H_1=.31$
2. V144: belang van machtigen	.55	$H_2=.34$
3. V143: politieke beslissingen geheim	.64	$H_3=.33$
4. V142: corruptie bij overheid	.75	$H_4=.26$

⁺ Berekend met behulp van het reeds eerder vermelde computer-programma Detscal

De populariteit van de items ligt binnen de 20%-80% begrenzing. Voorts is voldaan aan de eis, dat er voldoende verschil moet bestaan in de mate van populariteit der items. Bij een tweezijdige toetsing, met een onbetrouwbaarheidsdrempel $\alpha = .05$, zijn de betrouwbaarheidsintervallen voor de populatie - populariteiten der items (uitgedrukt in proporties) als volgt:

V145 — p_1 : (.48, .52)
V144 — p_2 : (.53, .57)
V143 — p_3 : (.62, .66)
V142 — p_4 : (.73, .77)

Om de betrouwbaarheid van de meting (Fide) te schatten maken we gebruik van de volgende betrouwbaarheidscoëfficiënten:

- Guttman split-half: .55
- Alpha : .55

Wanneer we de vermelde gegevens overzien, dan kunnen we constateren dat de meting van "politiek vertrouwen" middels Fide een lichte verbetering inhoudt vergeleken met Napt-scal. Toch vinden wij het resultaat enigszins teleurstellend. Van de andere kant geldt ook hier het probleem van het gering aantal items en van met name de relatief grote omvang van de antwoordcategorie "weet niet" (gemiddeld: 23%), een categorie welke we herleid hebben tot het positieve antwoordalternatief.

Nu blijkt uit een proefenquête (N=104) gehouden vóór de officiële (= landelijke) pré-enquête, dat de categorie "weet niet" het best herleid zou kunnen worden tot een tweetal categorieën ("eens" en "oneens") en wel in gelijke mate. Dit geldt met name voor de twee, door ons voorgestelde nieuwe items (V142 en V145) om "politiek vertrouwen" te meten. De interviewer had als opdracht meegekregen: "Indien ondervraagde zegt 'weet niet': doorvragen of ondervraagde meer geneigd is tot het antwoord 'eens' of 'niet eens'." Ongeveer de helft van de ondervraagden koos uiteindelijk hetzij voor "eens", dan wel voor "oneens". De twee items (V142 en V145) werden door de "werkgroep Nationaal Kiezersonderzoek" wel overgenomen voor de landelijke enquête, de voorgestelde "probing" (helaas) niet.

Nu blijkt uit tabel 5.3 dat de item-schaalbaarheidscoëfficiënt (H_1) juist voor genoemde items het laagst is, en met name voor V142 onder de maat blijft (criterium: $H_1 \geq .30$).⁺

⁺ Om deze reden vormt item V142 geen schaalitem in een Mokken scale.

Natuurlijk zou het mogelijk geweest zijn om de categorie "weet niet" in gelijke mate "at random" te verdelen over de categorieën "eens" en "oneens". Doch V143 kwam in één van de proefenquêtes niet voor (althans niet met de opdracht tot "doorvragen") en V144 was in de proefenquête in andere bewoordingen gesteld (de "overheid" in plaats van "kamerleden"). Vandaar de door ons gevolgde procedure. In ons onderzoek van 1972 volgden we overigens dezelfde procedure.

Tabel 4.5: Frequentie-verdeling (absoluut en relatief) van de schaalscores voor Fide (N=1856) + mogelijke interpretatie.

<u>score</u>	<u>abs. freq.</u>	<u>rel. freq.</u>	<u>omschrijving</u>
0	140	7,5%	zeer weinig vertrouwen
1	316	17,0%	weinig vertrouwen
2	458	24,7%	matig vertrouwen
3	464	25,0%	veel vertrouwen
4	<u>478</u>	<u>25,8%</u>	zeer veel vertrouwen
	1856	100,0%	

Wanneer we de relatieve frequentie-verdeling van de schaalscores voor Fide vergelijken met die voor Naptscal (zie: tabel 3.7) constateren we een opmerkelijke verandering. De verdelingen vormen nagenoeg elkaars spiegelbeeld. Toegegeven, de metingen van "politiek vertrouwen" middels deze samengestelde variabelen zijn strikt genomen niet geheel vergelijkbaar. Desalniettemin stemt de forse stijging in vertrouwen voor het electoraat als geheel (zo'n 25%) wel overeen met die vermeld bij de bespreking van de directe meting van politiek vertrouwen (punt b).

b: een "directe" meting: V477= vertrouwen in regering.

Deze komt nog het meest overeen met var 104, "vertrouwen in ministers" uit ons eerste onderzoek. De relatieve frequentieverdeling van beide variabelen ziet er als volgt uit:

<u>var 104</u>		<u>V477</u>	
- veel	: 33,6%	- veel	: 62,8%
- weinig	: 30,0%	- weinig	: 29,6%
- helemaal niet	: 5,8%	- helemaal geen:	2,7%
- hangt er van af	: <u>23,7%</u>		
- weet niet	: 5,3%	- weet niet	: 4,2%
- geen antwoord	: 1,5%	- geen antwoord:	0,6%

Indien men aanneemt dat de antwoord-categorie "hangt er van af" zinvol herleid kan worden tot de antwoordcategorie "veel", dan zou de conclusie kunnen luiden dat beide frequentieverdelingen aardig overeenstemmen. Weinig verandering dus, zo zou een volgende (naïeve) conclusie kunnen luiden.

We menen echter, dat het niet plausibel is de categorie "hangt er van af" te herleiden tot de categorie "veel". We kozen zelf - op bepaalde gronden - voor de "middencategorie" (zie paragraaf 3.1).

Bovendien is er naar onze mening wel degelijk sprake van verandering. We beperken ons tot de reeds vermelde variabele V143 (qua formulering en betekenis-inhoud gelijk aan var 243). We denken bij deze variabele ("politieke beslissingen geheim") eerder aan "ministers" of "de regering" dan aan bijvoorbeeld "kamerleden". We constateren dat de antwoordcategorie "weet niet" ongeveer van gelijke omvang is gebleven (respectievelijk 19% en 24%). Doch het percentageverschil in de keuze van het positieve en negatieve antwoordalternatief is opmerkelijk:

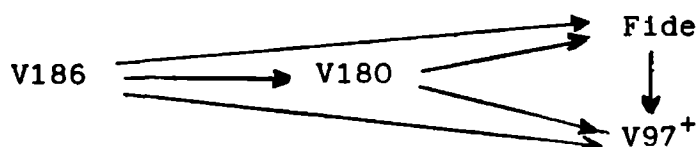
<u>in 1972</u>	<u>in 1977</u>	<u>saldo</u>
<u>var 243</u> : (30-44)=-14	<u>V143</u> : (45-36)=+9	+ 23

Indien V143 als een indicator voor "politiek vertrouwen" beschouwd kan worden dan geeft de meting in 1977 een sterke stijging in vertrouwen te zien ten opzichte van 1972, voor het electoraat als geheel. In deze analyse zullen we V477 (= vertrouwen in de regering) hanteren als een dichotome variabele.

5.3. toetsing van het model

1. Voor de eerste steekproef (N=1856) toetsen we het volgende model voor "politiek vertrouwen":

figuur 5.2:

V186= politieke opvatting link-rechts

V180= oordeel taakvervulling Den Uyl

Fide= "politiek vertrouwen" (indirecte meting)

V97 = toekomstige steun progressieve regeringspartij

+ vanwege de hercodering van V97 is N=1527.

Een multiple regressie levert het volgende resultaat op:

$$V97 = .61 V186$$

$$V97 = .53 V186 + .21 V180$$

$$V97 = .53 V186 + .22 V180 - .02 Fide$$

(In deze regressie-vergelijkingen is gebruik gemaakt van de gestandaardiseerde regressie-coëfficiënt, Beta).

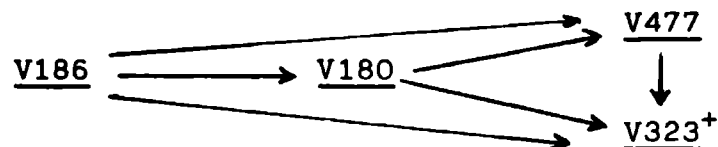
V97 : afhankelijke variabele

	B	Beta	St. Error B	F	R	R ²
V186:	.32	.53	.01	627,9	.61	.37
V180:	.14	.22	.01	103,6	.64	.41
FIDE:-	.007	-.02	.008	0,8 (n.s.)	.64	.41

Uit verder onderzoek (multiple regressie en partiële correlaties) blijkt o.a., dat de relatie tussen Fide en de overige variabelen uit ons model, slechts in één enkel geval statistisch significant is, Fide x V180, maar desondanks zeer zwak ($r=.10$; $p < .001$). Praktisch gesproken verdwijnt Fide uit het model.

2. Voor de tweede steekproef (N=1434) toetsen we het volgende model voor "politiek vertrouwen":

Figuur 5.3.a:

V186= politieke opvatting links-rechts

V180= oordeel taakvervulling Den Uyl

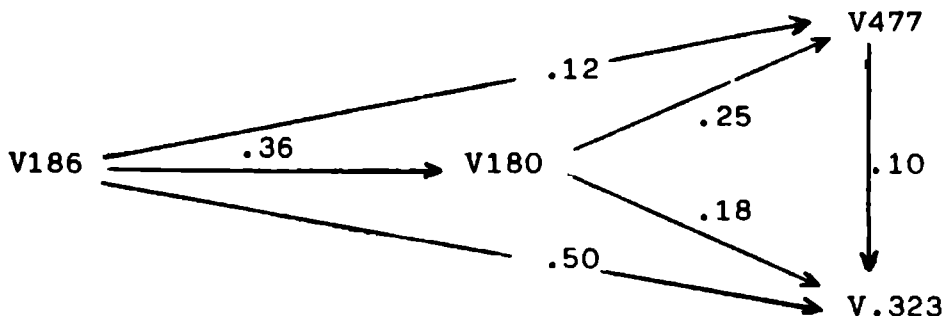
V477= vertrouwen in de regering

V323= steun progressieve regeringspartij

+ vanwege de hercodering van V323 is N=1265

Het resultaat van de multiple regressie-analyses (hiërarchisch model) kan als volgt worden weergegeven:

Figuur 5.3.b:

padcoëfficiënten (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)
(N=1265; $R^2=.38$)

R^2 heeft betrekking op "steun progressieve regeringspartij" (V323) als afhankelijke variabele. Alle F-waarden zijn statistisch significant ($p < .001$), hetgeen impliceert dat ons model juist zou kunnen zijn.

Uit figuur 5.3.b blijkt dat variabele V186 verreweg de grootste (directe) invloed heeft op variabele V323. Dit is niet zo verwonderlijk, omdat de dichotome variabele "steun progressieve regeringspartij" (V323) evenals "politieke opvatting links-rechts" (V186) beschouwd kan worden als een indicator van "politieke progressiviteit" of liever van "ideologische oriëntatie".

Reeds eerder hebben we aangegeven waarom we toch de voorkeur geven aan de variabele "steun progressieve regeringspartij" als meting van "politieke steun". We komen er later nog op terug.

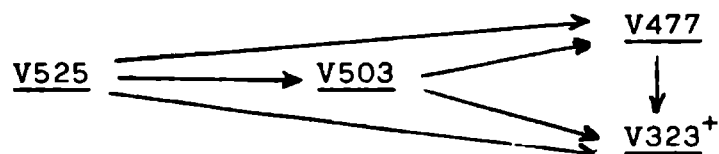
Toetsing middels partiële correlaties levert het volgende resultaat op (zie figuur 5.3):

<u>relatie</u>	<u>r</u>	<u>V180 constant</u> (N=1265)
V186xV477	.21	.12
V186xV323	.58	.51
V477xV323	.26	.17
		<u>V186 constant</u>
V477xV323	.26	.17
V180xV477	.29	.23
V180xV323	.38	.23
		<u>V180 en V186 constant</u>
V477xV323	.26	.12

Alle relaties, zowel de nulde-orde relaties als de eerste- en tweede-orde partiële relaties, zijn bij ééNZijDige toetsing statistisch significant ($p < .001$). Ook dit resultaat kan beschouwd worden als een ondersteuning van de geldigheid van ons model.

Een variant van het model geschetst in figuur 5.3.a ontstaat wanneer de variabelen V186 en V180 uit het eerste interview vervangen worden door respectievelijk V525 en V503, welke evenals de variabelen V477 en V323 ontleend zijn aan het tweede interview (N=1434).

Figuur 5.4.a:

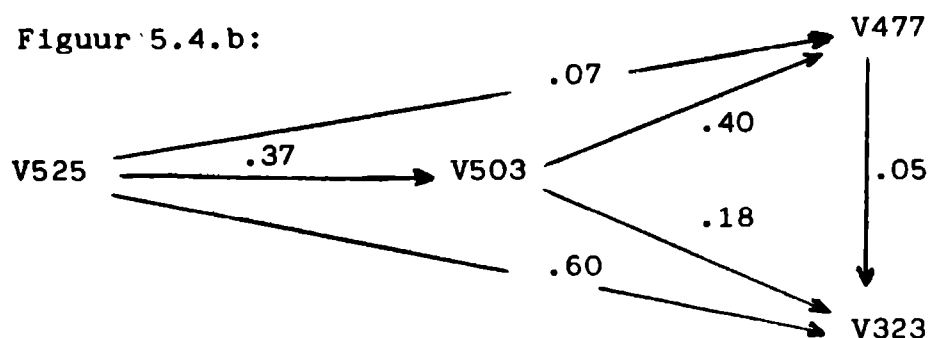

V525= politieke opvatting links-rechts
 V503= tevredenheid met regering Den Uyl
 V477= vertrouwen in de regering
 V323= steun progressieve regeringspartij

+ vanwege de hercodering van V323 is N=1265

Het resultaat van de multiple regressie-analyses (hiërarchisch model) kan als volgt worden weergegeven:

Figuur 5.4.b:

pad-coëfficiënten (N=1265; $R^2=.49$)

De bijdrage van variabele V477 aan de verklaarde variantie van V323 is het geringst, doch statistisch significant ($p < .01$)

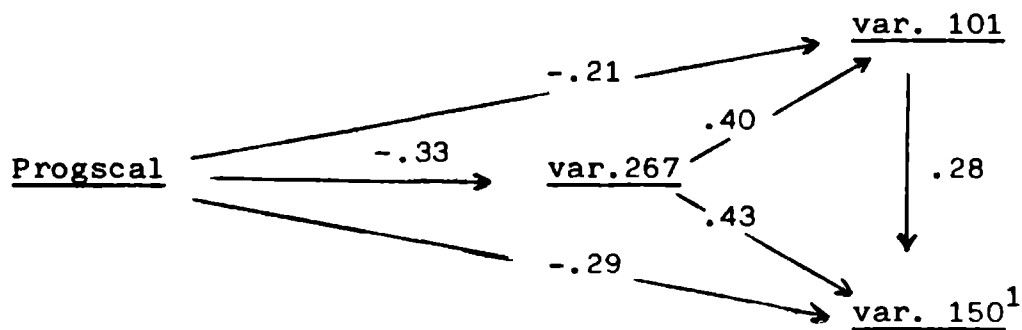
Toetsing middels partiële correlaties levert het volgende resultaat op (zie figuur 5.4):

<u>relatie</u>	<u>r</u>	<u>V503 constant</u> (N=1265)
V525xV477	.22	.07 ($p < .01$)
V525xV323	.68	.62
V477xV323	.26	.09
		<u>V525 constant</u>
V477xV323	.26	.15
V503xV477	.43	.38
V503xV323	.43	.25
		<u>V503 én V525 constant</u>
V477xV323	.26	.06 ($p=.01$)

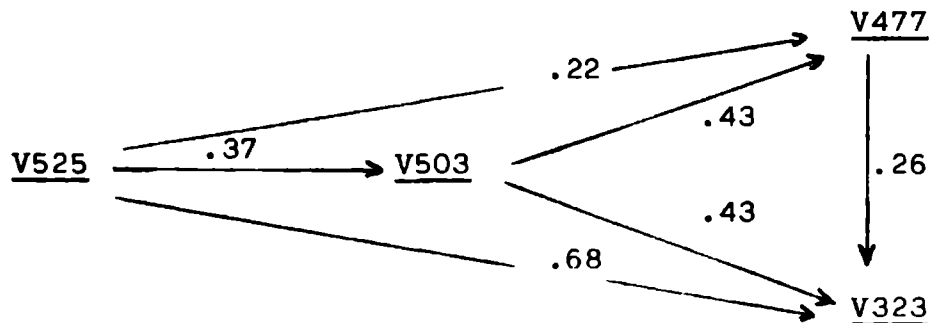
Tenzij anders vermeld geldt voor de partiële relaties dat $p < .001$. Alle relaties, zowel de nulde-orde relaties als de eerste- en tweede-orde partiële relaties, zijn bij éézijdige toetsing statistisch significant. Ook dit resultaat kan beschouwd worden als een ondersteuning van de geldigheid van ons model.

Hieronder volgt een schematisch overzicht van het empirisch resultaat van ons model voor 1972 en 1977. De sterkte van de bivariate relaties is uitgedrukt in r .

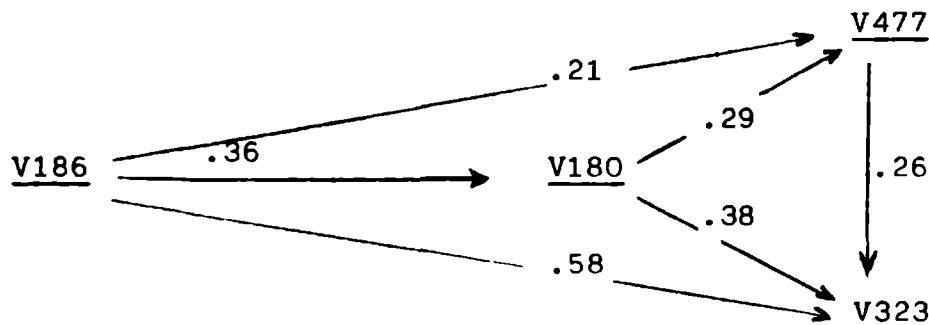
Figuur 5.5: een theorie-fragment voor "politiek vertrouwen:
1972

Figuur 5.6.a: een theoriefragment voor "politiek vertrouwen": 1977

Figuur 5.6.b: een theoriefragment voor "politiek vertrouwen": 1977

De categorieën der variabelen zijn geordend van "laag" naar "hoog". De modellen stemmen in essentie overeen. Opvallend is de overeenkomst van de variabelen V503 en var 267 in de betreffende modellen. Maar op het eerste gezicht zijn er ook opmerkelijke verschillen te constateren. De factor "politieke progressiviteit" als mogelijke determinant heeft in 1977 een tegengesteld effect op "politieke tevredenheid", "politiek vertrouwen" en "politieke steun". In de eerste twee gevallen zijn de relaties van gelijke sterkte, in het laatste geval niet. Nu is het niet zo verwonderlijk, dat de relatie tussen "politieke progressiviteit" en "steun progressieve regeringspartij" sterker is dan die tussen "politieke progressiviteit" en "steun regeringspartij" (in 1977: de "progressieve drie" + C.D.A.). In het eerste geval gaat het om een meer homogene categorie van kiezers. Dit kan als volgt toegelicht worden. Er bestaat een negatieve relatie tussen "politieke progressiviteit" en "kerkelijke gezindte" ($V186 \times V289$; $\tau\text{-}C = -.37$) dat wil zeggen: de niet-kerkelijken zijn naar verhouding "progressiever", i.e. beschouwen zich naar verhouding meer "links" dan de kerkelijken. Een uitsplitsing voor de leden van enkele kerkgenootschappen (R.K., Hervormd; Gereformeerd) en niet-kerkelijken levert het volgende beeld op:

Tabel 5.5: politieke progressiviteit (= "politieke opvatting links-rechts") naar kerkelijke gezindte (%)

	<u>niet-kerkelijken</u>	<u>"kerkelijken"</u>			<u>totaal</u>
		Herv.	R.K.	Geref. ¹⁾	
"links"	51,4	22,9	17,1	11,4	29,9
"centrum"	33,8	39,1	43,7	27,5	37,7
"rechts"	14,8	38,0	39,2	61,1	32,5
	n=640	n=371	n=630	n=167	N=1808 ²⁾

1) Geref.= Gereformeerde kerken (n=134)+ Geref. kerken art. 31 (n=20) + Geref. Gemeenten (n=13).

2) De categorie "overige kerkelijken" (n=48) hebben we niet in de tabel opgenomen.

Vergelijkenderwijs zou men de niet-kerkelijken "links" kunnen noemen en de Gereformeerden "rechts".

De Hervormden en Roomskatholieken nemen een centrum positie in. Dit onderzoeksresultaat stemt in essentie overeen met de eerder vermelde gegevens voor 1972 (zie: tabel 4.16), zij het dat de Hervormden in 1977 iets meer naar "links" neigen en de Roomskatholieken iets meer naar "rechts". Voorts blijkt uit Stouthard (1977, p. 151) dat van de Roomskatholieken en Gereformeerden de helft tot tweederde op het CDA stemde.

Bijgevolg moet het voor de relatie tussen "politieke progressiviteit" (V186) en "politieke steun" (V323) inderdaad verschil uitmaken of deze laatste gemeten wordt middels de variabele "steun progressieve regeringspartij" dan wel middels de variabele "steun regeringspartij". Het is dan ook niet verwonderlijk dat nadere analyse aantoonst dat in het laatste geval de genoemde relatie, uitgedrukt in tau-C, "terugvalt" van .63 naar .21, hetgeen meer in overeenstemming is met de situatie in 1972 (zie figuur: 5.5).

Dat de sterkte van de relatie tussen "politieke progressiviteit" (V186) en "politieke steun" (V323) afhankelijk is van de operationalisering van laatstgenoemd begrip (in casu: "steun progressieve regeringspartij"), blijkt naar onze mening overduidelijk uit onderstaande gegevens (zie: tabel 5.6).

Tabel 5.6: politieke progressiviteit naar stemgedrag (%)

	PPR	PvdA	D'66	niet gestemd	CDA	VVD
links (progres.)	88,0	57,4	45,8	21,3	7,2	8,1
centrum	12,0	35,1	39,8	59,8	36,2	30,6
rechts (conserv.)	0,0	7,5	14,5	18,9	56,6	61,3
totaal (%)	100	100	100	100	100	100
totaal (abs.)	n=25	n=453	n=83	n=127	n=442	n=186

P.v.d.A.-stemmers en C.D.A.-stemmers, groeperingen van gelijke omvang, vormen als het ware elkaars spiegelbeeld althans wat "politieke progressiviteit" betreft.

Onze keuze vóór "steun progressieve regeringspartij" als meting van "politieke steun" werd echter vooral ingegeven door de volgende twee overwegingen: a) zij is meer in overeenstemming met onze opvatting, dat "politieke steun" in 1977 het best opgevat kan worden als "steun beleid den Uyl", b) de C.H.U, wel deel uitmakend van het C.D.A., was tijdens het kabinet den Uyl oppositiepartij. In het kiezersonderzoek 1977 zijn echter alleen gegevens beschikbaar over C.D.A.-stemmers.

Op enkele punten in tabel 5.6 zij nog even de aandacht gevestigd. Opvallend is de overeenstemming van C.D.A.- en V.V.D.-stemmers inzake de "self-rating" van politieke opvattingen op een "links-rechts"-schaal, ook al lopen de interpretaties van "links-rechts" mogelijkerwijze uiteen. We achten het echter niet aannemelijk dat deze interpretatieverschillen alleen tussen de diverse partijstemmers zouden bestaan. Ook de feitelijke frequentieverdeling van "politieke progressiviteit" binnen de afzonderlijke partij-aanhangers zou een indicatie kunnen zijn dat dit niet het geval is. Voorts blijkt uit de tabel dat de categorie "thuisblijvers" (= "niet-stemmers") een echte "midden-partij" vormen, genesteld tussen een "links" blok en een "rechts" blok (zie ook: tabel 5.7). Volgens de steekproef omvat zij 9% van het electoraat, een niet te verwaarlozen categorie potentiële kiezers derhalve.

Tabel 5.7: politieke progressiviteit naar stemgedrag (%)

	PPR+PvdA D'66	niet stem.	CDA+ VVD	sub. totaal	totaal steekpr.
links (progr.)	57,0	21,3	7,5	29,9	30,3
centrum	34,8	59,8	34,5	37,1	36,3
rechts (cons.)	8,2	18,9	58,0	33,0	33,5
totaal (%)	100	100	100	100	100
totaal (abs.)	(n=561)	(n=127)	(n=628)	(n=1316)	(N=1434)

volgt uit bovenstaande gegevens dat de C.D.A. en V.V.D. - na de langdurige kabinetsformatie regeringspartners - "natuurlijke" bondgenoten zijn? Een dergelijke conclusie berust op een gedachtensprong. Bovenstaande gegevens zeggen immers niets over de positie van de partij-leiders op een "links-rechts" schaal, nog afgezien van het hierboven gesignaleerde interpretatieprobleem. Wel lijkt ons de conclusie gerechtvaardigd dat voor een samengaan van C.D.A. en V.V.D. een ideologische basis (bij de kiezers) aanwezig is. Deze conclusie vindt ondersteuning in de studie van Middendorp (1977, p. 15).

Rest ons nog een verklaring voor het gegeven, dat de factor "politieke progressiviteit" in 1977 een averechts effect heeft vergeleken met 1972. Een mogelijke - en voor de hand liggende - verklaring is de volgende: de in figuur 5.5 en 5.6 vermelde variabelen hebben betrekking op een verschillende politieke situatie. In 1972 gaat het om het kabinet-Biesheuvel waarin het "christen-democratisch beleid" centraal staat. In het vorig hoofdstuk hebben we geconstateerd, dat de tevredenheid met dit beleid, het vertrouwen in de regering en de steun voor de regeringspartijen, naar verhouding hoger was bij de kerkelijken dan bij de niet-kerkelijken. Tevens constateerden we dat de kerkelijken naar verhouding lager scoorden op de variabele "politieke progressiviteit" (Progschal) dan de niet-kerkelijken.

In 1977 gaat het om het kabinet Den Uyl, waarin (een poging tot) "progressief beleid" ("sociaal-democratisch beleid") centraal staat. Dat de tevredenheid met de taakvervulling van den Uyl, het vertrouwen in de regering en de steun voor de (progressieve) regeringspartijen, naar verhouding hoger is bij de "progressieven" (politieke opvattingen: "links") dan bij de "conservatieven" is niet zo verwonderlijk. Opmerkelijk is echter dat de betreffende relaties in 1972 en 1977 nagenoeg van gelijke sterkte zijn. Het zou de uitdrukking kunnen zijn van het gegeven, dat in Nederland "progressieven" en "conservatieven" elkaar in evenwicht houden (zie ook tabel 5.6 en 5.7).

Belangrijker voor onze studie is echter het gegeven, dat relaties tussen de metingen van "politieke tevredenheid", "politiek vertrouwen" en "politieke steun" steeds positief en van gelijke sterkte zijn, ongeacht de politieke situatie van 1972 of 1977. We beschouwen het als een ondersteuning van de "construct validity" van onze meting.

5.4. Een terugblik

In deze paragraaf willen we nog enige onderzoeksresultaten met elkaar vergelijken. In onze studie hebben we onderscheid gemaakt tussen "directe" en "indirecte" meting van "politiek vertrouwen". Voorts maakten we onderscheid tussen mogelijke objecten van 'politiek vertrouwen' ("de overheid" versus andere politieke actoren) en tussen de begrippen "politiek vertrouwen", "politieke tevredenheid" en "politieke steun". Bovendien stelden we ons de vraag : "gedragen" de "efficacy-items zich op dezelfde wijze als de items voor de indirecte meting van "politiek vertrouwen"? Uit de vorige paragraaf blijkt, dat de directe meting van "politiek vertrouwen" (V477) wel voldoet aan de verwachtingen van ons model, de indirecte meting van "politiek vertrouwen" - gebaseerd op de items V142, V143, V144, V145 - daarentegen niet. Waarom schiet de indirecte meting in 1977 tekort, terwijl zij in 1972 in ieder geval beter voldoet?

Mogelijk kan een factor-analyse enig licht werpen op een en ander. De factor-analyse is gebaseerd op een twaalfstal items. We streefden naar een zo groot mogelijke vergelijkbaarheid met een eerdere factor-analyse, vermeld in tabel 4.8. In die analyse fungeerde var 383 als indicator van "ideologische oriëntatie". Indien var 383 vervangen wordt door Progsal (politieke progressiviteit) als indicator, dan levert een factor-analyse nagenoeg hetzelfde resultaat op. Uit die niet eerder vermelde analyse blijkt, dat factorlading en communaliteit van Progsal gelijk zijn aan die van var 383. In onderstaande factor-analyse zijn de variabelen (items) gehercodeerd zoals vermeld in paragraaf 5.1.

De variabelen V137 en V139 zijn op dezelfde wijze gehercodeerd als de variabelen V142-V145. De formulering van V137 en V139 is exact gelijk aan die van de corresponderende variabelen uit 1972.

Bij variabele V477 ("vertrouwen in de regering") handhaafden we de dichotomie, om een zeer scheve verdeling van de variabele te vermijden. Bij de hercodering van variabele V480 ("vertrouwen in hoge rijksambtenaren") werden de antwoordcategorieën "weet niet" en "geen antwoord" herleid tot

de middencategorie. Bij de items V477 en V480 ontbrak in 1977 de antwoord-categorie "hangt er van af". Om een snelle vergelijking mogelijk te maken hebben we tussen haakjes de corresponderende variabele uit 1972 vermeld. In verkorte notatie luidt de omschrijving der variabelen als volgt:

V137: (var 238) : interesse kamerleden
V139: (var 240) : invloed op regeringspolitiek
V142: : corruptie bij overheid
V143: (var 243) : politieke beslissingen geheim
V144: (var 244) : belang van machtigen
V145: : geld verkeerd besteed
V180: : oordeel taakvervulling Den Uyl
V323: (var 150) : steun (progressieve) regeringspartij
V477: (var 104) : vertrouwen in de regering⁺
V480: ++ : vertrouwen in hoge rijksambtenaren
V503: (var 267) : tevredenheid met regering Den Uyl⁺⁺⁺
V525: (Progschal) : politieke opvatting links-rechts

⁺ in 1972 luidde dit item: "vertrouwen in ministers".

⁺⁺ de corresponderende variabele uit 1972 is var 112; deze variabele ontbreekt echter in tabel 4.8.

⁺⁺⁺ in 1972: tevredenheid met regering Biesheuvel.

Tabel 5.8: drie principale factoren na scheve rotatie.
SPSS-PA2, Oblique (delta = 0) N=1265

Patroon-matrix				
<u>var</u>	F1	F2	F3	h_j^2
V137		.54		.29
V139		.47		.20
V142		.41		.18
V143		.58		.31
V144		.51		.27
V145		.43		.28
V180	.32		.35	.30
V323	.83			.73
V477			.62	.40
V480				.11
V503	.29		.58	.49
V525	.78			.62

Ladingen kleiner dan .29 hebben we niet vermeld. Overigens zij opgemerkt dat 80% van alle niet vermelde ladingen kleiner is dan .10.

Tabel 5.9: factor-correlaties

	F1	F2	F3
F1	1.00		
F2	-.04	1.00	
F3	.29	.35	1.00

Uit tabel 5.8 blijkt dat zowel V323 (steun progressieve regeringspartij) als V525 (politieke opvatting links-rechts) hoog laden op factor F1. Deze factor zou waarschijnlijk nog het best aangeduid kunnen worden met de term "politieke progressiviteit" of "ideologische oriëntatie". Zowel V323 als V525 kunnen beschouwd worden als indicatoren van dit begrip. In paragraaf 5.3 hebben we dit reeds ter sprake gebracht bij de relatie tussen V186 en V323 (V186 en V525 zijn vergelijkbare metingen van "ideologische oriëntatie"). Bovengenoemde relatie, zoals gehanteerd in figuur 5.3 doet sterk denken aan "contaminatie". Desondanks hebben we onze voorkeur uitgesproken voor "steun progressieve regeringspartij" (lees: "steun beleid Den Uyl") als meting/indicator van "politieke steun" (V323) in 1977. Het aandeel van factor F1 in de verklaarde variantie van V323 is groter dan bij V525. Vanwege de gebrekkige operationalisering, kan het analytisch onderscheid tussen "politieke steun" en "politieke progressiviteit" of "ideologische oriëntatie" moeilijk empirisch gefundeerd worden.

Twee van de gangbare "efficacy-items" (V137 en V139) laden op dezelfde factor als de vier "vertrouwensitems. De factorladingen zijn niet uitgesproken hoog te noemen. De directe meting van "politiek vertrouwen" (V477) laadt niet op F2. De vraag is wat factor F2 eigenlijk representeert. Uit tabel 5.8 en 5.9 blijkt in ieder geval dat de directe en indirecte meting van "politiek vertrouwen", empirisch gezien zeer los van elkaar staan. In dit verband komt onvermijdelijk de vraag naar voren:

wat meten die vier zogenaamde vertrouwensitems dan wel? Meten zij bijvoorbeeld "political efficacy"? De items V137 ("interesse kamerleden") en V139 ("invloed op regeringspolitiek") laden immers op dezelfde factor F2. Dit zou een merkwaardige variant zijn op de reeds eerder geciteerde opmerking van Balch dat de items V137 en V139 "look and act like elements of political trust". Nu blijkt uit nadere analyse dat de gemiddelde inter-item correlatie van de vier vertrouwensitems een $\tau\text{-}B = .24$ oplevert. De gemiddelde correlatie van deze vier items met variabele V477 ("vertrouwen in de regering") levert een $\tau\text{-}C = .11$ op. Indien we de twee "efficacy-items" in de beschouwing betrekken blijft het beeld ongewijzigd. Voor de zes items zijn de gemiddelde waarden respectievelijk .23 en .12. Ofschoon de gemiddelde inter-item correlatie allesbehalve hoog genoemd kan worden is zij toch tweemaal zo sterk als de gemiddelde correlatie met variabele V477. Dat is (factor-analytisch gezien) precies de reden waarom de vertrouwens- en "efficacy"-items niet op dezelfde factor laden als V477, maar wel op een aparte factor. Toch mogen de vier vertrouwens-items niet zonder meer bestempeld worden als efficacy-items, noch omgekeerd. Aanstonds gaan we er nader op in.

Binnen een drie-factoren-oplossing zijn de items V180 en V503 (allebei indicatoren voor "politieke tevredenheid") niet eenduidig te plaatsen. Ze verwijzen kennelijk naar verschillende begrippen of begripsdimensies. Bij de benoeming van factor F3 aarzelen we tussen "politieke tevredenheid" en "politiek vertrouwen". We hebben een lichte voorkeur voor laatstgenoemde aanduiding.

Item V480 ("vertrouwen in hoge rijksambtenaren") is binnen de drie-factoren-oplossing volstrekt niet te plaatsen. In ons vorig onderzoek bleek de corresponderende variabele var 112 niet te laden op de factor waarop de items van de directe meting van "politiek vertrouwen" wel laden (zie tabel 3.10). De relatie tussen de variabelen V477 en V480 is dan ook zwak ($r = .19$).

Een factor-analyse met varimax rotatie levert hetzelfde beeld en dezelfde interpretatie-problemen op. Indien in de factoranalyse V525 vervangen wordt door V186 (politieke opvatting links-rechts) als indicator van "ideologische oriëntatie" ontstaat hetzelfde beeld, zowel bij orthogonale als bij scheve rotatie.

Een factor-analyse met vier-factoren-oplossing levert het volgende resultaat op:

Tabel 5.10: vier principale factoren na orthogonale rotatie. SPSS-PA2, Varimax. N=1265.

	Factor-matrix					h ² opgesplitst			
	F1	F2	F3	F4	h _j ²	F1	F2	F3	F4
<u>var</u>									
V137		.38		.41	.34		.15		.17
V139		.28		.47	.30		.08		.22
V142		.36			.17		.13		
V143		.54			.32		.29		
V144		.56			.33		.32		
V145		.49			.31		.24		
V180	.46		.25		.32	.21		.06	
V323	.86				.75	.74			
V477	.28		.65		.51	.08		.42	
V480			.28		.12			.08	
V503	.52		.43		.47	.27		.18	
V525	.77				.61	.60			

Factorladingen kleiner dan .25 zijn niet vermeld.

Uit tabel 5.10 blijkt dat zowel V323 (steun progressieve regeringspartij) als V525 (politieke opvatting links-rechts) hoog laden op F1. Deze factor hebben we aangeduid met "politieke progressiviteit"/"ideologische oriëntatie". Factor F1 is de belangrijkste determinant van zowel V323 als V525. De invloed van de overige "common factors" F2, F3 en F4 is te verwaarlozen.

V503 (tevredenheid met regering Den Uyl) hanteerden we, evenals V180, als indicator van "politieke tevredenheid". Beide items vertonen middelmatige tot zwakke ladingen op factor F1 en F3. Allebei de indicatoren verwijzen naar verschillende begrippen of begripsdimensies. Indien F1 terecht wordt aangeduid met "politieke progressiviteit"/"ideologische oriëntatie", wat wordt dan gepresenteerd door factor F3? Is het "politieke tevredenheid" of "politiek vertrouwen"? In ieder geval is factor F3 de belangrijkste determinant van V477 (vertrouwen in de regering). Dit sluit niet uit dat deze factor aangeduid zou kunnen worden met de term "politieke tevredenheid". Maar als deze benaming juist zou zijn, hadden wij dan niet een hogere lading mogen verwachten van item V503 op F3? Deze interpretatie-problematiek (het benoemen van factoren) staat overigens niet los van de operationaliseringsproblematiek, is zelfs een rechtstreeks gevolg daarvan. In onze analyse beschikken we over te weinig (valide) indicatoren van de theoretische begrippen. Daarom is een analytisch onderscheid tussen deze begrippen moeilijk empirisch te funderen. Onze studie biedt slechts een aanzet daartoe.

Tabel 5.10 laat zien dat er toch een onderscheid bestaat tussen de "efficacy-items" (V137 en V139) en de "vertrouwens-items" (V142-V143-V144-V145). Indien in de factor-analyse V525 vervangen wordt door V186, dan ontstaat hetzelfde beeld. Een factor-analyse met scheve rotatie doet laatstgenoemd onderscheid nog iets sterker uitkomen: de efficacy-items (V137, V139) vertonen zwakke tot zeer zwakke ladingen op F2 en iets hogere ladingen op F4; de vertrouwensitems laden alleen op F2. Mogelijk hangt genoemd onderscheid samen met het eerder vermelde onderscheid tussen "norm-" en "perceptie-component".

Indien we mogen veronderstellen dat in de directe meting van "politiek vertrouwen" (V477) de "verwachtingscomponent"/"tolerantie-marge" impliciet aanwezig is, dan zou dit kunnen verklaren waarom de vier vertrouwens-items en V477 niet op eenzelfde factor laden. Het eerste aspect is niet duidelijk aanwezig in de items en het tweede aspect is

duidelijk niet aanwezig. Met andere woorden: uit het antwoord van de respondent valt moeilijk af te leiden wat diens "toekomstverwachting" is en nog moeilijker zo niet onmogelijk is het, om op basis van het gegeven antwoord, te bepalen of voor de respondent de tolerantie-marge overschreden is en in welke mate zulks het geval is.

Een dergelijke verklaring dient echter met de nodige voorzichtigheid gehanteerd te worden, want ook andere verklaringen zijn denkbaar. Welke verklaring ook de juiste moge zijn, in één punt zullen ze overeenkomen: de vertrouwens-items zijn onvoldoende valide als indicator van "politiek vertrouwen".

Laten we de vertrouwens- en efficacy-items eens nader bekijken. De vier vertrouwensitems zijn evaluatieve uitspraken, de twee efficacy-items niet, omdat de betreffende norm niet tot uitdrukking wordt gebracht in die items. Wanneer we de onderlinge verbanden tussen de zes items bezien, dan blijkt de relatie tussen V137 en V139 en die tussen V143 en V144 het sterkst te zijn ($\tau_B = .31$). De relatie tussen de twee nieuwe vertrouwensitems (V142 en V145) behoort tot de zwakste ($\tau_B = .18$). Waarschijnlijk speelt in het laatste geval het verschil in object een rol. In ons eerste onderzoek kwamen we tot de conclusie dat zowel Tweede Kamerleden als ministers tot de "overheid" gerekend konden worden in de meting van "vertrouwen in de overheid", (hoge) rijksambtenaren daarentegen niet. Ook in ons tweede onderzoek blijkt dat "vertrouwen in hoge rijksambtenaren" (V480) en "vertrouwen in de regering" (V477) niet op dezelfde factor laden (zie tabel 5.8). Naar onze mening wordt bij variabele V142 ("heel wat mensen in overheidsdienst zijn corrupt") met name gedacht aan "ambtenaren".

Het verband tussen V142 en V477 blijkt zeer zwak te zijn. ($\tau_B = .08$). Doch er is blijkbaar meer aan de hand dan alleen een verschil in object. Wanneer we de (relatieve) frequentie-verdelingen van de zes items voor de steekproef als geheel vergelijken met die voor de P.v.d.A.-, C.D.A.- en V.V.D.-stemmers, dan blijken juist de items V142 ("corruptie bij overheid") en V145 ("geld verkeerd besteed") de grootste tegenstelling op te leveren:

Tabel 5.11: relatieve frequentie-verdeling van twee nieuwe vertrouwens-items voor steekproef en voor onderscheiden partijstemmers; de relatie tussen V142 (corruptie bij overheid) en V145 (geld verkeerd besteed) is uitgedrukt in tau-B

in %	steekproef	P.v.d.A.	C.D.A.	V.V.D.
V142: is zo	25	31	21	17
is <u>niet</u> zo	46	42	46	62
V145: <u>is zo</u>	50	42	49	67
is niet zo	29	35	27	22
	(N = 1434)	(N = 453)	(N = 442)	(N = 186)
V142xV145:	.18	.23	.23	.13 (ns)

Kennelijk zijn beide items niet als gelijkwaardige vertrouwens-items te beschouwen. Reeds eerder constateerden we dat de itemschaalbaarheidscoëfficiënt voor item V142 ($H_1 = .26$) onder de maat bleef.

Uit bovenstaand overzicht - en uit nadere analyse - blijkt dat de lage interitem-correlaties voor de steekproef als geheel deels te wijten zijn aan de heterogeniteit van de populatie.

Van de zes items zijn er vier die ook in ons eerste onderzoek voorkomen. Deze brengen we in verband met enkele andere kenmerken en vergelijken de correlaties met die van twee kernvariabelen, "vertrouwen in regering Den Uyl" (V477) en "tevredenheid met regering Den Uyl" (V503). In onderstaande overzichtstabel vermelden we eerst de resultaten voor 1977 en vervolgens de vergelijkbare onderzoeksuitkomsten voor 1972. De corresponderende kernvariabelen in ons eerste onderzoek zijn "vertrouwen in ministers" (var 104) en "tevredenheid met regering Biesheuvel" (var 267). De nog niet eerder in dit replicatie-onderzoek vermelde kenmerken "politieke interesse" (V9), "politieke kennis" (V131) en "kerkelijke gezindte" (V289) zijn op precies dezelfde wijze gemeten als in ons eerste onderzoek (resp. var 007, var 073 en var 383). De meting van de variabele "sociale klasse" (V287) wijkt iets af van die in 1972. Vermeldenswaard

is nog dat de relatieve frequentie-verdelingen van de geselecteerde kenmerken "politieke interesse", "politieke kennis", "sociale klasse" en "kerkelijke gezindte" nagenoeg gelijk zijn voor 1977 en 1972. Naar onze mening verhoogt dit de vergelijkbaarheid van de correlatiecijfers voor beide onderzoeken.

In onderstaande overzichtstabel is de betekenis van de variabelen als volgt:

V9 (var 007) : politieke interesse
V131 (var 073) : politieke kennis
V287 (var 369) : sociale klasse
V289 (var 383) : kerkelijk gezindte
V137 (var 238) : interesse kamerleden
V139 (var 240) : invloed op regeringspolitiek
V143 (var 243) : politieke beslissingen geheim
V144 (var 244) : belang van machtigen
V477 (var 104) : vertrouwen in de regering/vertrouwen in ministers
V503 (var 267) : tevredenheid met regering (Den Uyl/-Biesheuvel)

De categorieën der variabelen zijn geordend van "laag" naar "hoog". Bij V289 en var 383 is de volgorde: kerkelijk/niet kerkelijk. Steeds geldt dat $p < .01$ tenzij anders aangegeven (n.s. = niet significant).

Tabel 5.12: overzichtstabel van relaties voor 1977 en 1972, uitgedrukt in tau.

In 1977 (N=1434)

	V137	V139	V143	V144	V477	V503
V9 :	.16	.19	.15	.10	.11	n.s.
V131 :	.12	.15	.12	.08	.06	n.s.
V287 :	.17	.15	.15	.10	n.s.	-.18
V289 :	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	.09

in 1972 (N=1526)

	var 238	var 240	var 243	var 244	var 104 ⁺	var 267
var 007	.18	.18	.15	.08	.12	n.s.
var 073	.14	.11	.09	n.s.	.07	n.s.
var 369	.19	.13	.17	.14	.19	.15
var 383	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	-.14	-.32

+ omwille van een betere vergelijkbaarheid met V477 is var 104 nu gehanteerd als een dichotome variabele. De tau-waarden blijven overigens ongewijzigd.

De overeenkomsten en enkele verschillen in bovenstaande tabel zijn frappant. De items V137, V139, V143, V144 (c.q. var 238, var. 240, var 243, var 244) kunnen in ieder geval beschouwd worden als metingen van politieke opvattingen. Deze opvattingen vertonen een consistent beeld, zowel voor 1977 als voor 1972.

De overeenkomst is nog het grootst voor de eerste drie opvattingen. Deze hebben gemeen dat ze alle drie betrekking hebben op de wijze waarop het overheidsbeleid tot stand komt. Bij de laatste opvatting speelt daarnaast het beleidsresultaat nog een rol. Uit bovenstaande tabel menen we te mogen concluderen dat genoemde opvattingen niet afhankelijk zijn van een bepaalde regeringscoalitie en betrekkelijk stabiel zijn, minstens in deze zin, dat een bepaalde opvatting in dezelfde categorieën van kiezers wordt aangetroffen. Bijvoorbeeld: een lage score op de variabele "sense of political efficacy" treft men naar verhouding het meest aan bij kiezers die politiek niet geïnteresseerd zijn, die niet over politieke kennis beschikken en die zichzelf tot een lage sociale klasse rekenen. Juist omdat we niet over panel-data beschikken, hebben we enige kenmerken geselecteerd op basis van veronderstelde stabiliteit. Concreet betekent dit het volgende: wij veronderstellen dat voor het merendeel van de kiezers de score in 1972 en in 1977 op de kenmerken van "politieke interesse", "politieke kennis", "sociale klasse" en "kerkelijke gezindte" identiek zou zijn geweest. Als deze veronderstelling juist is, dan zijn de vier genoemde politieke opvattingen ook stabiel op individu-niveau. Dit laatste impliceert dat bedoelde opvattingen ressorteren onder één of meer politieke attitude(s). Geen enkel van de tot dusver vermelde onderzoeksresultaten sluit uit, dat genoemde politieke opvattingen zouden kunnen ressorteren onder de attitude "politiek vertrouwen" ("vertrouwen in de overheid"). Wij constateerden slechts dat de meting "politiek vertrouwen", op basis van genoemde politieke opvattingen, inadequaat is, omdat de verwachtingscomponent/tolerantiemarge niet of onvoldoende tot uitdrukking wordt gebracht.

Ook uit tabel 5.12 blijkt dat er een onderscheid gemaakt moet/kan worden tussen "vertrouwen in regering" en "tevredenheid met regering". Beide kenmerken staan niet los van de concrete politieke situatie. In 1972 (kabinet Biesheuvel) treft men kiezers die hoog scoren op de variabele "vertrouwen in ministers" naar verhouding het vaakst aan bij de "kerkelijken" en bij degenen uit een hoge sociale klasse. In 1977 (kabinet Den Uyl) is er geen verband tussen "vertrouwen in regering" enerzijds en de kenmerken "sociale klasse" en "kerkelijke gezindte" anderzijds. De relatie tussen laatstgenoemde kenmerken enerzijds en "politieke tevredenheid" anderzijds leveren voor beide metingen zelfs tegengestelde resultaten op. Maar in 1972 betekent "politieke tevredenheid" "tevredenheid met regering Biesheuvel", doch in 1977 "tevredenheid met regering Den Uyl". Kabinetten die duidelijk verschillen van signatuur.

Uit het model dat we voor beide onderzoeken hebben getoetst blijkt dat, ongeacht de kleur van het kabinet, de belangrijkste verklarende factor van "politiek vertrouwen" een politiek kenmerk is, namelijk "politieke tevredenheid". Dit onderzoeksresultaat onderstreept nog eens de nauwe verwantschap tussen beide begrippen. "Politiek vertrouwen" is echter niet herleidbaar tot "politieke tevredenheid". Het analytisch onderscheid berust op empirische basis (zie ook bijlage 3 en 4).

Uit ons getoetste model blijkt dat "politiek vertrouwen" en "politieke tevredenheid" voor een deel bepaald worden door de factor "ideologische oriëntatie" in casu "politieke progressiviteit". Dit betekent dat in 1972 "de conservatieven" naar verhouding vaker hoog scoren op de variabelen "tevredenheid met regering Biesheuvel", "vertrouwen in ministers" of "vertrouwen in landbestuurders" (var 101) dan "de progressieven". In 1977 daarentegen scoren "de progressieven" (politieke opvatting: links) naar verhouding vaker hoog op de variabelen "tevredenheid met regering Den Uyl" en "vertrouwen in de regering" dan "de conservatieven".

Wanneer we de situatie van 1977 vergelijken met die van 1972 dan valt het op hoe zeer de mate van "politieke tevredenheid" en "politiek vertrouwen" is toegenomen in die periode van vier jaar.

in 1972 : var 267: (zeer) tevreden met regering-B. : 38%
 var 104: veel vertrouwen in ministers : 34%
 var 101: vertrouwen in landbestuurders : 55%

in 1977 : V503: (zeer) tevreden met regering Den Uyl: 51%
 V477: veel vertrouwen in de regering : 63%

We brengen in herinnering dat in 1977 ongeveer eenderde van de kiezers zich "progressief" noemt (politieke opvattingen: links). Uit bovenstaande gegevens kan geconcludeerd worden dat een aanzienlijk deel van de niet-progressieven hoog scoort op "politieke tevredenheid" en "politiek vertrouwen". Met andere woorden: een deel van de kiezers was tevreden met en had vertrouwen in zowel het Kabinet Biesheuvel als in het Kabinet Den Uyl. De omvang van deze categorie valt moeilijk te bepalen, gelet op de beschikbare gegevens. We vermoeden dat het vooral om kiezers zal gaan die, qua politieke opvattingen, een centrumpositie innemen.

Nog een enkel woord over het begrip "sense of political efficacy". Dat "political efficacy" en "political trust" enigszins verwante begrippen zijn, wordt door het corresponderende Nederlandse begrippenpaar "politiek zelfvertrouwen" en "politiek vertrouwen" tot uitdrukking gebracht. Het element "ontvankelijkheid", in de meeste metingen van "politiek vertrouwen" aanwezig en door ons beschouwd als spiegelbeeld van "efficacy" vormt in feite de schakel tussen beide begrippen.

In onze opvatting zit echter de kern van "politiek vertrouwen" juist in de "verwachtingscomponent"/"tolerantie-marge". Een adequate meting van beide begrippen dient, naar onze mening, een empirisch aantoonbaar onderscheid op te leveren. Wij pretenderen niet over adequate metingen van de theoretisch onderscheiden begrippen te beschikken. Toch

blijkt uit een systematische vergelijking van Effica met metingen van "politiek vertrouwen (zie: Bijlage 3), dat "political efficacy" en "politiek vertrouwen" te onderscheiden begrippen zijn.

We hebben "political efficacy" niet in ons model opgenomen. Uit - niet eerder vermelde - multiple regressie-analyses (met "stepwise solution") blijkt, dat de "efficacy-items" als regressor geen rol spelen in 1977 of slechts een zeer geringe rol in 1972, althans voor het model als geheel, waarin "politieke steun" in casu "steun (progressieve) regeringspartij" als afhankelijke variabele optreedt.

Wanneer we slechts een deel van het model in ogenschouw nemen, met "politiek vertrouwen" als afhankelijke variabele, dan spelen de efficacy-items wel een rol, doch "politieke tevredenheid" blijft sterk domineren als determinant van "politiek vertrouwen".

Tot slot vergelijken we enige onderzoeksresultaten uit 1972 en 1977 met elkaar én met (vergelijkbare) gegevens uit eerder onderzoek in het buitenland (zie: Bijlage 5). Dit laatste beperkt onze vergelijkingsmogelijkheden om verschillende redenen. We kozen alleen die onderzoeken, welke (enigszins) vergelijkbaar waren, qua opzet (= nationaal kiezersonderzoek), qua meting van theoretische begrippen en qua tijdstip én waarvan bruikbare empirische gegevens voorhanden waren. Voor zover bekend zijn de buitenlandse metingen van "politiek vertrouwen" steeds gebaseerd op de 5 SRC-items. Het resultaat van de vergelijking staat vermeld in tabel 5.13.

Tabel 5.13: de relatie tussen metingen van "politiek vertrouwen" en "political efficacy", "politieke steun" en "politieke tevredenheid", uitgedrukt in tau-B/tau-C of r.

	1972		1977		buitenland	
	var 101	var 104	Napt scal	V477	"political trust"	<u>jaar</u>
- pol. ₁ effi- cacy ¹	.19	.20	.30	.16	Cole (1973): r=.31	1970
- pol.steun ²	.29	.29	.27	.26	Aberbach (1969): tau-C=.39	1964
- pol. tevre- denheid ³	.37	.33	.34	.43	Citrin (1974): r=.30	1972

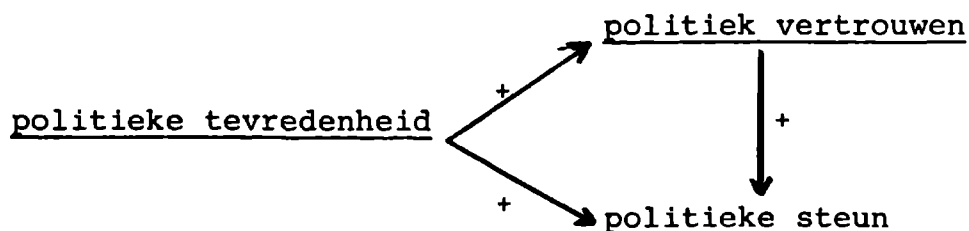
- 1: Effica: in 1972 gebaseerd op var 238 + var 240
: in 1977 gebaseerd op V137 + V139
2: var 150¹ in 1972
V323 in 1977
3: var 267 in 1972
V503 in 1977

opmerking: in 1972 en 1977 zijn de tau-waarden zeer goed vergelijkbaar met r-waarden.

Uit tabel 5.13 kan men concluderen, dat de verschillende onderzoeksresultaten goed overeenstemmen.

Ofschoon de metingen van de theoretische begrippen in ons model tamelijk gebrekkig zijn, ondersteunen de onderzoeksresultaten, naar onze mening, de analytische distincties.

Wanneer we ons beperken tot de drie kernvariabelen in ons model (politieke tevredenheid, politiek vertrouwen en politieke steun), dan blijken de onderlinge relaties steeds positief te zijn.

Uit verrichte analyses (partiële correlaties) blijkt, dat de relatie tussen politiek vertrouwen en politieke steun naar verwachting zwakker wordt, maar statistisch significant blijft wanneer de variabele politieke tevredenheid constant wordt gehouden. Dit geldt zowel voor ons eerste onderzoek (1972) - ongeacht de meting van politiek vertrouwen -, als voor ons replicatie-onderzoek (1977), waarin politiek vertrouwen wordt gemeten door middel van variabele V477, een directe meting van politiek vertrouwen.

Ter afsluiting nog een enkele opmerking over (de meting van) "politiiek vertrouwen". In ons eerste onderzoek lijkt de indirecte meting van politiek vertrouwen, alles bij elkaar, beter geslaagd dan in ons tweede onderzoek. Vergelijk bijvoorbeeld

het verband tussen NAPTSCAL en var 104 ("vertrouwen in ministers") met het verband tussen Fide en V477 ("vertrouwen in regering"). De tau-c waarden zijn respectievelijk .33 en .13 .

Nu hebben wij bij de constructie van de meetschaal voor politiek vertrouwen (Fide) gezien, dat de moeilijk hanteerbare categorie "weet niet"/"geen antwoord" voor de vier vertrouwensitems niet onaanzienlijk van omvang was (gemiddeld 23%). Indien we deze categorie in de analyse buiten beschouwing zouden laten, dan vormen de vier vertrouwensitems V142 - V145 wél een Mokken-schaal ($H = .40$; $Rho-1 = .64$). Dit gaat overigens ten koste van een zeer grote uitval (50%). Bovendien, zo blijkt uit nader onderzoek, levert deze nieuwe meetschaal geen substantiële wijziging / verbetering op van ons model.

Afgezien van de verschillen in de indirecte en directe metingen werd toch eenzelfde doel beoogd, namelijk meting van "vertrouwen in de overheid", oftewel "politiek vertrouwen". Politiek vertrouwen werd door ons opgevat als een attitude. Deze is per definitie relatief duurzaam. Wordt deze opvatting door ons model ondersteund ? We willen ons antwoord op bovenstaande vraag inleiden met de conclusie uit een onderzoeksverslag van Rosenthal en van Schendelen (1977, p. 41): "politiek wantrouwen lijkt een zeer dynamische en dus tijdgevoelige politieke houding te zijn; in 1977 is de aanhang van de VVD duidelijk meer wantrouwend over een viertal aspecten van de Nederlandse politiek dan de aanhang van de regeringspartijen."

Genoemde auteurs hanteren in hun analyse een meetschaal welke gebaseerd is op de vier vertrouwensitems V142 - V145 uit 1977, doch zij spreken in termen van "wantrouwen" in plaats van "vertrouwen". Hun meetschaal is de tegenhanger van onze Guttman-schaal Fide, zij het dat de auteurs twee schaalposities samengevoegd hebben onder de noemer "zeer wantrouwend" (vergelijk tabel 4.5).

Rosenthal en van Schendelen gaan voor de grootste partijen na in hoeverre de relatieve frequentieverdelingen van politiek wantrouwen variëren naar partijkeuze in 1972 en naar partijvoorkeur in 1977. In een bepaald opzicht homogene categorieën worden door hen vergeleken met duidelijk heterogene categorieën. Immers, een partij-aanhang in 1977 bestaat uit een viertal

te onderscheiden categorieën: "constante kiezers", "nieuwe kiezers" (niet stemgerechtigd in 1972), "thuisblijvers" (niet gestemd in 1972) en "wisselaars" (in 1972 op een andere partij gestemd). Bij nader onderzoek blijkt de uitspraak van de auteurs alleen te gelden voor een klein deel (30%) van de VVD-aanhang in 1977: de "thuisblijvers" en met name de categorie "wisselaars". In het laatste geval is de gemiddelde schaal-score 1,9 voor de VVD-aanhang en 2,7 voor de PvdA- en de CDA-aanhang. (De scores op Fide variëren van 0 - 4).

De vermelde onderzoeksgegevens zijn echter niet toereikend om veranderingen in politiek vertrouwen (c.q. politiek wantrouwen) bij het individu (de Nederlandse kiezer) vast te stellen. Dat politiek wantrouwen een "zeer dynamische politieke houding" zou zijn, volgt niet uit hun empirisch onderzoek. Het lijkt ook een tegenspraak in termen te zijn.

Uit ons model, dat we voor 1972 en 1977 getoetst hebben, blijkt niet op rechtstreekse wijze, dat politiek vertrouwen (vertrouwen in de overheid) een relatief duurzame houding is. In ons replicatie-onderzoek kwamen we echter wel tot de conclusie, dat een deel van de niet-progressieven vertrouwen had in zowel het kabinet Den Uyl als in het kabinet Biesheuvel. Vermoedelijk gaat het hier om kiezers die, qua politieke opvattingen, een centrumpositie innemen. Deze veronderstelling is namelijk niet in strijd met een belangrijk onderzoeksresultaat: vertrouwen in een regering en tevredenheid met een regering staan niet los van de concrete politieke situatie. Immers, degenen die 'hoog' scoren op "politieke tevredenheid" en "politiek vertrouwen" worden in 1972 naar verhouding vaker aangetroffen bij de "conservatieve" kiezers, in 1977 daarentegen bij de "progressieve" kiezers. Dit geldt in 1977 overigens alleen voor de directe meting van politiek vertrouwen. Voor de indirecte meting (Fide) geldt dit niet.

Wanneer we al onze onderzoeksresultaten die direct of indirect met de meting en validering van politiek vertrouwen te maken hebben trachten te overzien, dan tekent zich het volgende af: "politiek vertrouwen" is te beschouwen als een relatief duurzame maar object-gebonden politieke houding. Dus niet: "zeer dynamisch". Doch wel: "tijdgevoelig", in de zin van situatie-

gebonden. In dit opzicht zijn de directe metingen van politiek vertrouwen, naar onze mening, meer adequaat dan de indirecte metingen. Immers, bij de indirecte meting (zeker in 1977) is de verwijzing naar een regering van bepaalde signatuur minder duidelijk dan bij de directe meting.

Voor een betere "indirecte" meting van politiek vertrouwen zou een zorgvuldige 'reason analysis' (vergelijk var 102 en 103) een zeer geschikt uitgangspunt kunnen zijn. Zie ook: Robinson e.a. (1972, p. 101).

In ieder geval dient de "verwachtingscomponent" (= de verwachting dat de overheid in overeenstemming met bepaalde normen zal handelen) in een "indirecte" meting ingebouwd te worden. Uit het bovenstaande volgt dat een combinatie van directe en indirecte meting vooralsnog de meest aangewezen weg lijkt te zijn voor een meer adequate meting van politiek vertrouwen.

We willen onze studie besluiten met een voorstel voor de meting van "vertrouwen in de overheid", dat wil zeggen "politiek vertrouwen".

6. DE METING VAN POLITIEK VERTROUWEN : ENIGE VOORSTELLEN

In dit hoofdstuk willen we onze studie afronden met een ontwerp voor de constructie van enkele nieuwe meetschalen van politiek vertrouwen. Uit onze studie is gebleken dat de bestaande metingen tekorten vertonen. Wij hebben daarom gemeend toekomstige onderzoekers op dit terrein een aantal keuzemogelijkheden aan te moeten bieden. In dit ontwerp hebben we ons laten inspireren door Robinson, e.a. (1972) en Edwards (1957,13-14) die een aantal richtlijnen geven voor de constructie van attitude-schalen. En politiek vertrouwen oftewel vertrouwen in de overheid beschouwen we als een politieke attitude.

Onze nieuwe meetinstrumenten dienen enerzijds aan te sluiten bij eerder verrichte metingen en anderzijds dienen zij een verbetering in te houden. Het ligt voor de hand, dat wij hierbij met name denken aan een betere afstemming op ons definitief systeem, waarin drie componenten en vier elementen worden onderscheiden als aspecten van politiek vertrouwen.

Aansluitend bij de, naar onze mening, beste metingen die tot nu toe verricht zijn, behandelen we eerst enige meer algemene problemen. Vervolgens bespreken we enkele bijzondere problemen bij de constructie van de vragenlijsten, waarop wij onze directe en indirecte metingen van politiek vertrouwen zullen baseren. En we besluiten met een commentaar op de voorgestelde operationaliseringen van politiek vertrouwen.

In hoofdstuk 2 hebben we gezien, dat in slechts twee metingen (namelijk E en L) alle vier de elementen van politiek vertrouwen aanwezig waren. Het meest kenmerkend onderscheid tussen meting E (die van Langton en Jennings) en meting L (die van Balch) is, dat in het eerste geval slechts de perceptie-component duidelijk in de meting is betrokken - zoals in nagenoeg alle metingen het geval is - in het tweede geval bovendien de norm- en de verwachting-component, doch slechts ten aanzien van één enkel element. In het ideale geval, zo stellen wij ons voor, wordt ten aanzien van elk element naast de perceptie-component tevens de norm- en verwachting-component in de meting betrokken.

Bijvoorbeeld

1. Gemeenteraadsleden behoren zich te bekommeren om de mening van mensen zoals ik. (eens - oneens)
2. Gemeenteraadsleden bekommeren zich niet veel om de mening van mensen zoals ik. (eens - oneens)
3. Gemeenteraadsleden zullen zich ook in de komende jaren bekommeren om de mening van mensen zoals ik. (eens - oneens)

Uitspraak 1 verwijst naar de norm-component en heeft betrekking op het element "ontvankelijkheid".

Uitspraak 2 verwijst naar de perceptie-component van datzelfde element en uitspraak 3 verwijst naar de verwachting-component ervan.

Aan een dergelijke meting kleven echter nogal wat bezwaren, zowel methodologisch als praktische. Wanneer we op deze wijze - met betrekking tot één bepaalde politieke actor, bijvoorbeeld "gemeenteraadslid", elk van de vier elementen willen meten, hebben we reeds 12 uitspraken nodig. Het gevaar van "response set" ("antwoordtendenties"), ook wel 'halo'-effect genoemd, is dan allesbehalve denkbeeldig, dat wil zeggen: het antwoord op een bepaalde vraag of uitspraak is - hoe dan ook - van invloed op het antwoord op een volgende vraag of uitspraak. Dat "hoe dan ook" slaat op verschillende vormen van antwoordtendenties. Drenth (1975, pp. 297-302) noemt er een aantal, waarvan "acquiescence-set" ("instemtendentie") en "positievoorkeur" in de sociaal-wetenschappelijke literatuur het meest vermeld worden. In het eerste geval gaat het om de neiging van de respondent in te stemmen met de richting van de vraag of uitspraak. In ons voorbeeld betekent dit een systematische keuze van het antwoordalternatief "eens". In het tweede geval gaat het om de voorkeur die sommige respondenten hebben voor een bepaalde positie bij de antwoordmogelijkheden. Zeer veel voorkomend is de voorkeur voor de "neutrale" middenpositie. Soms bestaat er ook een voorkeur voor extreme posities (bijvoorbeeld: "helemaal eens"). Beide gevaren kan een onderzoeker trachten te bezweren door het formuleren van zelfstandige antwoordalternatieven. In de reeds vermelde meting

van Balch (meting L) kan item 6 hiervan als een voorbeeld beschouwd worden.

Response-set, in casu "instemtendentie", tracht men meestal te voorkomen door zowel positieve als negatieve formuleringen te gebruiken.

Er zijn nog andere methodologische bezwaren tegen ons voorbeeld aan te voeren. De drie uitspraken zijn bedoeld om verschillende aspecten van het element "ontvankelijkheid" te meten. Deze onderscheiden aspecten (norm - perceptie - verwachting) staan volgens onze definitie van "politiek vertrouwen" niet los van elkaar. Als dit juist is zal een groot aantal van dergelijke uitspraken zeer waarschijnlijk nogal wat irritatie opwekken bij de respondent met alle gevolgen van dien (bijvoorbeeld: onbetrouwbare antwoorden of een vroegtijdige beëindiging van het interview, met andere woorden: verlies van gegevens). De onderzoeker moet trachten te vermijden dat de respondent het gevoel krijgt steeds weer antwoord te moeten geven op "dezelfde" vragen of uitspraken.

Een groot aantal items voor de meting van de attitude "politiek vertrouwen" stuit ook op praktische bezwaren, met name wanneer de onderzoeker niet de gelegenheid heeft een eigen onderzoek te doen. In het nationaal kiezersonderzoek bijvoorbeeld worden tal van politieke opvattingen en politieke houdingen gemeten door verschillende onderzoekers. Voorstellen tot meting worden in de werkgroep 'N.K.O.' ingebracht en besproken. Gelet op de beschikbare ruimte binnen een vragenlijst (interview) worden prioriteiten gesteld en beperkingen opgelegd aan de onderzoekers. Een van die beperkingen betreft juist het aantal items.

Een zinvolle reductie van het aantal items, toegespitst op ons voorbeeld, is wellicht deze: "Gemeenteraadsleden bekommeren zich te weinig om de mening van mensen zoals ik".

- 1 - dat is altijd het geval
- 2 - dat is vaak het geval
- 3 - dat is soms het geval
- 4 - dat is zelden het geval
- 5 - dat is nooit het geval

In onze studie werden we geconfronteerd met een aantal problemen bij de meting en validering van "politiek vertrouwen". Deze bijzondere problemen zijn globaal als volgt te categoriseren.

Problemen met betrekking tot:

- a. de afbakening van het object van politiek vertrouwen
- b. de afstemming op onze definitie van politiek vertrouwen
- c. de differentiatie tussen wantrouwen en vervreemding
- d. de verhouding tussen directe en indirecte meting
- e. de relatie met aanverwante begrippen

ad a: de afbakening van het object van politiek vertrouwen

"Politiek vertrouwen" hebben we per definitie gelijkgesteld met "vertrouwen in de overheid". De overheid wordt in onze studie beschouwd in de hoedanigheid van gezagsdrager, van legitieme positiebekleder. Tot de overheid op nationaal niveau rekenden we uiteindelijk ministers en Tweede Kamerleden (vergelijk met name meting 2).

Deze inperking was grotendeels een gevolg van beschikbare empirische gegevens.

"Vertrouwen in de overheid" heeft betrekking op een samengesteld object, waarvan de deelobjecten zelf weer collectiva zijn (ministers c.q. de regering en Kamerleden). Hetzelfde geldt voor "trust in government" (the government in Washington) met als belangrijkste deelobjecten: Congress (Huis van Afgevaardigden en Senaat), President en Courts. De SRC-Trust in Government-scale, aan de orde gesteld in hoofdstuk 2, heeft als nadeel, dat de onderzoeker niet precies weet welke van de deelobjecten de respondent op het oog heeft bij de beantwoording van de vragen. Hetzelfde geldt voor onze meting 3: politiek vertrouwen in het algemeen (var 101: "Heeft U in het algemeen vertrouwen in de mensen die ons land besturen of heeft U dat niet ?").

Vanuit dit oogpunt bezien, lijkt het ons gewenst de meting van politiek vertrouwen af te stemmen op nader gespecificeerde objecten. Vanuit andere overwegingen, zoals vermeld in hoofdstuk 3, achten wij meting 3 als een directe meting van een basishouding ten opzichte van de overheid wel verdedigbaar. Desal-

niettemin geven we in onze nieuwe meting de voorkeur aan een nadere inperking van het object: de regering (ministers), opgevat als gezagsdrager, als legitieme positiebekleders. De volgende overwegingen spelen hierbij een rol:

1. We beschouwen een regering als de meest op de voorgrond tredende politieke actor in het leven van alledag, zodat beeldvorming en standpuntbepaling ten aanzien van deze politieke actor relatief sterk ontwikkeld zullen (kunnen) zijn;
2. een kabinet is te beschouwen als een kleine groep, die naar buiten doorgaans als een eenheid optreedt;
3. ons nieuw meetinstrument plaatsen we binnen het kader van een (nationaal) kiezersonderzoek, waarin politiek vertrouwen in verband gebracht kan worden met enkele aanverwante begrippen, die betrekking hebben op hetzelfde object; "de regering" lijkt ons geschikt te zijn als gemeenschappelijk object (zie punt e).

ad b: de afstemming op onze definitie van politiek vertrouwen

De meting van een theoretisch begrip dient zoveel mogelijk gericht te zijn op een definitie van dit begrip. In hoofdstuk 1 hebben we politiek vertrouwen gedefinieerd als: de verwachting van de burger, dat de overheid in overeenstemming met normen als deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid zal (blijven) handelen.

Politiek wantrouwen beschouwen we in onze studie als de tegenhanger van politiek vertrouwen. Daarom defineerden we politiek wantrouwen als: de verwachting van de burger, dat de overheid niet in overeenstemming met normen als deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid zal (blijven) handelen.

In deze definities hebben we de verschillende aspecten van politiek vertrouwen c.q. politiek wantrouwen tot uitdrukking willen brengen: een drietal componenten (norm, perceptie en verwachting) en een viertal elementen (de normen gespecificeerd: deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid). In onze nieuwe meting wordt, zoals gezegd, de overheid beperkt tot "de regering" (ministers). Zowel met betrekking tot

"de regering", als "(de) ministers" zullen we items formuleren als indicatoren van de onderscheiden aspecten van politiek vertrouwen.

ad c: de differentiatie tussen wantrouwen en vervreemding

In onze studie hebben we ons uitdrukkelijk beperkt tot democratisch politieke stelsels en werd de legitimiteit van het politiek systeem voor de kiezer voorondersteld. Degenen die politiek vertrouwen hebben en degenen die politiek wantrouwend zijn, nemen een bepaalde positie in op eenzelfde continuum. Zij stellen de vigerende spelregels voor deelname aan het politieke proces ('regime normen') of de politieke structuur niet ter discussie; zij staan er achter (diffuse support).

Degenen die politiek vervreemd zijn, stellen een en ander wel ter discussie; zij staan er niet achter, nog sterker: zij verwerpen de legitimiteit van het bestaande politiek systeem (political alienation). Deze voorstelling van zaken, in casu een tweedeling, is natuurlijk gechargeerd. Evenals bij het begrip paar politiek vertrouwen - politiek wantrouwen omspannen de begrippen diffuse steun - politieke vervreemding een continuum. Toch hebben we bij een eerdere bespreking in hoofdstuk 1 bewust gekozen voor de tweedeling om duidelijk te maken, dat "politiek wantrouwen" niet (zonder meer) gekoppeld mag worden aan "politieke vervreemding", laat staan daarmee vereenzelvigd zou mogen worden.

Ook in onze meer genuanceerde opvatting is en blijft de kern: zowel door politiek vertrouwenden als politiek wantrouwenden wordt de legitimiteit van het politiek systeem in overwegende mate voorondersteld; door politiek vervreemden wordt deze in overwegende mate in twijfel getrokken.

Het probleem voor de onderzoeker was en is: hoe kunnen we in de analyse de politiek wantrouwenden isoleren van de politiek vervreemden? Het antwoord op deze vraag veronderstelt niet alleen een adequate meting van politiek wantrouwen, maar ook van politieke vervreemding. Naar onze mening zou de meting van diffuse support - political alienation gericht moeten zijn op de normen, waarden en politieke instituties; op oordelen over het functioneren van het parlementair stelsel en over de

legitimiteit van het politiek systeem. Een eerste aanzet tot oplossing van het gestelde probleem komt later nog aan orde.

ad d: de verhouding tussen directe en indirecte meting

In de SRC-Trust in Government-scale kan het eerste item (A1) beschouwd worden als een directe meting van politiek vertrouwen en de overige vier items samen (A4, A7, A8 en A9) als een indirecte meting. Zie hoofdstuk 2, blz. 37-38. Hoe verhouden beide typen metingen zich tot elkaar? Is een directe meting wel mogelijk en zo ja, is een indirecte meting dan nog zinvol? Reeds eerder hebben we gesteld, dat het hier gaat om een graadueel onderscheid. Voor alle duidelijkheid: meting 3 (var 101: vertrouwen in landsbestuurder) noemen we een enkelvoudige, directe meting van politiek vertrouwen; meting 2 (INDEX = var 104 + var 105: vertrouwen in ministers en Tweede Kamer) noemen we een samengestelde, directe meting en meting 1 (NAPTSCAL en NEWVAR) een samengestelde, indirecte meting van politiek vertrouwen. In sommige gevallen zal een directe, enkelvoudige meting van een attitude praktisch onmogelijk zijn, vanwege de complexiteit van de attitude zelf en/of vanwege de "sociale wenselijkheid" die een te sterke rol zal spelen in de meting. Bijvoorbeeld: de meting van anti-semitisme.

Een directe, enkelvoudige meting kan soms wel de basishouding ten aanzien van een object op betrouwbare wijze meten, maar zij verschaft niet de detail-informatie van een "meervoudige operationalisering".

In ons voorstel zullen we naast een directe meting van politiek vertrouwen enkele indirecte metingen presenteren. In een van onze varianten (1) hebben beide metingen betrekking op de regering die aan het bewind is. In een andere variant (2) heeft de directe meting wederom betrekking op de zittende regering, maar heeft de indirecte meting betrekking op de regering meer in het algemeen en uitdrukkelijk niet speciaal op het kabinet dat aan het bewind is. De eerste variant stelt ons in staat na te gaan hoe sterk beide metingen, gericht op precies hetzelfde object, correleren. Deze variant lijkt ons de meest betrouwbare meting van politiek vertrouwen, in casu "vertrouwen in de zittende regering", op te leveren.

Nu waren we in ons onderzoek tot de conclusie gekomen, dat politiek vertrouwen (deels) situationeel gebonden is. Het maakt verschil van welke signatuur de zittende regering is. Degenen die weinig vertrouwen hebben in een bepaalde regering kunnen veel vertrouwen hebben in een kabinet van andere makelij en omgekeerd. Het is niet ondenkbaar dat een onderzoeker ook over een minder situationeel gebonden meting van politiek vertrouwen wil beschikken. Onze tweede variant gaat in deze richting en lijkt nog het meest vergelijkbaar te zijn met de Trust in Government-scale van 1964. In deze SRC-meting van politiek vertrouwen werd namelijk uitdrukkelijk gesteld, dat de vragen niet speciaal betrekking hadden op 'Democrats or Republicans' (zie hoofdstuk 2). Bij deze meting past een kanttekening. In eerste instantie kwalificeerden wij deze meting als 'minder situationeel gebonden'. Dat lijkt ook de bedoeling te zijn van de betreffende SRC-meting. Misschien is het juister te stellen, dat dergelijke metingen niet zozeer 'minder situationeel gebonden' zijn, als wel 'situationeel meer vergelijkbaar'. Bij dit type meting wordt kennelijk verondersteld, dat de respondent (de kiezer) kan putten uit ervaringen met diverse regeringen, al dan niet van verschillende signatuur. Welke van deze ervaringen doorslaggevend zijn voor de schaalscore, kan enigszins afgemeten worden aan de score op de directe meting. Voor beide varianten geldt, dat de combinatie van directe en indirecte meting een betere interpretatie van de meetresultaten mogelijk maakt.

Naast deze, op een nationaal kiezersonderzoek toegesneden, varianten presenteren we nog twee andere voorstellen (variant 3 en 4).

ad e: de relatie met aanverwante begrippen

Naast het reeds besproken begrip 'diffuse support' denken wij hier met name aan de begrippen 'politieke tevredenheid' en 'politieke steun' (in de betekenis van 'specific support'). De meting van beide begrippen zouden we, evenals bij 'politiek vertrouwen', willen betrekken op de regering die aan het bewind is.

De meting van politieke tevredenheid zou tweeledig kunnen zijn:

1. een oordeel over de taakvervulling van het kabinet als geheel (vergelijk NKO-1977, variabele V503: een vijf-puntschaal variërend van zeer tevreden tot zeer ontevreden);
2. een oordeel over de taakvervulling van de minister-president: een variant van variabele V180 in het NKO-1977; een tevredenheidscijfer variërend van 1 (zeer slecht) tot 9 (zeer goed). De oorspronkelijke schaal varieerde van 1 (erg goed) tot 7 (erg slecht). Wij geven de voorkeur aan een meetschaal welke meer correspondeert met een 'rapportcijfer'.

De meting van specific support zou, volgens onze opvatting, een uitdrukking moeten zijn van 'steun regeringsbeleid'. Gelet op de beschikbare gegevens hanteerden we als indicator: "(voorgenomen) stem op een regeringspartij". In deze meting, zo zou men kunnen stellen, ligt de nadruk meer op de objectieve gevolgen dan op de subjectieve bedoelingen van het al dan niet (zullen) stemmen op een regeringspartij.

Volgens ons getoetste model wordt politieke steun (in onze betekenis van 'specifieke steun') deels bepaald door politieke tevredenheid en politiek vertrouwen. De meting van 'specifieke steun' mag bijgevolg niet zodanig zijn, dat deze uitsluitend in termen van tevredenheid of vertrouwen verstaan zou kunnen worden. Onze meting van specifieke steun voldoet aan deze voorwaarde. Een alternatieve meting van 'specific support', ontleend aan het nationaal verkiezingsonderzoek van 1967 en welke eveneens aan deze voorwaarde voldoet, zal later nog aan de orde komen.

In verband met de toetsing van ons model, willen we hier ook aandacht besteden aan het begrip 'ideologische oriëntatie' (politieke progressiviteit). Bij de meting van dit begrip denken we aan politieke opvattingen, die - gemeten op een negenpuntsschaal - kunnen variëren van uiterst links (score 1) tot uiterst rechts (score 9), met een duidelijke typering van de middencategorie als "niet links, niet rechts". Het gaat hier om een variant van variabele V186, een tien-puntsschaal uit het NKO-1977.

Bij de meting en validering van politiek vertrouwen werden we geconfronteerd met problemen, die een gevolg waren van ontbre-

kende, gebrekkige of niet optimaal op elkaar afgestemde gegevens. De ratio van ons voorstel is metingen van 'politiek vertrouwen' te presenteren, waarin deze problemen vermeden kunnen worden of tot een minimum gereduceerd.

Zoals gezegd, plaatsen we de meting van politiek vertrouwen, in casu: "vertrouwen in de regering", in het kader van een (nationaal) kiezersonderzoek. Uitgangspunt is dat de meting van politiek vertrouwen en aanverwante begrippen bij dezelfde steekproef van kiezers wordt verricht. We presenteren nu de verschillende varianten en besluiten met een kort commentaar op de voorgestelde metingen.

variant 1

Een directe meting van politiek vertrouwen

1. Ik zou U enkele vragen willen stellen over de huidige regering. Het kabinet-(naam) is nu x jaar aan het bewind. Zoudt U mij kunnen zeggen hoeveel vertrouwen U stelt in deze regering: zeer veel, veel, niet veel en niet weinig, weinig of zeer weinig ?
- 2a. Zoudt U ook kunnen zeggen waarom ?
- 2b. Is er misschien nog een andere reden ?
- 2c. Indien meer dan 1 reden genoemd:
Welke van de redenen die U zojuist genoemd heeft, is voor U het meest belangrijk of zijn ze even belangrijk voor U ?
3. Stel dat het kabinet-(naam) ten val gebracht zou worden. Zoudt U dat betreuren, toejuichen of zou het U koud laten?

Een indirecte meting van politiek vertrouwen

1. Hier heb ik een kaart met uitspraken over deze regering. Wilt U mij voor elke uitspraak zeggen welk antwoord volgens U het meest van toepassing is ?

- antwoord-alternatieven:
1. dat is nooit het geval
 2. dat is zelden het geval
 3. dat is soms het geval
 4. dat is vaak het geval
 5. dat is altijd het geval

aspecten van
politiek vertrouwen

items

deskundigheid

- a. de ministers beseffen te weinig wat de echte gevolgen zijn van hun wetsvoorstellen voor mensen zoals ik.
- b. teveel van onze belastinggelden wordt door deze regering verkeerd besteed.

integriteit

- c. er is een te groot verschil tussen wat deze regering zegt en wat deze regering doet.
- d. de ministers zijn teveel uit op eigen voordeel.

ontvankelijkheid

- e. de ministers bekommeren zich te weinig om de mening van mensen zoals ik.
- f. belangrijke beslissingen worden door deze regering te vaak in het geheim genomen.

rechtvaardigheid

- g. deze regering let te weinig op de belangen van de bevolking als geheel.
- h. de ministers letten teveel op de belangen van machtige organisaties.

variant 2

- Een directe meting van politiek vertrouwen: zie variant 1
- Een indirecte meting van politiek vertrouwen

1. Hier heb ik een kaart met uitspraken over de regering. De uitspraken hebben niet speciaal betrekking op de huidige regering, maar zijn meer in het algemeen bedoeld. Wilt U mij voor elke uitspraak zeggen welk antwoord volgens U het meest van toepassing is ?

- de antwoordalternatieven zijn dezelfde als in variant 1.
- de items uit variant 1 kunnen opnieuw gebruikt worden, mits aangepast aan een meer algemene situatie. Dit betekent concreet het volgende: de term "de ministers" wordt vervangen door "ministers" en de term "deze regering" wordt vervangen door "de regering".

variant 3

aspecten van

politiek vertrouwen

items

deskundigheid: norm	- Van ministers mag je verwachten dat ze op deskundige wijze leiding kunnen geven aan hun ministerie.
deskundigheid: perceptie	- De regering weet niet goed hoe zij de belangrijkste problemen in ons land moet aanpakken.
deskundigheid: verwachting	- De regering zal de economische problemen waar Nederland voor staat op bekwame wijze aanpakken.
integriteit: norm	- Ministers behoren op de eerste plaats het algemeen belang voor ogen te hebben en niet hun eigen voordeel.
integriteit: perceptie	- Sommige ministers zijn vooral uit op eigen voordeel.
integriteit: verwachting	- De regering zal echt moeite doen om haar beloften na te komen.
ontvankelijkheid: norm	- Mensen zoals ik moeten hun mening aan de regering kenbaar kunnen maken, als ze dat willen.
ontvankelijkheid: perceptie	- Verkiezingen hebben veel invloed op wat de regering doet voor mensen zoals ik.
ontvankelijkheid: verwachting	- Ministers zullen zich niet veel bekommeren om de mening van mensen zoals ik.
rechtvaardigheid: norm	- De regering behoort er voor te zorgen, dat bepaalde groe-

- peringen in de samenleving
niet ten onrechte stelselmatig
bevoordeeld worden.
- rechtvaardigheid: perceptie - De regering doet meestal wat
machtige organisaties in ons
land eisen.
- rechtvaardigheid: verwachting - De regering zal zoveel mogelijk
de zwaarste lasten leggen op
de sterkste schouders.
-

antwoord-alternatieven: helemaal eens - eens - niet eens
en niet oneens - oneens - hele-
maal oneens.

variant 4

aspecten van politiek vertrouwen*	items
--------------------------------------	-------

deskundigheid

norm + perceptie	- Het lukt deze regering rede-
lijk goed geldverspilling te
voorkomen.
norm + verwachting	- De huidige regering zal ons
land goed weten te besturen.
perceptie + verwachting	- Het laat zich aanzien dat deze
regering niet opgewassen zal
zijn tegen de problemen van
milieu-verontreiniging.

integriteit

norm + perceptie	- Deze regering besteedt meer
aandacht aan het instandhou-
den van het kabinet, dan aan
de sociaal-economische proble-
men. |
|------------------|---|

norm + verwachting	- Van de huidige ministers zal de oprechtheid niet in twijfel worden getrokken.
perceptie + verwachting	- Bij het nemen van belangrijke beslissingen zal deze regering het parlement buitenspel trachten te zetten.

ontvankelijkheid

norm + perceptie	- Belangrijke beslissingen worden door deze regering te vaak in het geheim genomen.
norm + verwachting	- De kiezers zullen te weinig invloed hebben op de regeringspolitiek.
perceptie + verwachting	- Deze regering zal weinig oog hebben voor de onvrede die er onder brede lagen van de bevolking leeft.

rechtvaardigheid

norm + perceptie	- Deze regering laat zich door geen enkele machtige groep de wet voorschrijven.
norm + verwachting	- Dit kabinet zal te weinig doen voor de samenleving als geheel.
perceptie + verwachting	- Deze regering zal man en vrouw steeds als gelijkgerechtigd behandelen.

<u>antwoordalternatieven:</u>	helemaal eens - eens - niet eens en niet oneens - oneens - helemaal oneens.
-------------------------------	--

* Omwille van de overzichtelijkheid, hebben we de items die alleen de norm, de perceptie of de verwachting indiceren hier achterwege gelaten.

Discussie

variant 1 en 2

Vraag 1 is een rechtstreekse vraag naar (de mate van) vertrouwen in de zittende regering. Evenals bij de items uit de indirecte meting, hebben we hier gekozen voor vijf antwoord-alternatieven. De formulering van de antwoordmogelijkheden hebben we grotendeels ontleend aan vraag 37 uit het kiezersonderzoek van 1967. Het leek ons wenselijk een middencategorie toe te voegen.

Voor de meting van politieke tevredenheid ('oordeel taakvervulling kabinet') hanteren we ook een vijf-puntsschaal. Deze onderlinge afstemming betekent waarschijnlijk minder problemen in de analyse-fase.

Vraag 2 en 3 zijn om bepaalde redenen aan de directe meting van politiek vertrouwen toegevoegd. Vraag 2 (2a-2c) is een variant op var 102 en var 103 uit het NKO-1972. Zij beoogt, door middel van een 'reason analysis', te achterhalen hoe belangrijk onze vier elementen van politiek vertrouwen zijn. Uitgaande van twee proefonderzoeken, zou in het ene de 'open vraag' gesteld kunnen worden en in het andere proefonderzoek zou met 'voorgegeven antwoordcategorieën' gewerkt kunnen worden.

Vraag 3 is een variant op vraag 38 uit het kiezersonderzoek van 1967 (deze vraag had betrekking op de val van het kabinet-Cals, na de nacht van Schmelzer). Vraag 3 zou kunnen worden beschouwd als een alternatieve meting van 'specific support'. De antwoordalternatieven "betreuren" en "toejuichen" zijn, naar onze mening, indicatief voor respectievelijk "positive support" en "negative support". Het antwoordalternatief "koud laten" zou indicatief kunnen zijn voor 'politieke apathie' of 'politieke vervreemding'.

De combinatie van vraag 1 en vraag 3 zou de onderzoeker wellicht een eerste aanzet kunnen geven voor de differentiatie tussen 'politiek wantrouwenden' en 'politiek vervreemden'. De categorie kiezers, die het koud laat of het kabinet zou vallen en die tevens (zeer) weinig vertrouwen heeft in het zittende kabinet, zou gekwalificeerd kunnen worden als 'politiek ver-

vreemd'.

Bij de indirecte meting van politiek vertrouwen hebben de uitspraken betrekking op respectievelijk: deskundigheid, integriteit, ontvankelijkheid en rechtvaardigheid. Ofschoon item c wellicht slechts zwak indicatief is voor 'integriteit', beschouwen we het toch als een goed vertrouwens-item.

De uitspraken zijn duidelijk evaluatief (norm en perceptie verenigd aanwezig). De verwachtingscomponent trachtten we in de formulering van de antwoord-alternatieven tot uitdrukking te brengen. Aanvankelijk waren we van plan de antwoorden te formuleren in de onvoltooid tegenwoordige toekomstige tijd. Uiteindelijk hebben we de voorkeur gegeven aan de andere formulering. Deze lijkt ons eenvoudiger en een inschatting van toekomstig gedrag niet uit te sluiten.

De volgorde van de antwoordalternatieven is bewust gekozen om het gevaar van 'instemtendentie' zoveel mogelijk te bezweren. Voor de indirecte meting van politiek vertrouwen in variant 2 is de inleiding gewijzigd en is de formulering van de uitspraken dienovereenkomstig aangepast.

Vanzelfsprekend hebben we getracht zoveel mogelijk gebruik te maken van items uit eerder verricht onderzoek. In hoofdstuk 2 hebben we heel wat operationalisering van politiek vertrouwen de revue laten passeren. We constateerden dat de items meestal wel betrekking hadden op één van de vier elementen 'deskundigheid', 'integriteit', 'ontvankelijkheid' of 'rechtvaardigheid'. Een duidelijke verwijzing naar de norm-component of de verwachting-component ontbrak echter nagenoeg altijd. Heel wat items hadden bovendien geen betrekking op de regering (ministers) als object van vertrouwen. Items die enigszins bruikbaar leken moesten opnieuw worden geformuleerd. Daarnaast moesten nieuwe items bedacht worden. De geschetste procedure geldt vooral voor de volgende twee varianten.

variant 3

Het nadeel van de indirecte meting uit de vorige varianten is, dat de norm- en perceptie-component niet apart gemeten werden. En de meting van de verwachting-component, door middel van de antwoord-alternatieven, blijft discutabel.

In variant 3 hebben we getracht zoveel mogelijk aan deze bezwaren tegemoet te komen. De items die betrekking hebben op de norm-component, vervullen min of meer de functie van vraag 2a-2c uit de eerder vermelde directe meting van politiek vertrouwen.

Onze verwachting is dat de 'norm-items' doorgaans met "(helemaal) eens" beantwoord zullen worden, ongeacht de mate van politiek vertrouwen die men heeft. Met variant 3 willen we 'politiek vertrouwen in het algemeen' meten en niet zozeer vertrouwen in de regering die aan het bewind is.

variant 4

Deze variant beoogt wél vertrouwen te meten in de zittende regering. De items die alleen betrekking hebben op de norm, de perceptie of de verwachting kunnen ontleend worden aan variant 3. De items die betrekking hebben op de perceptie of de verwachting dienen dan wel enigszins bijgesteld te worden. Variant 4 is te beschouwen als een uitbreiding van de vorige variant.

De omschrijving "norm + perceptie" verwijst naar een evaluatie en de omschrijving "norm + verwachting" duidt op het anticiperen op een toekomstige evaluatie. Het formuleren van items die betrekking hebben op "perceptie + verwachting" vormde een zware opgave. We hebben getracht een uitgesproken evaluatie te vermijden.

Evenals in de vorige variant hebben we de items zowel "positief" als "negatief" geformuleerd, om het gevaar van 'instemtendentie' zoveel mogelijk te bezweren.

Voor alle varianten geldt, dat de middencategorie van de directe én indirecte metingen ook aangeduid zou kunnen worden met het antwoord "moeilijk te zeggen". Naar onze mening verdient het de voorkeur, dit antwoord niet als zelfstandig antwoord-alternatief op te nemen.

We hebben getracht de items steeds zodanig te formuleren, dat het antwoord van de respondent indicatief geacht mag worden voor een bepaalde mate van politiek vertrouwen en niet indicatief zou zijn voor met name "ideologische oriëntatie". Om deze reden - het vermijden van contaminatie - gebruikten we

in sommige items uitdrukkingen als 'machtige organisaties' of 'machtige groeperingen' in plaats van het meer concrete 'vakbonden' of 'grote ondernemingen'.

Al degenen die geïnteresseerd zijn in de meting van politiek vertrouwen kunnen bovengenoemde varianten aan een kritische analyse onderwerpen. Het laatste woord is echter aan de empirie zelf, als kritische instantie. Vandaar ons voornemen, binnen het kader van onze mogelijkheden, de verschillende varianten aan de praktijk te toetsen.

Een opmerking tot besluit. Met ons voorstel hopen wij een betere meting van politiek vertrouwen mogelijk te maken. Reeds eerder hebben wij uitdrukkelijk gesteld, dat we ons beperken tot democratisch politieke stelsels. Overal waar vrijheid van meningsuiting ontbreekt - let, in dit verband, op de factor "ideologische oriëntatie" in ons model - is meting van 'politiek vertrouwen' een zinloze bedoening.

Zonder politiek vertrouwen ('vertrouwen in de overheid') kan een samenleving niet gedijen, maar 'blind vertrouwen' is funest. Ook in democratisch politieke stelsels kan de meting van 'politiek vertrouwen' zinloos zijn, wanneer zij niet een kritische functie vervult. In een adequate meting van politiek vertrouwen, wordt de overheid als het ware een spiegel voorgesteld, wordt vanuit de samenleving een correctief aangeboden. Als deze kritische functie vervuld wordt, dan zijn al onze inspanningen niet vergeefs geweest.

SUMMARY

This study is directed towards the conceptualization, measurement and validation of 'political trust'. The empirical data were taken from the National Election Studies (N.K.O.) of 1972 and 1977. The data of the random samples may be considered representative of the Dutch electorate on these occasions.

Chapter 1 dwells at length on the possible objects and the various aspects of political trust. The point of departure in this study is the relationship between the citizen (who is eligible to vote) and his government; a relationship between political actors viewed as occupants of particular positions. We include in the government: ministers, governmental officials and members of parliament at the national level, mayors and aldermen, councillors and municipal officials at the local level. As far as these incumbent authorities are concerned, there exist certain normative expectations and probability expectations, which we will refer to as the norm and chance component. The norm component refers to collective normative expectations of how the government should function. We distinguished four norms which have been labeled 'competence', 'honesty', 'responsiveness' and 'fairness'. These norms are supposed to be a part of the political culture of democratic political systems.

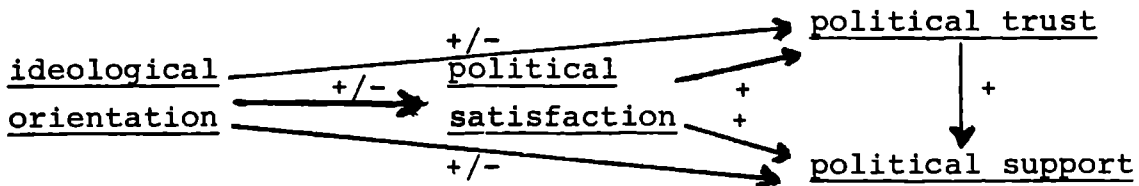
The chance component refers to subjective probability expectations of how the government will function. Finally, we also distinguish a perception component (experience). The expectation that the government will act in accordance with the existing norms and values is the key element of political trust. Political trust we equated with 'trust in government'. In this study the government will always be viewed in its authoritative capacity, as occupying a legitimate position ('occupants of the authority roles'). Political trust and political distrust, conceived of as attitudes, are supposed to span a continuum. Both of these terms we defined accordingly as follows:

political trust is the expectation of the citizen that the government will (continue to) act in accordance with such norms as competence, honesty, responsiveness and fairness;

political distrust is the expectation of the citizen that the government will not (continue to) act in accordance with such norms as competence, honesty, responsiveness and fairness.

In chapter 1 we also discussed a number of concepts related to political trust, such as political support (diffuse support and specific support) and political satisfaction.

At the end of chapter 1 we developed a partial theory:

'Ideological orientation' is a general term (a collective noun) for world view, social vision, political conceptions of left-right and the like. Ideological orientation colours the perception, evaluation and expectations of the voting citizen in accordance with the perceived political orientation of the object. The variables 'political satisfaction', 'political trust' and 'political support' ('specific support') are always supposed to be positively related however, independent of the political orientation of the government in power. The validation of political trust takes place in part by testing this partial theory.

In chapter 2 we have, in view of our definition of political trust, analyzed the operationalizations presented by other investigators. All the elements of political trust distinguished by us proved to be somehow present in the various measurements, although all four elements were simultaneously present only in two cases. In almost all operationalizations we reviewed, the norm and chance component were missing or were present only implicitly.

Our own operationalization of political trust is based on NKO-items. As far as the study of 1972 is concerned, we had at our disposal the data for three measurements: a direct measurement without a specified object (measurement 3); a direct compound measurement with a specified object (measurement 2); and an indirect measurement of political trust (measurement 1).

The last-mentioned measurement (operationalization) should be considered defective considering our definition of political trust. The element of 'honesty' is not clearly present, no more than the chance component.

In chapter 3 we discussed the construction of three measures for political trust (trust in government). We aimed at measuring the political trust of the Dutch voter of 1972 with each of these measuring-instruments. Therefore, and in view of the comparability of the measurements in relation to one another, we adjusted our measures as much as possible to the random sample as a whole (N=1526). We paid much attention to the recoding of the variables which would function as scale items. More specifically, we investigated whether a reduction of the 'dont know'/'no answer' category to a middle category would be justifiable. We came to the conclusion that our recoding of variables could be considered at least plausible. An analysis of the available research results motivated us to consciously restrict the measurements to those pertaining to the government at the national level. See: measurement 1, 2 and 3.

measurement 1

This indirect, compound measurement of political trust (NAPTSCAL) is based on four dichotomized items. These items formed a weak Guttman scale (Rep A = .90; H = .29). When Mokken's classification is used strictly, we should actually speak of a 'quasi' scale.

measurement 2

This measurement, called INDEX, is a summated rating based upon two trichotomous items. From the analysis we did (cluster and factor analysis), we concluded that ministers and members of parliament can be considered as objects of political trust (that is: trust in government), but not the senior civil servants. INDEX is to be considered as a direct, compound measurement of political trust with a specified object: trust in ministers and members of parliament.

measurement 3

This measurement, based upon a single item (var. 101), is to be considered as a direct measurement of political trust

without a specified object (var. 101: 'Do you in general trust the people who govern our country or don't you trust them?'). From the first two measurements (NAPTSCAL and INDEX) it became apparent that approximately 25% of the electorate had (very) much trust in the government. Further study was obviously necessary in order to establish which of the three measurements was comparatively the best as a measurement of political trust.

In chapter 4 we studied our measurements comprehensively for reliability and validity. Precisely because our measurements are so divergent in character, we used the currently accepted reliability and validity tests systematically and considered their eventual suitability. Within the framework of validation we gave considerable attention to the validation of concepts. The most important part of concept validation was for us the testing of the partial theory for political trust. We tested our model in three ways. Apart from the classical elaboration following Lazarsfeld, we made particularly use of partial correlation and multiple regression analysis. We came to the following conclusion: measurement 1 (NAPTSCAL) is probably not highly reliable and is also the least valid of the three measurements; measurement 2 (INDEX) is probably as reliable as it is valid; measurement 3 (var. 101) is possibly reliable and probably valid.

Chapter 5 is devoted to a replication study based on NKO data from 1977. The testing of our model was our main concern in this second study. The measurement of political trust took place in two ways: an indirect measurement based on four items from the first interview (N=1856), and a direct measurement from the second interview (N=1434). The four items from the indirect measurement, called FIDE, formed a weak Guttman scale (Rep A = .90; H = .31). The direct measurement of political trust was based on a single item, V477: trust in the government. According to this measurement, 63% of the voters have considerable trust in government. For the first random sample (N=1856) we tested our four-variable model. From a multiple regression analysis it became obvious that the indirect measurement of political trust (FIDE) did not fit in this model.

For the second random sample (N=1434) we tested our model with the help of partial correlation and multiple regression analysis. We were now using a direct measurement of political trust, V477: trust in the government. This direct measurement fitted in with our recursive model.

Our partial theory for political trust can be considered as a descriptive/explanatory model. Next to the three central variables of political satisfaction, political trust and political support, which relate to one another positively, in 1972 as well as in 1977, the factor 'ideological orientation' (political progressivism) takes on a special place. In accordance with the predictions from chapter 1, the relations between the above mentioned central variables and 'political progressivism' in 1977 were opposite to those of 1972. This can be ascribed to the differences in political orientation between the Biesheuvel and the Den Uyl governments.

In chapter 6 we presented a proposal for some new measures of political trust. We consciously limited the object of trust to the government at the national level: the government (ministers). We constructed the measures as much as possible in accordance with our definition of political trust.

Bijlage 1: de steekproef van 1972/1973

Er zijn verschillende redenen om aandacht te besteden aan de steekproef. We werken immers met steekproefgegevens en deze zijn op een bepaald tijdstip (of liever: in een bepaalde periode) vergaard. Voor de interpretatie van onderzoeksresultaten kan het van belang zijn te weten wanneer en hoe de steekproef getrokken is. Maar er is meer. In het sociaal-wetenschappelijk onderzoek wil men op basis van steekproefuitkomsten doorgaans uitspraken doen over de betreffende populatie. In ons onderzoek betekent dat: uitspraken over het Nederlandse electoraat anno 1972. De vraag is dan: is onze steekproef uit Nederlandse kiezers een goede afspiegeling van dat electoraat? Bij de beantwoording van deze vraag moeten we op een tweetal zaken letten, namelijk: 1) de steekproefprocedure en 2) het uiteindelijk resultaat daarvan, dat wil zeggen de steekproef van geïnterviewde kiezers. In onze steekproefverantwoording zullen we beide punten bespreken.

Onze onderzoeksgegevens zijn ontleend aan het nationaal kiezers-onderzoek 1972/1973, dat twee reeksen van vraaggesprekken omvatte.

De eerste golf startte op de dag na de Tweede Kamerverkiezingen, gehouden op woensdag 29 november 1972. De vraaggesprekken werden gevoerd in de periode van 30 november tot en met 31 december 1972. Medio december had 90% van het totaal aantal interviews (N=1526) plaats gevonden. De tweede reeks vraaggesprekken werd gehouden in de periode van 31 mei 1973, onmiddellijk na het einde van het Tweede Kamerdebat over de regeringsverklaring van het kabinet Den Uyl, tot medio augustus 1973 (N=1036).

De werkgroep nationaal verkiezingsonderzoek had besloten om te opereren met drie steekproeven, namelijk het "panelbestand 1971" (respondenten met wie reeds in 1971 twee vraaggesprekken gevoerd waren), de "jongerensteekproef" (de jonge kiezers van 18 tot 22 3/4 jaar die nu voor het eerst mochten gaan stemmen) en de "verse steekproef", (een nieuwe steekproef van kiesgerechtigden, van 18 jaar en ouder). We hebben alleen gebruik gemaakt van de "verse steekproef". Vergelijking met 1971 was niet goed moge-

lijk, omdat veel - voor onze meting relevante - informatie voor 1971 ontbreekt. Gebruik maken van de "jongerensteekproef" leek ons enerzijds nogal zinloos, (N=325 in de eerste golf en N=210 in de tweede golf), en anderzijds tamelijk overbodig, omdat de "verse steekproef" ook de categorie "nieuwe kiesgerechtigden" omvatte.

De steekproeftrekking werd verzorgd door de N.V. v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek in Den Haag. In verband met de vervroegde verkiezingen was de periode van voorbereiding zeer kort en was het niet mogelijk om een aparte steekproef uit de kiesregisters te trekken. Daarom moest gebruik gemaakt worden van een voorraadbestand van aselekt uit de Nederlandse populatie getrokken adressen. Er werd gewerkt met een meer-traps-steekproef. De steekproefprocedure verliep in grote lijnen als volgt:

a. de steekproef van huishoudingen en gemeenten

De basissteekproef van de N.V. v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek (N.S.S.) omvatte ruim 4300 huishoudingen. Hiervan werd in een later stadium gebruik gemaakt bij het uitzetten van stam-adressen in de gemeenten die in de steekproef zouden worden opgenomen. Om financiële redenen werd besloten om uit elk van deze gemeenten minstens zes huishoudingen in de steekproef van huishoudingen op te nemen. Deze zes representeren dan ongeveer 5000 huishoudingen (het totaal aantal Nederlandse huishoudingen bedroeg 3.370.000).

Er waren 153 gemeenten met minstens 5000 huishoudingen. Deze gemeenten werden automatisch in de steekproef van gemeenten opgenomen. Deze gemeenten werden "self-selective" genoemd.

Er waren in totaal 715 niet "self-selective" gemeenten. Deze werden per provincie per urbanisatiegraad op een lijst opgenomen, met per gemeente het aantal huishoudingen en het cumulatief totaal daarvan. Per interval van 5000 werd aselekt een getal gekozen. Het overeenkomstige getal in de gecumuleerde lijst van aantallen huishoudens wijst de desbetreffende gemeente aan. Aldus werden 226 niet "self-selective" gemeenten in de steekproef opgenomen.

In elk van deze gemeenten werden drie stamadressen uitgezet die aselekt gekozen werden uit het bestaande adressenbestand

van de N.S.S. van die gemeente. Indien deze gemeente niet in het adressenbestand voorkwam werd adressenmateriaal opgevraagd. Vanuit de stamadressen - 2133 in totaal - werd tien deuren links en tien deuren rechts getracht een gezinsregistratie te verkrijgen. Vervanging van een adres was niet toegestaan. Met correctie voor het "plattelands"-gedeelte van een gemeente werden uiteindelijk 4142 huishoudens in de steekproef opgenomen. In deze 4142 gezinnen (huishoudens) werden 9012 personen van 18 jaar en ouder aangetroffen. Hiervan werd de opbouw naar leeftijd per geslacht vergeleken met C.B.S.-cijfers voor 31 december 1971 voor geheel Nederland. De categorieën mannen en vrouwen, geboren vóór 1900 bleken ondervertegenwoordigd. Hierop werd gecorrigeerd, maar zodanig dat het personenbestand uit 9012 personen van 18 jaar en ouder bleef bestaan en dat tevens voldeed aan de criteria van gezinsgrootte en regionaal gebied.

b. de personensteekproef:

Uit het bestand van 9012 personen werd, nadat de kaarten per gezin in een aselechte volgorde waren geplaatst, elke vierde kaart getrokken, waardoor een personensteekproef van 2253 kaarten verkregen werd. Hieruit werden 11 kaarten verwijderd, omdat de gegevens zoals deze bij de gezinsregistratie waren verzameld niet volledig waren. Ook werden 42 "dubbele" nummers (dat is: 2 personen uit hetzelfde huishouden) uit de steekproef verwijderd. De betreffende personen kwamen allen uit een gezin bestaande uit vijf of meer personen van 18 jaar en ouder. Hierop werd gecorrigeerd door uit de Omnibus-Service van de N.S.S. 37 personen te selecteren die behoorden tot een gezin van vijf of meer personen van 18 jaar en ouder. De omvang van de personensteekproef werd aldus 2237. De geschetste steekproefprocedure hebben we ontleend aan de Bruyn en Foppen (1974, pp. 730-739).

Al met al kan de steekproefprocedure aselekt genoemd worden. Maar kan de steekproef ook representatief voor het Nederlandse electoraat anno 1972 genoemd worden? Het antwoord op deze vraag wordt bepaald door de omvang en de aard van de uitval. Hoe groot is de uitval en is deze systematisch of niet? De Bruyn en Fop-

pen vermelden de volgende response-cijfers:

<u>eerste golf</u>		<u>tweede golf</u>	
start-aantal	: 2237	start-aantal	: 1526
response	: 1526 (68,2%)	response	: 1036 (67,9%)
<u>non-response</u>	: 711 (31,8%)	<u>non-response</u>	: 490 (32,1%)

Volgens genoemde auteurs voldeed de personensteekproef (N=2237) na correctie aan de gestelde criteria (bedoeld is de samenstelling van de steekproef naar leeftijd en geslacht, gezinsgrootte en provincie). Over de redenen van de non-response zeggen zij: "Het niet thuis treffen en anderszins vergeefse pogingen tot achterhalen van respondenten maakten 27,5% van de non-response bij de verse steekproef uit". Waarschijnlijk moet dit als volgt geïnterpreteerd worden:

<u>reden non-response: absoluut en procentueel</u>		
afwezigheid	615	27,5
weigering	96	4,3
totaal "non-response"	711	31,8

De auteurs verschaffen geen verdere informatie over deze, naar verhouding, grote categorie. Bijvoorbeeld: de samenstelling van de categorie "non-response" naar leeftijd, geslacht, provincie en urbanisatiegraad van de woonplaats. Met andere woorden: zij geven geen antwoord op de vraag: is de uitval (non-response) ten aanzien van genoemde kenmerken systematisch of niet? De auteurs geven ook geen bronvermelding zodat de controle van bepaalde gegevens bemoeilijkt wordt.

Volgens de Bruyn en Foppen (o.c., pp. 731-732) waren er bijvoorbeeld 153 "self-selective" en 715 "non self-selective" gemeenten, in totaal dus 868 gemeenten. Het Statistical Yearbook of the Netherlands 1972, C.B.S. (1972, p. 20), vermeldt per 31 december 1971 slechts 863 gemeenten, waarvan 15 van het type C5

en 26 van het type C4. Door genoemde auteurs wordt deze datum eenmaal expliciet vermeld (o.c., p. 734); andere tijdstipvermeldingen zijn in hun steekproefverantwoording niet te vinden.

Uit de analyse van de betreffende steekproefgegevens blijkt - na correctie van gemaakte codeerfouten - het aantal C5-gemeenten 12 te zijn en het aantal C4-gemeenten 17. De niet-gecorrigeerde aantallen zijn respectievelijk 13 en 21. Bij de codering van de urbanisatiegraad van de woonplaats is kennelijk gebruik gemaakt van de C.B.S.-publicatie: "Typologie van de Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad 31 mei 1960", C.B.S. (1964). Onduidelijk blijft op welk tijdstip de meting van "urbanisatiegraad" betrekking heeft. Vergeleken met de situatie op 31 december 1971 zijn er duidelijke verschillen, vergeleken met de onbekende datum wellicht niet.

Op de eerder gestelde vraag of er sprake is van systematische uitval zullen we op indirecte wijze antwoord geven. We zullen nagaan of onze steekproef van respondenten ten aanzien van genoemde kenmerken representatief geacht kan worden voor de nederlandse kiezer anno 1972.

Tabel 1: Samenstelling van het electoraat naar leeftijd en geslacht, in steekproef en populatie (proc.)

geslacht leeftijd	<u>steekpr.'72</u>		<u>populatie: 31 dec. '72</u>		<u>populatie: 31 dec.'71</u>	
	<u>man</u>	<u>vrouw</u>	<u>man</u>	<u>vrouw</u>	<u>man</u>	<u>vrouw</u>
20-24 jaar	13.3	12.4	13.6	12.6	14.2	13.0
25-29 jaar	12.6	14.4	13.4	12.0	12.6	11.3
30-34 jaar	9.7	9.1	10.5	9.3	10.4	9.2
35 en ouder	64.4	64.0	62.5	66.2	62.8	66.5
N* =	(714)	(756)	(4.276.186)	(4.420.236)	(4.222.418)	(4.352.395)

* de absolute cijfers hebben we berekend op grond van gegevens ontleend aan de C.B.S.-publicatie: Statistical Yearbook of the Netherlands 1973, C.B.S. (1973b, p. 19).

Tot de kiesgerechtigden behoren ook de 18- en 19-jarigen. De C.B.S.-publicaties waarover wij beschikten vermelden slechts de categorie 15-19 jarigen. Een redelijke schatting van het aantal 18- en 19-jarigen is wel mogelijk. Uit C.B.S. (1973a, p. 18) blijkt dat in 1972 (29 november) het aantal kiezers 8.916.947 was; dit kwam overeen met 97.8% van het aantal personen van 18 jaar en ouder.

Laatstgenoemde categorie omvat derhalve 9.117.533 personen. Uit tabel 1 blijkt dat per 31 december 1972 het aantal personen van 20 jaar en ouder 8.696.422 bedroeg. Bij benadering omvat de categorie 18- en 19-jarigen dan 421.111 personen. Wij spreken van een "benadering" omdat uit de C.B.S.-publicatie niet blijkt dat genoemd percentage van 97.8 afgestemd is op de omvang van de populatie per 31 december 1972. Voorts is genoemd percentage slechts in één decimaal gegeven; een zekere onnauwkeurigheid vanwege die afronding is dan een logisch gevolg.

Tabel 2: Leeftijdsverdeling in steekproef en populatie

	steekproef 1972		populatie: 31 dec. 1972	
	<u>absoluut</u>	<u>procentueel</u>	<u>absoluut</u>	<u>procentueel</u>
<u>18-19 jaar:</u>	56	3.7	421.111	4.6
20-24 jaar	189	12.4	1.137.096*	12.5
25-29 jaar	199	13.0	1.102.381*	12.1
30-34 jaar	138	9.0	858.420*	9.4
35 en ouder:	<u>944</u>	<u>61.9</u>	<u>5.598.525*</u>	<u>61.4</u>
Totaal	1526	100	9.117.533	100

* gegevens ontleend aan C.B.S. (1973b, p. 19)

De cesuur in de leeftijdsverdeling legden we bij 35 jaar, mede op grond van de bevindingen van Stouthard (1971, p. 27), die een maximale samenhang tussen leeftijd en wel of niet stemmen constateerde indien de variabele leeftijd gedichotomiseerd werd in de categorieën jonger dan 35 jaar en 35 jaar of ouder. Genoemde cesuur lijkt ook wel te rijmen met de opvatting, dat "leeftijd wordt gezien als een indicator voor de mate waarin het proces in politieke socialisering zich heeft voltooid en zich stabiele po-

litieke attitudes hebben ontwikkeld".

In tabel 1 en 2 hebben we de samenstelling van de steekproef naar leeftijd en geslacht vergeleken met beschikbare populatiecijfers. Wat deze kenmerken betreft is de steekproef redelijk representatief te noemen.

Tabel 3: percentage kiezers en niet-stemmers op 29 november 1972, per provincie, in steekproef en populatie.

	kiezers		niet-stemmers	
	1*	2*	3*	4*
	populatie	steekpr.	populatie	steekpr.
Groningen	4.1	4.2	14.1	10.9
Friesland	4.0	4.2	12.8	9.4
Drenthe	2.8	2.9	14.1	11.1
Overijssel	6.9	7.7	12.6	7.6
Gelderland	11.6	12.5	15.2	7.9
Utrecht	6.2	5.9	14.9	14.4
N.-Holland	17.7	14.2	16.0	12.0
Z.-Holland	23.2	22.2	16.8	8.6
Zeeland	2.4	3.5	17.2	15.1
N.-Brabant	13.4	14.2	19.4	9.2
Limburg	7.4	8.5	22.7	17.7

1*: aantal kiezers, uitgedrukt in % van totaal aantal kiezers van Nederland (N= 8.916.947). Gegevens ontleend aan C.B.S. (1973a, p. 18)

2*: aantal kiezers, uitgedrukt in % van totaal aantal respondenten in steekproef (N= 1526)

3*: aantal niet-stemmers, uitgedrukt in % van aantal kiezers per provincie. Gegevens ontleend aan C.B.S. (1973a, p. 18)

4*: aantal niet-stemmers, uitgedrukt in % van aantal respondenten per provincie.

Globaal gesproken stemmen steekproef en populatie goed overeen ten aanzien van het aantal kiezers per provincie, uitgedrukt als percentage van het totaal aantal kiezers. Voor de niet-stemmers geldt deze overeenstemming niet. Met name de verschillen voor Gelderland, Z.-Holland en N.-Brabant zijn opmerkelijk. Uitgaande van de veronderstelling dat de steekproef per provincie zuiver aselekt geweest zou zijn, zouden de verschillen voor genoemde provincies niet alleen op grond van toeval verklaard kunnen worden, indien we een betrouwbaarheidsniveau van 95% in achnemen. Zie: Blalock (1960, p. 163).

Tabel 4: percentage niet-stemmers naar urbanisatiegraad, in populatie en steekproef

	<u>populatie</u> ¹⁾	<u>steekproef</u>
A ₁ -A ₄	13.9*	10.2
B ₁ -B ₂	16.4	8.2
B ₃	13.3	8.1
C ₁ -C ₄	16.6	12.3
C ₅	19.4	11.2

1) gegevens ontleend aan C.B.S. (1973a, p. 18)

* inclusief Z.IJ.P. en Dronten

Ook hier blijkt het percentage "niet-stemmers" in de steekproef steeds kleiner te zijn dan in de populatie.

Opmerkelijk is overigens wel, dat alle vermelde percentages "niet-stemmers" in de steekproef lager zijn dan die in de populatie.

Voor de steekproef als geheel is dit percentage 10.6 en voor de Nederlandse populatie is dit 16.5. Een (gedeeltelijke) verklaring voor de verschillen tussen populatie- en steekproefcijfers zou kunnen zijn, dat degenen die zich binnen het kader van een nationaal verkiezingsonderzoek laten interviewen (= de respondenten uit de steekproef) over het algemeen een wat grotere "politieke interesse" vertonen dan de "doorsnee kiezer". Deze opvatting treft men bijvoorbeeld ook aan bij Stouthard (1971, p. 19). Deze verklaring is echter ontoereikend voor de verschillen tussen de provincies.

Opmerkelijk is overigens ook dat in de steekproef niemand zegt ongeldig of blanco gestemd te hebben (in de populatie was dit 0,7% van het aantal uitgebrachte stemmen) terwijl 84 respondenten (= 5.5% van het totaal aantal respondenten) zegt niet te weten op welke partij zij gestemd hebben of geen antwoord geven. Dit laatste zou kunnen betekenen, dat sommige verschillen tussen populatie en steekproef minder groot zijn dan zij lijken. Het is echter niet mogelijk om te bepalen welke respondenten van de "weet niet/geen antwoord"-categorie in feite tot de categorie "niet-stemmers" of tot die van "blanco-/ongeldige stemmers" gerekend zouden moeten worden.

Tabel 5 : Verkiezingen 1972 voor de 2e kamer der Staten-Generaal; uitgebrachte stemmen in % van het aantal geldige stemmen, per provincie, in populatie en steekproef.

1)	Gron.	Frs1.	Dr.	Ov.	Gld.	Utr.	N.H.	Z.H.	Zeel.	N.B.	Limburg
PvdA	34,9	31,9	37,2	25,1	26,1	23,1	27,7	32,2	27,2	20,3	20,2
KVP	3,5	4,7	5,3	19,9	18,1	13,8	12,7	9,8	11,1	37,7	43,9
VVD	11,9	10,0	15,2	10,8	14,1	17,6	16,6	15,6	14,2	13,5	12,3
ARP	15,1	21,0	14,5	10,0	9,2	10,4	6,5	9,7	11,4	4,4	2,2
D'66	3,1	2,8	3,0	3,0	3,3	4,2	5,3	4,9	2,8	4,0	4,0
CHU	5,4	10,9	7,1	8,7	7,4	5,7	2,5	5,0	9,3	1,3	0,4
DS'70	3,7	3,4	3,4	3,2	3,7	6,0	5,6	4,8	2,8	2,7	2,2
CPN	8,6	3,7	3,2	3,3	1,7	2,6	9,9	4,2	1,1	2,3	2,8
SGP	0,3	1,1	0,3	3,1	3,9	3,4	0,5	3,7	9,2	0,5	0,1
PPR	3,5	3,2	2,9	4,0	4,9	5,9	5,9	4,5	4,2	5,2	4,7
GPV	5,2	3,1	2,8	3,4	1,7	2,8	1,1	1,7	2,6	0,5	0,2
PSP	1,6	1,3	1,0	0,9	1,2	1,7	2,5	1,3	0,7	1,4	1,2
BP	1,5	1,5	2,5	2,7	2,7	1,3	1,2	1,0	1,9	3,7	2,4
RKPN	0,4	0,3	0,2	0,8	0,8	0,8	1,0	0,6	0,6	1,5	2,1

1) cijfers ontleend aan CBS (1973c, p. 42-43)

PvdA	35,1	25,9	30,0	22,0	25,6	24,7	23,2	30,0	22,2	22,4	11,2
KVP	1,8	1,7	0,0	18,3	15,9	6,5	6,3	5,5	8,9	34,7	49,5
VVD	19,3	10,3	25,0	11,0	18,2	13,0	20,5	15,8	6,7	12,2	8,4
ARP	12,3	22,4	5,0	10,1	10,2	13,0	12,6	10,6	6,7	3,1	1,9
D'66	0,0	1,7	2,5	2,8	3,4	7,8	4,7	5,2	0,0	4,6	0,9
CHU	1,8	13,8	12,5	9,2	5,7	9,1	4,2	4,8	13,3	1,5	0,0
DS'70	1,8	5,2	2,5	3,7	2,3	6,5	2,6	4,5	2,2	3,1	1,9
CPN	5,3	3,4	0,0	1,8	0,0	1,3	4,2	3,9	0,0	3,1	0,0
SGP	0,0	1,7	0,0	3,7	0,0	5,2	1,1	6,5	15,6	0,0	0,0
PPR	5,3	3,4	2,5	6,4	6,8	5,2	7,9	2,9	6,7	5,6	7,5
GPV	0,0	0,0	2,5	4,6	1,7	3,9	0,5	1,0	0,0	0,5	0,9
PSP	1,8	0,0	0,0	0,0	1,7	1,3	2,6	1,0	0,0	1,5	0,0
BP	0,0	0,0	2,5	1,8	1,1	0,0	3,2	0,0	2,2	4,1	0,9
RKPN	0,0	1,7	0,0	0,9	1,7	0,0	2,1	0,3	4,4	0,0	1,9

N = (57) (58) (40) (109) (176) (77) (190) (310) (35) (196) (107)

Tabel 6 : verkiezingen 1972 voor de 2e kamer der Staten-Generaal; uitgebrachte stemmen in % van het aantal geldige stemmen per urbanisatiegraad, in populatie en steekproef.

	populatie ¹⁾					steekproef				
	A ₁ -A ₄	B ₁ -B ₂	B ₃	C ₁ -C ₄	C ₅	A ₁ -A ₄	B ₁ -B ₂	B ₃	C ₁ -C ₄	C ₅
KVP	21,8	24,1	14,6	16,2	12,7	16,1	20,5	7,8	14,9	13,7
AR	12,7	8,9	8,8	8,7	5,9	12,7	8,1	9,8	9,6	7,1
CHU	7,5	5,4	4,0	4,8	2,5	6,6	5,6	2,9	6,3	3,7
PvdA	22,1	23,6	20,9	30,0	33,4	20,6	22,2	17,6	24,8	32,3
D'66	2,8	3,7	5,0	4,4	5,1	3,2	0,9	5,9	5,0	4,6
PPR	3,1	4,2	5,7	5,2	5,9	3,8	5,6	5,9	6,3	6,0
PB	2,6	2,8	1,2	1,6	1,4	0,9	1,3	0,9	1,1	2,9
CPN	1,9	3,1	2,2	4,1	8,3	2,2	1,3	0,0	2,2	4,6
DS'70	2,9	3,0	7,1	4,1	4,9	2,8	3,0	6,9	3,0	3,4
GPV	2,3	1,8	1,6	1,8	1,3	1,6	3,0	0,0	1,4	0,3
PSP	1,0	1,1	1,7	1,5	2,2	0,6	0,9	3,9	0,8	1,4
RKPN	0,9	1,2	0,9	0,8	0,9	0,6	2,6	0,0	1,1	0,6
SGP	3,8	3,7	1,5	1,8	0,7	4,7	4,7	0,9	0,8	2,3
VVD	13,6	12,3	24,0	14,0	13,9	16,1	14,1	25,5	14,0	12,6

¹⁾ gegevens ontleend aan CBS (1973a, p. 24-25)

De steekproefresultaten stemmen in het algemeen redelijk goed overeen met de populatiegegevens. (Zie tabel 5 en tabel 6). Doch enkele opmerkelijke verschillen zijn er te constateren voor met name KVP-, PvdA- en CPN-stemmers. Wanneer we de landelijke verkiezingscijfers bezien (zie tabel 7.) blijken slechts de percentages voor de drie genoemde partijen significante verschillen op te leveren, uitgaande van de veronderstelling dat de steekproef aselekt zou zijn geweest en met inachtneming van een betrouwbaarheidsniveau van 95%.

Tabel 7: verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal; uitgebrachte stemmen in % van het aantal geldige stemmen, in populatie en steekproef.

	<u>steekproef 1972</u>	<u>populatie 29-11-1972</u> ¹⁾
AR	9,5	8,8
BP	1,5	1,9
CHU	5,3	4,8
CPN	<u>2,5</u>	<u>4,5</u>
D'66	3,8	4,2
DS'70	3,4	4,1
GPV	1,3	1,8
KVP	<u>15,3</u>	<u>17,7</u>
PPR	5,5	4,8
PSP	1,2	1,5
PvdA	<u>24,8</u>	<u>27,3</u>
RKPN	1,0	0,9
SGP	2,8	2,2
VVD	15,0	14,4
overige partijen	<u>7,1*</u>	<u>1,1</u>
	100	100
	(N = 1365)	(N = 7.394.045)

1) gegevens ontleend aan CBS (1973a, p. 21-23)

* inclusief "weet niet"/"geen antwoord" = 6,2%

Verschillen tussen steekproefuitkomsten en populatiegegevens, met betrekking tot stemgedrag, worden nogale eens "verklaard" in termen van een soort 'bandwagon-effect', dan wel in termen van 'taboe partijkeus'. Zie bijvoorbeeld Foppen (1973, pp. 106-107). In het eerste geval zouden respondenten, als antwoord op de vraag naar hun stemgedrag eerder geneigd zijn een partij te noemen die zetelwinst geboekt heeft. Nu kan deze verklaring onmogelijk gelden voor het percentage PvdA-stemmers (in de steekproef 24,8%, in de populatie 27,3%). Immers, de PvdA boekte in 1972 een winst van vier zetels ten opzichte van 1971.

In het tweede geval zouden met name CPN-stemmers hun partijkeus verzwijgen, vandaar het lagere percentage in de steekproef (2,5% tegen 4,5% in de populatie). Wij zullen trachten aan te tonen, dat deze verklaring minstens twijfelachtig genoemd moet worden.

Naar onze mening kan de houdbaarheid van beide verklaringen slechts aangetoond worden, indien tevens de juistheid van twee vooronderstellingen vaststaat: 1) de steekproeftrekking (uit het kiezersregister) is zuiver aselekt geweest, 2) de uitval (ten gevolge van "onbereikbaarheid" of "weigering") is niet systematisch geweest ten aanzien van het kenmerk "stemgedrag".

Uit de geschetste steekproefprocedure blijkt, dat aan de eerste voorwaarde niet is voldaan en dat kennis vooraf met betrekking tot de tweede voorwaarde niet voorhanden is. Beide verklaringen zijn per slot van rekening tentatief en voorlopig van aard.

De meest voor de hand liggende verklaring voor de percentageverschillen in tabel 7 - voor PvdA en CPN - ligt in de steekproefprocedure zelf en met name in de non-response. De personensteekproef kwam tot stand middels een steekproef van huishoudingen en gemeenten. Deze procedure is wel gerechtvaardigd, gelet op de omstandigheden, doch slechts een benadering van het ideaal. De non-response ("niet thuis", "weigering") kan sterk variëren per gemeente. Een en ander kan geïllustreerd worden met gegevens voor de twee grootste C-5 gemeenten van Nederland: Amsterdam en Rotterdam. Zie tabel 8 en 9.

Tabel 8: het electoraat in Amsterdam en Rotterdam, in absolute aantallen en in % van het totaal aantal kiezers in Nederland, in populatie en steekproef.

	populatie 29-11-1972	steekproef 1972
A'dam	6.6* (N = 590.386)	3.3 (N = 51)
R'dam	5.3* (N = 474.380)	6.1 (N = 93)
	(N = 8.916.947)	(N = 1526)

* % berekend op basis van gegevens ontleend aan CBS (1973a, p.33)

Uit tabel 8 blijkt dat het Amsterdams electoraat slechts voor de helft vertegenwoordigd is in de steekproef en dat het aantal respondenten (= kiezers) uit Rotterdam bijna tweemaal zo groot is als het aantal respondenten uit Amsterdam.

Uitgaande van de veronderstelling, dat in Rotterdam dezelfde procedure is gevolgd als in Amsterdam, kunnen we het volgende concluderen: de disproportionele vertegenwoordiging van het Amsterdams electoraat wordt veroorzaakt door de steekproefprocedure en/of door een grote "non-reponse".

Tabel 9: stemgedrag in Amsterdam en Rotterdam, in % van het aantal geldige stemmen per gemeente, in populatie en steekproef.

	populatie 29 november 1972		steekproef 1972	
	Amsterdam*	Rotterdam*	Amsterdam	Rotterdam
CPN	17.2	7.7	11	6
PvdA	33.2	45.6	28	46
	(N=478.082)	(N=376.952)	(N=46)	(N=80)

* gegevens ontleend aan CBS (1973a, p.36 en p.42)

Voor Rotterdam stemmen de steekproefuitkomsten goed overeen met de populatiegegevens. Voor Amsterdam geldt dit niet.

Nu blijkt uit CBS (1973a) dat een kwart van alle CPN-stemmen afkomstig is uit Amsterdam (24.8%), in de steekproef is dit slechts 15%. Resumerend: het Amsterdams electoraat is slecht vertegenwoordigd in de steekproef en met name de CPN-stemmers. Wij vermoeden dat dit deels te wijten is aan non-response ("niet thuis", "weigering"). Juist omdat de concentratie CPN-stemmers in Amsterdam het grootst is, werkt deze non-response ook door in het percentage CPN-stemmers in de steekproef als geheel.

Onze verklaring van dit geringe percentage geschiedt dus eerder in termen van "zelf-selectie" dan van "verzwijgen partijkeus".

Bijlage 2: variabelen uit N.K.O.-1972 (Eerste golf: N=1526)

De variabelen die in de tekst uitvoerig zijn besproken worden in dit overzicht slechts summier aangeduid. De categorieën van alle ordinale variabelen zijn geordend van "laag" (L) tot "hoog" (H), tenzij anders vermeld. Wat de nominale kenmerken betreft hebben we de - naar onze mening - gebruikelijke indeling van categorieën gehanteerd. Dit alles om de leesbaarheid van de overzichtstabel (zie: Bijlage 3) te bevorderen en de vergelijking van de vermelde gegevens met andere onderzoeksresultaten, uit deze studie of uit andere studies, te vergemakkelijken. Voor alle variabelen geldt dat de categorie "weet niet" en "geen antwoord" in de middencategorie (M) is opgenomen, tenzij anders vermeld.

var 007: politieke interesse

"Bent U geïnteresseerd in politieke onderwerpen?"

L (= niet)	: 43,3%
M (= tamelijk+w.n.+g.a.)	: 45,7%
H (= zeer)	: 11,0%

var 031: beoordeling burgemeester

L (= niet goed)	: 6,1%
M	: 45,6%
H (= goed)	: 48,3%

var 032: beoordeling wethouders

L (= niet goed)	: 4,7%
M	: 59,4%
H (= goed)	: 35,9%

var 033: beoordeling gemeenteraadsleden

L (= niet goed)	: 4,6%
M	: 69,1%
H (= goed)	: 26,3%

var 034: interesse gemeenteraadsleden gering

L (= is zo)	: 38,1 %
M	: 24,0%
H (= is niet zo)	: 37,9%

var 035: invloed op gemeentepolitiek nihil

L (= is zo)	: 53,5%
M	: 13,6%
H (= is niet zo)	: 32,9%

var 036: politieke beslissingen gemeente geheim

L (= is zo)	: 39,6%
M	: 33,7%
H (= is niet zo)	: 26,7%

var 037: interesse gemeenteambtenaren gering

L (= is zo)	: 32,6%
M	: 26,1%
H (= is niet zo)	: 41,3%

var 073: politieke kennis

"En wilt U mij nu voor elk land zeggen of het wel
of niet lid is van het Warschau-pact?" Nederland

L (= wel lid, w.n., g.a.)	: 32,4%
H (= geen lid)	: 67,6%

var 101: politiek vertrouwen, algemeen

L (= nee)	: 27,0%
M (= w.n./g.a.)	: 18,3%
H (= ja)	: 54,7%

var 102: motivering vertrouwen : "open vraag"

var 103: motivering geen vertrouwen : "open vraag"

var 104: vertrouwen in ministers

L (= helemaal niet)	: 5,8%
M	: 60,6%
H (= veel)	: 33,6%

var 105: vertrouwen in de Tweede Kamer

L (= helemaal niet)	: 6,0%
M	: 57,8%
H (= veel)	: 36,2%

var 106: vertrouwen in de politieke partijen

L (= helemaal niet)	: 12,4%
M	: 73,3%
H (= veel)	: 14,3%

var 107: vertrouwen in de vakbonden

L (= helemaal niet)	: 12,8%
M	: 47,6%
H (= veel)	: 39,6%

var 110: vertrouwen in de werkgeversorganisaties

L (= helemaal niet)	: 17,0%
M	: 60,5%
H (= veel)	: 22,5%

var 111: vertrouwen in grote ondernemingen

L (= helemaal niet)	: 27,1%
M	: 56,8%
H (= veel)	: 16,1%

var 112: vertrouwen in hoge rijksambtenaren

L (= helemaal niet)	: 27,0%
M	: 57,5%
H (= veel)	: 15,5%

var 113: vertrouwen in de pers, radio en televisie

L (= helemaal niet)	: 9,0%
M	: 58,4%
H (= veel)	: 32,6%

var 114: vertrouwen in actiegroepen

L (= helemaal niet)	: 27,6%
M	: 52,1%
H (= veel)	: 20,3%

var 115: vertrouwen in demonstranten

L (= helemaal niet)	: 42,6%
M	: 47,1%
H (= veel)	: 10,3%

var 123: gelijkheid inkomens

1 (= verschillen kleiner)	: 71,7%
0 (= overige antwoorden)	: 28,3%

var 124: gelijkheid medezeggenschap

1 (= te weinig)	: 42,3%
0 (= overige antwoorden)	: 57,7%

var 125: gelijkheid opleidingskansen

1 (= te weinig)	: 37,5%
0 (= overige antwoorden)	: 62,5%

var 150¹: steun regeringspartij

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 29 november 1972 stem uitgebracht op één van de regeringspartijen of niet.

(N=1526)

L (= stem <u>niet</u> op regeringspartij; w.n., g.a.; niet gestemd)	: 56,6%
H (= stem wel op regeringspartij)	: 43,4%

var 150²: steun regeringspartij

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 29 november 1972 stem uitgebracht op één van de regeringspartijen of niet. (exclusief: w.n., g.a., niet gestemd; N=1281)

L (= stem <u>niet</u> op regeringspartij)	: 48,3%
H (= stem wel op regeringspartij)	: 51,7%

var 220: oordeel regeringssamenstelling

"Vindt U dat in 1971 de regering gevormd is in overeenstemming met de verkiezingsuitslag, of vindt U van niet?"

L (= neen)	: 20,3%
M (= min of meer, w.n., g.a.)	: 52,0%
H (= ja)	: 27,7%

var 222: relevantie regeringssamenstelling

"Maakt het voor Uzelf, veel, weinig of niets uit,
welke partijen in de regering komen?"

L (= niets)	: 11,1%
M (= weinig; w.n., g.a.)	: 25,9%
H (= veel)	: 63,0%

var 238: interesse kamerleden gering

L (= is zo)	: 47,9%
M	: 19,1%
H (= is niet zo)	: 33,0%

var 240: invloed op regeringspolitiek nihil

L (= is zo)	: 57,5%
M	: 10,9%
H (= is niet zo)	: 31,6%

var 243: politieke beslissingen geheim

L (= is zo)	: 44,2%
M	: 25,9%
H (= is niet zo)	: 29,9%

var 244: belang van machtigen

L (= is zo)	: 53,1%
M	: 24,4%
H (= is niet zo)	: 22,4%

var 245: beoordeling ministers

L (= niet goed)	: 6,9%
M	: 58,3%
H (= goed)	: 34,9%

var 267: politieke tevredenheid

"Bent U tevreden of ontevreden over wat de regering Biesheuvel in het algemeen heeft gedaan?"

L (= niet tevreden)	: 19,7%
M (= matig tevreden; w.n., g.a.)	: 42,3%
H (= (zeer) tevreden)	: 37,9%

var 293: beoordeling Tweede Kamerleden

L (= niet goed)	: 5,4%
M	: 66,1%
H (= goed)	: 28,6%

var 308: leeftijd

"In welk jaar, en in welke maand bent U geboren?"

L: "de jongeren" (=18 t/m 34 jaar)	: 38,1%
H: "de ouderen" (=35 jaar en ouder)	: 61,9%

var 310: burgerlijke staat

"Bent U ongehuwd, gehuwd of gehuwd geweest of woont U samen?" (excl.: g.a.; N=1524)

- gehuwd (geweest); samenwonend	: 84,5%
- ongehuwd	: 15,5%

var 323: opleiding^x

"Welke scholen of cursussen heeft U overdag of 's avonds gevolgd?" (excl.: g.a.; N=1518)

L (= basisniveau)	: 30,8%
M (= uitgebreid) lager niveau	: 46,6%
H (= middelbaar + hoger niveau)	: 22,6%

var 369: sociale klasse

"Er wordt wel eens gesproken over het bestaan van verschillende sociale klassen en groepen. Is er een sociale klasse of groep waarvan Uzelf denkt dat U ertoe behoort?"

L (= gewone + lagere arbeidersklasse)	: 40,8%
M (= gewone middenklasse; w.n., g.a.)	: 48,3%
H (= hogere middenklasse+hogere klasse)	: 10,9%

var 383: kerkelijke gezindte

"Behoort U volgens Uzelf tot een bepaalde godsdienst of gezindte of niet?" (Excl.: g.a.; N=1524)

- kerkelijk	: 70,3%
- niet kerkelijk	: 29,7%

x) Voor de precieze betekenis van de samengetrokken categorieën verwijzen we naar de Bruijn en Foppen (1974a, pp. 254-256).

var 393: geslacht

- man	: 48,6%
- vrouw	: 51,4%

var 403: deelname interview

- alleen response 1e golf	: 32,1%
- zowel response 1e als 2e golf	: 67,9%

Samengestelde variabelen⁺

Naptscale: var 243 + var 244 + var 245 + var 293

L = score 0

H = score 4

Newvar: var 243 + var 244 + var 245 + var 293

L = score 4-6

M = score 7-9

H = score 10-12

Index: var 104 + var 105

L = score 2-3

M = score 4-5

H = score 6

Effica: var 238 + var 240

L = score 2 : 36,7%

M = score 3-5 : 45,3%

H = score 6 : 18,0%

Progscale: var 123 + var 124 + var 125

conservatief = score 0

gematigd conservatief = score 1

gematigd progressief = score 2

progressief = score 3

⁺ De relatieve frequentie-verdeling is reeds eerder in de tekst vermeld.

var.

101 : politiek vertrouwen, algemeen
104 : vertrouwen in ministers
105 : vertrouwen in de Tweede Kamer
Index : var. 104 + var. 105 (somscore)
Newvar : var. 243 + var. 244 + var. 245 + var. 293
(somscore; trichotome items)
Naptscal: var. 243 + var. 244 + var. 245 + var. 293
(somscore; dichotome items)
243 : politieke beslissingen geheim
244 : belang van machtigen
245 : beoordeling ministers
293 : beoordeling Tweede Kamerleden
238 : interesse Kamerleden gering
240 : invloed op regeringspolitiek nihil
Effica : var. 238 + var. 240 (somscore)
150¹ : steun regeringspartij (N=1526)
150² : steun regeringspartij (N=1281)
(exclusief: w.n.; g.a.; niet-gestemd)
267 : politieke tevredenheid
Progschal: var. 123 + var. 124 + var. 125 (somscore)
007 : politieke interesse
073 : politieke kennis
106 : vertrouwen in politieke partijen
114 : vertrouwen in actiegroepen
220 : oordeel regeringssamenstelling
222 : relevantie regeringssamenstelling
308 : leeftijd
310 : burgerlijke staat
323 : opleiding
369 : sociale klasse
383 : kerkelijke gezindte
393 : geslacht
403 : deelname interview

Bijlage 3: Overzichtstabel (deel 1)

Correlaties uitgedrukt in tau-B (c.q. tau-C)

var.	101	104	105	Index	New var	Napt scal	243	244	245	293
101		.47	.42	.45	.34	.35	.20	.23	.37	.25
104	.47		.62	(.84)	.35	.33	.20	.20	.39	.27
105	.42	.62		(.81)	.31	.30	.18	.19	.30	.31
Index	.45	(.84)	(.81)		.34	.31	.20	.20	.35	.29
Newvar	.34	.35	.31	.34		(.86)	(.62)	(.65)	(.51)	(.48)
Naptscal	.35	.33	.30	.31	(.86)		(.72)	(.76)	(.67)	(.60)
243	.20	.20	.18	.20	(.62)	(.72)		.34	.16	.15
244	.23	.20	.19	.20	(.65)	(.76)	.34		.21	.19
245	.37	.39	.30	.35	(.51)	(.67)	.16	.21		.36
293	.25	.27	.31	.29	(.48)	(.60)	.15	.19	.36	
238	.17	.18	.22	.20	.30	.28	.22	.27	.13	.19
240	.14	.15	.13	.15	.26	.23	.25	.21	.11	.14
Effica	.19	.20	.21	.21	.33	.30	.28	.27	.14	.20
150 ¹	.29	.29	.20	.23	.25	.27	.18	.18	.22	.15
150 ²	.31	.29	.19	.23	.25	.28	.18	.18	.22	.13
267	.37	.33	.24	.29	.31	.34	.20	.21	.35	.19
Progschal	-.17	-.15	-.09	-.14	-.20	-.21	-.15	-.18	-.18	-.06
007	.04	.12	.14	.09	.15	.10	.15	.08	.09	.10
073	.03	.07	.09	.05	.05	.00	.09	.00	.03	.03
106	.23	.27	.35	.34	.19	.15	.13	.13	.15	.17
114	-.07	-.05	.00	-.03	-.04	-.05	-.01	-.03	-.05	.01
220	.26	.21	.17	.21	.20	.19	.16	.13	.19	.14
222	.05	.11	.11	.08	.13	.10	.08	.09	.10	.08
308	-.02	.02	-.06	-.01	.01	.04	-.03	.01	.06	.03
310	.01	.01	.07	.03	.00	.01	.03	.00	.00	.01
323	.11	.12	.15	.11	.19	.14	.16	.10	.13	.10
369	.15	.19	.16	.16	.19	.16	.17	.14	.12	.09
383	-.20	-.14	-.11	-.15	-.09	-.10	-.03	-.04	-.12	.06
393	.01	-.03	.00	.02	-.04	-.02	-.05	.01	-.04	-.03
403	-.03	-.02	.02	-.01	-.03	-.03	-.01	-.01	-.03	.02

Bijlage 3: Overzichtstabel (deel 2)

Correlaties uitgedrukt in tau-B (c.q. tau-C)

var	238	240	Effica	150 ¹	150 ²	267	Prog scal
101	.17	.14	.19	.29	.31	.37	-.17
104	.18	.15	.20	.29	.29	.33	-.15
105	.22	.13	.21	.20	.19	.24	-.09
Index	.20	.15	.21	.23	.23	.29	-.14
Newvar	.30	.26	.33	.25	.25	.31	-.20
Naptscal	.28	.23	.30	.27	.28	.34	-.21
243	.22	.25	.28	.18	.18	.20	-.15
244	.27	.21	.27	.18	.18	.21	-.18
245	.13	.11	.14	.22	.22	.35	-.18
293	.19	.14	.20	.15	.13	.19	-.06
238		.34	(.78)	.13	.12	.10	-.06
240	.34		(.72)	.10	.07	.11	-.03
Effica	(.78)	(.72)		.15	.12	.12	-.06
150 ¹	.13	.10	.15			.46	-.32
150 ²	.12	.07	.12			.50	-.38
267	.10	.11	.12	.46	.50		-.29
Progschal	-.06	-.03	-.06	-.32	-.38	-.29	
007	.18	.18	.22	.10	.01	.02	.09
073	.14	.11	.15	.01	-.02	-.03	.08
106	.12	.12	.14	.02	-.00	.09	-.03
114	.00	.04	.02	-.16	-.18	-.10	.19
220	.12	.12	.15	.29	.31	.29	-.19
222	.14	.13	.17	.12	.01	.05	.05
308	-.00	-.03	-.04	.07	.08	.07	-.11
310	.02	.03	.05	-.06	-.06	-.04	.02
323	.16	.14	.19	.14	.11	.04	.00
369	.19	.13	.21	.29	.29	.15	-.16
383	-.00	.04	.02	-.29	-.33	-.32	.21
393	-.09	-.07	-.09	.04	.02	.04	-.07
403	.04	.02	.05	.00	-.03	-.03	.01

Bijlage 3: Overzichtstabel (deel 1 en 2)

Commentaar

In beide overzichtstabellen is de relatie tussen de variabelen uitgedrukt in tau. De variabelen zijn gegroepeerd in een drietal blokken. Het eerste blok omvat de variabelen die gebruikt zijn voor de meting van "politiek vertrouwen". Het tweede blok omvat de variabelen die beschouwd kunnen worden als een meting van respectievelijk "political efficacy", "politieke steun", "politieke tevredenheid" en "politieke progressiviteit". Het derde blok bestaat deels uit wat doorgaans "achtergrondvariabelen" genoemd wordt (var. 308 - var. 393). De omschrijving van de variabelen en de volgorde van de antwoordcategorieën staat vermeld in Bijlage 2.

Voor elke (rxk)-tabel is in bovenstaand overzicht de corresponderende tau-waarde vermeld: tau-B indien $r=k$, en tau-C indien $r \neq k$. De onderstreepte tau-waarden duiden op een statistisch niet significante relatie (significantie-niveau $=.01$). In het algemeen geldt dat tau-waarden kleiner dan .15 duiden op een zwakke tot zeer zwakke relatie.

Deel 1 van de overzichtstabel stelt ons in staat de verschillende metingen van "politiek vertrouwen" met elkaar te vergelijken, namelijk

meting 1 : Naptscal en Newvar, beide gebaseerd op de variabelen 243-244-245-293

meting 2 : Index, gebaseerd op var. 104 en 105

meting 3 : var. 101

In deze vergelijking gaat het met name om overeenkomst in de relatiepatronen (\rightarrow vergelijking per kolom). Een voorbeeld:

Newvar noemden we een variant van meting 1. Indien Newvar en Naptscal gelijkwaardige metingen zijn, dan zouden we in beide kolommen (nagenoeg) gelijke tau-waarden moeten aantreffen. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn en wordt nog eens bevestigd door de sterkte van het verband tussen Naptscal en Newvar (tau-C=.86). De overige tau-waarden, die tussen haakjes zijn geplaatst, hebben betrekking op item-

totaal correlaties. Naptscal is, in tegenstelling tot Newvar, gebaseerd op dichotome items. Het verband tussen Naptscal enerzijds en var. 243, 244, 245, 293 (als trichotome variabelen) anderzijds, uitgedrukt in tau-C, blijkt achtereenvolgens (.58); (.63); (.53) en (.48) te zijn.

Deel 2 van de overzichtstabel stelt ons in staat de metingen van aan "politiek vertrouwen" verwante begrippen te vergelijken. Bovendien kunnen we de twee metingen van "politieke steun" (var. 150¹ en var. 150²) met elkaar vergelijken en voorts de alternatieve metingen van "political efficacy", te weten: var. 238, var 240 en Effica. Uit de tabel blijkt dat var. 150¹ en var. 150² als gelijkwaardige metingen van "politieke steun" beschouwd kunnen worden. Een soortgelijke conclusie geldt ten aanzien van de alternatieve metingen van "political efficacy".

Vergelijking van deel 1 met deel 2 stelt ons in staat na te gaan in hoeverre een analytisch onderscheid tussen genoemde begrippen ("politiek vertrouwen" versus aanverwante begrippen), binnen de ruimte van de vermelde gegevens, op empirische basis berust. Bij deze vergelijking gaat het met name om de verschillen in de relatiepatronen.

Bovenstaande overzichtstabel (deel 1 en 2) kan men uiteraard ook gebruiken om elke relatie tussen een tweetal variabelen na te gaan en te vergelijken met de resultaten uit ander onderzoek. Zo blijkt uit bovenstaand overzicht, bijvoorbeeld, dat "politiek vertrouwen" (ongeacht de meting) geen samenhang vertoont met "leeftijd" (var. 308) of "geslacht" (var. 393).

Bijlage 4: "politiek vertrouwen" en aanverwante begrippen:
intercorrelaties uitgedrukt in tau.

var.	101	Index	Napt- scal	New- var	267	150 ¹	Prog- scal	383 ⁺
101								
Index	.45							
Naptscal	.35	.31						
Newvar	.34	.34	(.86)					
267	.37	.29	.34	.31				
150 ¹	.29	.23	.27	.25	.46			
Progscal	-.17	-.14	-.21	-.20	-.29	-.32		
383 ⁺	-.20	-.15	-.10	-.09	-.32	-.29	.21	
Effica	.19	.21	.30	.33	.12	.15	-.06	<u>.02</u>

⁺ Evenals Progscal hanteerden we var. 383 ("kerkelijke gezindte") als indicator van "ideologische oriëntatie".

Uit bijlage 3 blijkt dat juist de variabelen 267-150¹-Progscal-383 en Effica het sterkst samenhangen met de verschillende metingen van "politiek vertrouwen".

Bijlage 5: Overzicht van metingen

In deze bijlage wordt op beknopte wijze informatie gegeven over de in paragraaf 2.1. vermelde studies. De publicaties staan in chronologische en vervolgens alfabetische volgorde.

In de kolom "onderzoeksresultaten" geven we eerst enige informatie over tijdstip van onderzoek (jaar), steekproef (locaal, regionaal, nationaal) en steekproef-/onderzoekselement (bijv. "kiezer", "scholier", "student"). Onder "kiezer" wordt steeds verstaan de "kiesgerechtigde burger" en met "student" is steeds "universiteits-student" bedoeld.

Informatie over de feitelijke "onderzoeksresultaten" is toegespitst op de relatie tussen (metingen van) "politiek vertrouwen" enerzijds en (vergelijkbare metingen van) "ideologische oriëntatie", "politieke tevredenheid", "politieke steun" en "political efficacy" anderzijds.

Uit dit overzicht moge duidelijk worden dat de meting van "politiek vertrouwen" nog heel wat variaties vertoont, zowel in de keuze der items (de 5 SRC-items of "eigen" items) als in het aantal gebruikte items, alsook in de schaalconstructie.

Variatie is er ook in de benaming van "politiek vertrouwen" en het objekt ervan, evenals in het soort steekproef en het type respondent (onderzoekselement). En vanzelfsprekend varieerde het onderzoek naar tijd en plaats.

Ook al is bovenstaande lijst van variaties in de vermelde studies zeker niet uitputtend, zij is wel voldoende als waarschuwing. De vermelde onderzoeksresultaten zullen met de nodige omzichtigheid gehanteerd dienen te worden.

Bijlage: 5.1.

<u>publicatie:</u>	<u>meting van:</u>	<u>items</u>	<u>meetschaal</u>	<u>onderzoekresultaten:</u>
. Agger e.a. (1961)	political cynicism	6	Guttman- CR= .94; KR= .62	1959; regionaal; kiezers
. Horton+Thompson (1962)	mistrust of public officials	4	Guttman- CR= .95; error ratio=.57	1957; lokaal; kiezers 1958; lokaal; kiezers
. Litt (1963)	political cynicism	2	index (hoe?)	? ; lokaal; kiezers (a) ? ; lokaal; kiezers (b) voor steekproef (b) geldt: negatief ver- band tussen "political cynicism" en "poli- tical effectiveness"
. McClosky (1964)	cynicism toward government and politics	14	Guttman-(?)	1958; nationaal (VS); invloedrijken 1958; nationaal (VS); kiezers
. Jennings+Niemi (1968)	political cynicism	5 (SRC-)	Guttman- CR= .92 CR= .93	1965; nationaal (VS); scholieren 1965; nationaal (VS); hun ouders
. Langton+Jennings (1968)	political cynicism	6 (SRC-)	Guttman- CR= .92	1965; nationaal (VS); scholieren
. Aberbach (1969)	political trust	5 (SRC-)	index (T-scores)	1964; nationaal (VS); kiezers positief verband tussen "political trust" en "vote" (1=Johnson; 0=Goldwater): tau-c=.39
. Aberbach+Walker (1970)	political trust	5 (SRC-)	index	1967; lokaal; kiezers positief verband tussen "political trust" en "kerkelijke gezindte": gamma= .24 ("blacks") gamma= .15 ("whites")

Bijlage: 5.2.

<u>publicatie</u>	<u>meting van:</u>	<u>items</u>	<u>meetschaal</u>	<u>onderzoeksresultaten:</u>
. Dennis (1970)	political trust	4	factorscores?	1966; staat Wisconsin; kiezers
. Fraser (1970)	- political cynicism (zie: Agger) - political trust	6 5	Guttman- CR= .91 Guttman- CR > .90	1969; regionaal; kiezers
. Lyons (1970)	political cynicism	5 (SRC-)	index (somscores)	1968 lokaal; scholieren (78% negro) 1968; lokaal; scholieren (91% Caucasian)
. Muller (1970a)	personal legitimacy = Trust Government = political trust	5 (SRC-)	Guttman-	1968; lokaal; studenten positief verband tussen "political trust" enerzijds en "legitimizing ideology" en "avoid protest action" anderzijds (als me- tingen van "political support"): r is res- pectievelijk =.45 en .41
. Hawkins e.a. (1971)	political trust	5 (SRC-)	Likert-	? ; staat Georgia; kiezers ? ; lokaal; scholieren
. Paige (1971)	political trust = trust in the political system = trust in government	1	-	1967; lokaal; minderheid
. Rodgers+Taylor (1971)	confidence or trust in the political system = diffuse support = political trust	5 (SRC-)	index (gewogen somscores)	? ; lokaal; scholieren uit een multiple regressie-analyse blijkt dat "political trust" en "political effi- cacy positief samenhangen

Bijlage: 5.3.

<u>publicatie</u>	<u>meting van:</u>	<u>items</u>	<u>meetschaal</u>	<u>onderzoeksresultaten:</u>
. Muller (1972)	trust in political authorities	5	index (gewogen som-scores op basis van factor-analyse)	1970; lokaal; kiezers
. Cole (1973)	political trust	5 (SRC-?)	index (somscores)	1964-'68-'70; nationaal (VS); kiezers positief verband tussen "political trust" en "political efficacy": $r = .31$ (in 1970?)
. Heunks (1973)	elektorale success-machteloosheid (EMS)	4	Guttman-Rep= .93; I= .35	1970; nationaal (Ned.); kiezers de EMS-schaal is te beschouwen als een meting van "politiek vertrouwen"
. Watts (1973a)	political trust	5	Likert-	? ; regionaal; scholieren ("white") ? ; lokaal; scholieren ("black") positief verband tussen "political trust" en "political efficacy": $r = .54$ ("white") $r = .41$ ("black")
. Watts (1973b)	political trust	5	Likert-	? ; regionaal; scholieren ? ; lokaal; scholieren
. Balch (1974)	political trust	10	Likert- + multiple item analyse	1968; nationaal (VS); scholieren positief verband tussen (de meetschalen van) "sense of political efficacy" en "po- tical trust": $r = .33$
. Citrin (1974)	political trust = trust in government	5 (SRC-)	"Guttman"- (somscores van dichotome data)	1964-'68-'70-'72; nationaal (VS); kiezers positief verband tussen "Trust in govern- ment" en "policy (dis)satisfaction": voor 1972: $r = .30$

Bijlage: 5.4.

<u>publicatie</u>	<u>meting van:</u>	<u>items</u>	<u>meetschaal</u>	<u>onderzoekresultaten:</u>
. Fraser (1974)	political cynicism	5	factor-scores	1971; lokaal; studenten
. Jolles (1974)	vertrouwen in bestuurders	3	-	1971; regionaal; kiezers geen statistisch verband tussen "vertrouwen in bestuurders" en "politiek zelfvertrouwen" (o.c., p. 168: vertrouwen nu gemeten middels 1 item)
. v.d. Maesen (1974)	politiek cynisme	6	Guttman-Rep= .94 I=.42; H=.42	1966; lokaal; kiezers deze schaal, (de index politiek cynisme) is slechts op 2 items gebaseerd.
. Miller (1974a)	political cynicism	5 (SRC-)	Guttman-Rep \geq .90	1964-'66-'68-'70; nationaal (VS); kiezers positief verband tussen "politiek cynisme" en "ontevredenheid met beleid" (gezien als de afstand tussen de beleidsvoorkeur van de respondent zelf en die, toegeschreven aan de (regerende) Republikeinse partij): in 1970: eta= .28
. Rodgers (1974)	political cynicism	5 (SRC-)	index (somscores; cf Lyons)	1969; regionaal; scholieren negatief verband tussen "political cynicism" en "political efficacy": r= -.29 en gamma= -.42 ("black")
. Van Vonderen-Van Staveren (1974)	vertrouwen in de overheid	14	somscores (?) 1. pretest: alpha=.71 2. post-test: alpha =.76 r ₁₂ =.69	1973; lokaal; scholieren er is een positief verband tussen "vertrouwen in de overheid" en "machteloosheid t.o.v. de overheid": in pre-test : r= .56; p < .01 in post-test: r= .69; p < .01

Bijlage: 5.5.

<u>publicatie</u>	<u>meting van:</u>	<u>items</u>	<u>meetschaal</u>	<u>onderzoeksresultaten:</u>
. Abravanel en Busch (1975)	political trust = trust in govern- ment	1	-	1972; lokaal; studenten
. Ambler (1975)	trust in political authorities (o.a.: national political trust)	5	index (somscores; Cronbachs alpha=.66)	1971; nationaal (Fr.); personen \geq 15 jaar
. Bachman en Jennings (1975)	political trust	3	index (somscores)	1965-'73; nationaal (VS): "scholieren" (I) 1966-'68-'69-'70-'74; idem; idem (II) In panel study I: positief verband tussen "evaluation of the Vietnam War" en "Trust in Government": $r = .23$ (in 1973). In panel study II: negatief verband tussen "dissatisfaction with Vietnam policy" en "trust in government": in 1969: $r = -.29$ in 1970: $r = -.46$ in 1974: $r = -.34$
. Herzon (1975)	political trust	5 (SRC-)	Guttman-	1970; nationaal (VS); kiezers
. Schwartz (1975)	political cynicism	7	somscores	1967; lokaal; scholieren Voor de steekproef als geheel: geen substan- tiële relatie tussen "political cynicism" en "political efficacy": $\gamma = -.16$. Voor de onderscheiden leerjaren (8th, 10th, 12th grade) is γ respectievelijk: $-.27$, $p \leq .01$; $-.25$, $p \leq .05$; $-.05$, n.s.

Bijlage: 5.6.

<u>publicatie</u>	<u>meting van:</u>	<u>items</u>	<u>meetschaal</u>	<u>onderzoeksresultaten:</u>
. Miller e.a. (1976)	estrangement from the political system (Trust in Government)	5 (SRC-)	Guttman-(?)	1958-'64-'68-'72-'74; nationaal (VS); kiezers
. Abravanel en Busch (1977)	political trust	6	?	1972; lokaal; studenten
. Ginsberg en Weissberg (1978)	popular trust and confidence in government	4 (SRC-)	?	1968-'72; nationaal (VS); kiezers
. Useem en Useem (1979)	government confidence: 1. gov. trust 2. gov. responsiveness 3. gov. satisfaction	4 (SRC-) 4 7	schaal? KR-20=.70 KR-20=.78 KR-20=.93	1972; nationaal (VS); kiezers De drie meetschalen hangen onderling positief samen: r= .15 (welke r?) r= .39 idem r= .47 idem

Lijst van aangehaalde werken

- Aberbach, J., Alienation and political behavior, in: American Political Science Review, 63, 1969, 86-99
- Aberbach, J. en Walker, J., Political trust and racial ideology, in: American Political Science Review, 64, 1970, 1199-1219
- Abramson, P., Political efficacy and political trust among black schoolchildren: two explanations, in: Journal of Politics, 34, 1972, 1243-1275
- Abravanel, M., en Busch, R., Political competence, political trust, and the action orientation of university students, in: Journal of Politics, 37, 1975, 57-82
- Abravanel, M., en Busch, R., A note on the relationship between higher education and political trust, in: Teaching Political Science, 4, 1977, 435-444
- Agger, R., Goldstein, M., en Pearl, S., Political cynicism: measurement and meaning, in: Journal of Politics, 23, 1961, 477-506
- Almond, G., en Verba, S., The civic culture, Boston, 1965
- Ambler, J., Trust in political and nonpolitical authorities in France, in: Comparative Politics, 8, 1975, 31-58
- Bachman, J., en Jennings, M., The impact of Vietnam on trust in government, in: Journal of Social Issues, 31, nr. 4, 1975, 141-155
- Balch, G., Multiple indicators in survey research: the concept 'sense of political efficacy', in: Political methodology, 1, 1974, 1-43
- Berg, J. van den, De nederlandse politiek tussen 1973 en 1977, in: Irwin, G., e.a. (red.), De Nederlandse Kiezer '77, Voorschoten, 1977.
- Blalock, H.M., jr., Social Statistics, International Student Edition, London etc., 1960
- Boesjes-Hommes, R., De geldige operationalisering van begrippen. Een voorstel, Meppel, 1970.
- Boon, M., en Niemöller, B., Tien? Reactie op F.J. Heunks 'Tien kleine vergissingen en één grote', in: Acta Politica, 11, 1976, 408-419
- Brand-Koolen, M., Factoranalyse in het sociologisch onderzoek, Leiden, 1972
- Bruyn, L. de en Foppen, W., Nationaal Kiezersonderzoek 1972-1973, (1) en (2), Nijmegen, 1974

- Buchanan, W., Nominal and ordinal bivariate statistics: the practitioners' view, in: American Journal of Political Science, 18, 1974, 625-646
- Campbell, A., Gurin, G., en Miller, W., The voter decides, Evanston (Illinois) 1954
- Campbell, D., en Fiske, D., Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix, in: Summers, G., (ed.), Attitude measurement, Chicago, 1971, 100-122
- C.B.S., Typologie van de Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad 31 mei 1960, Zeist, 1964
- C.B.S., Statistical Yearbook of the Netherlands 1972, The Hague, 1972
- C.B.S., Statistiek der verkiezingen 1972, Tweede Kamer der Staten-Generaal 29 november, 's Gravenhage, 1973a
- C.B.S., Statistical Yearbook of the Netherlands 1973, The Hague, 1973b
- C.B.S., Regionaal statistisch zakboek 1972, 's Gravenhage, 1973c
- C.B.S., Statistisch zakboek 1977, 's Gravenhage, 1977
- Citrin, J., Comment: The political relevance of trust in government, in American Political Science Review, 68, 1974, 973-988
- Citrin, J., McClosky, H., Shanks, M., en Sniderman, P., Personal and political sources of political alienation, in: British Journal of Political Science, 5, 1975, 1-31
- Clauss, G., en Ebner, H., Grundlagen der Statistik für Psychologen, Pädagogen und Soziologen, Thun und Frankfurt a/M, 1971
- Cole, R., Toward a model of political trust: a causal analysis, in: American Journal of Political Science, 17, 1973, 809-817
- Curtis, R. en Jackson, E., Multiple indicators in survey research in: American Journal of Sociology, 68, (1962-1963), 195-204
- Daudt, H., Legitimiteit en legitimatie, in: Beleid en Maatschappij, 2, 1975, 5-16
- Daudt, H., Maesen, C. van der, en Mokken, R., Political efficacy: a further exploration, in: Acta Politica, 3, 1967/1968, 286-307
- Davis, J.A., Elementary survey analysis, Englewood Cliffs, N.J., 1971
- Dennis, J., Support for the institution of elections by the mass public, in: American Political Science Review, 64, 1970, 819-835

- Deutsch, M., Trust and suspicion, in: Journal of Conflict Resolution, 2, 1958, 265-279
- Deutsch, M., The effect of motivational orientation upon trust and suspicion, in: Human Relations, 13, 1960, 123-139
- Dinjens, J., Steekproefverantwoording, in: Irwin, G., e.a. (red.), De Nederlandse Kiezer '77, Voorschoten, 1977
- Donner, A., Legitimiteit in sociologie en rechtswetenschap, in: Beleid en Maatschappij, 2, 1975, 33-34
- Doorn, J. van, Zingeving van gezag, in: Beleid en maatschappij, 2, 1975, 2-4
- Doorn, J. van en Lammers, C., Moderne sociologie. Systematiek en analyse, Utrecht, 1962.
- Drenth, P., Inleiding in de testtheorie, Deventer, 1975
- Duijker, H., en Vuyk, R., Leerboek der psychologie, Groningen, 1970
- Easton, D., A systems analysis of political life, Chicago, 1967
- Easton, D., A re-assessment of the concept of political support, in: British Journal of Political Science, 5, 1975, 435-457
- Easton, D., en Dennis, J., The child's acquisition of regime norms: political efficacy, in: American Political Science Review, 61, 1967, 25-38
- Edwards, A., Techniques of attitude scale construction, New York, 1957
- Ende, H. van den, Beschrijvende statistiek voor gedragswetenschappen, Amsterdam/Brussel, 1971
- Felling, A., Toepassing van de scalogram-analyse als metingstechniek voor latente variabelen, Nijmegen, 1968²
- Foppen, J., Steekproef en representativiteit, in: De Nederlandse Kiezer '72, Alphen aan den Rijn, 1973, 98-107
- Fraser, J., The mistrustful-efficacious hypothesis and political participation: in: Journal of Politics, 32, 1970, 444-449
- Fraser, J., Validating a measure of national political legitimacy, in: American Journal of Political Science, 18, 1974, 117-134
- Gadourek, I., Sociologische onderzoekstechnieken. Inleiding tot de werkwijze bij het sociaal- en gedragswetenschappelijk onderzoek, Deventer, 1972³
- Galtung, J., Theory and methods of social research, London, 1969
- Gamson, W., Power and discontent, Homewood (Illinois), 1968
- Gamson, W., Political Trust and its ramifications, in: Abcarian, G., en Soule, J., (eds.), Social Psychology and political behavior: problems and prospects. Columbus (Ohio), 1971

- Ginsberg, B., en Weissberg, R., Elections and the mobilization of popular support, in: American Journal of Political Science, 22, 1978, 31-55
- Green, B., A method of scalogram analysis using summary statistics, in: Psychometrika, 21, 1956, 79-88
- Groot, A. de, Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen, 's Gravenhage, 1970⁵
- Hawkins, Br., Marando, V., en Taylor, G., Efficacy, mistrust and political participation: findings from additional data and indicators, in: Journal of Politics, 33, 1971, 1130-1136
- Hennessey, B., A headnote on the existence and study of political attitudes, in: Nimmo, D., en Bonjean, Ch. (eds.), Political attitudes and public opinion, New York, 1972, 27-40
- Herzon, F., Intensity of opinion and the organization of political attitudes, in: Western Political Quarterly, 28, 1975, 72-84
- Heunks, F., Aliënatie en stemgedrag, Tilburg, 1973
- Hirschi, T., en Selvin, H., Principles of survey analysis, New York, 1973
- Hoekema, A., Vertrouwen in de justitie, Alphen aan den Rijn, 1971
- Hoof, J. van, Autonomie en motivatie van arbeiders in industriële bedrijven, Nijmegen, 1963
- Hoogerwerf, A., Protestantisme en progressiviteit. Een politico-logisch onderzoek naar opvattingen van Nederlandse protestanten over verandering en gelijkheid, Meppel, 1964
- Hoogerwerf, A., Politicologie: begrippen en problemen, Alphen aan den Rijn, 1972
- Horton, J., en Thompson, W., Powerlessness and political negativism: a study of defeated local referendums, in: American Journal of Sociology, 67, 1962, 485-493
- Huismans, S., en Siegerist, E., Burger en overheid. Een analyse van wat de Nederlandse burger vindt van de overheid, Alphen aan den Rijn, 1974
- Irwin, G., Political efficacy, statisfaction and participation, in: Mens en Maatschappij, 50, 1975, 24-37
- Irwin, G., e.a. (red.), De Nederlandse Kiezer '77, Voorschoten, 1977.
- Irwin, G., e.a. (red.), Nationaal Kiezersonderzoek 1977. Codeboek deel 1: Variabelen. Leiden, 1978

- Jager, H. de, en Mok, A., Grondbeginselen der sociologie, Leiden, 1971.
- Jennings, M. en Niemi, R., The transmission of political values from parent to child, in: American Political Science Review, 62, 1968, 169-184
- Jolles, H., De poreuze democratie. Een sociologisch onderzoek naar het inspraakverschijnsel. Alphen aan den Rijn, 1974
- Kee, H., en Knox, R., Conceptual and methodological considerations in the study of trust and suspicion, in: Journal of Conflict Resolution, 14, 1970, 357-366
- Keniston, K., The varieties of alienation: an attempt at definition, in: Finifter, A. (ed.), Alienation and the social system, London, 1972
- Kerlinger, F., Foundations of behavioral research, London, 1977²
- Key, V., The responsible electorate. Rationality in presidential voting 1936-1960, Cambridge (Massachusetts), 1966
- Kim, Jae-On, Factor analysis, in: Nie, N., e.a., SPSS: Statistical Package for the Social Sciences, New York etc., 1975², 468-514
- Kim, Jae-On en Kohout, F., Special topics in general linear models, in: Nie, N., e.a., SPSS: Statistical Package for the Social Sciences, New York etc., 1975², 368-397
- Langton, K., en Jennings, M., Political socialization and the high school civics curriculum in the United States, in: American Political Science Review, 62, 1968, 852-867
- Litt, E., Political cynicism and political futility, in: Journal of Politics, 25, 1963, 312-323
- Loether, H., en McTavish, D., Descriptive statistics for sociologists. An Introduction, Boston etc., 1976
- Luhmann, N., Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität, Stuttgart, 1973²
- Lyons, S., The political socialization of ghetto children: efficacy and cynicism, in: Journal of Politics, 32, 1970, 288-304
- Maesen, C. van der, Politieke participatie en democratie. Onderzoek naar houding en mening van Amsterdammers met betrekking tot de plaatselijke politieke structuur, Amsterdam, 1974
- McClosky, H., Consensus and ideology in American politics, in: American Political Science Review, 58, 1964, 361-382
- McKennell, A., Surveying attitude structures: a discussion of principles and procedures, in: Quality and Quantity, 7, 1974, 203-294

- Middendorp, C., Links-rechts en progressief-conservatief in Nederland, in: Irwin, G., e.a. (red.), De Nederlandse Kiezer '77 Voorschoten, 1977
- Miller, A., Political issues and trust in government: 1964-1970, in: American Political Science Review, 68, 1974a, 951-972
- Miller, A., Rejoinder to "Comment" by Jack Citrin: Political discontent or ritualism?, in: American Political Science Review, 68, 1974b, 989-1001
- Miller, A., e.a., Integration and estrangement, in: Society, 13, 1976, 37-42
- Mokken, R., Dutch-american comparisons of the 'sense of political efficacy': some remarks on cross-cultural 'robustness' of scales, in: Acta Politica, 4, 1968/69, 425-448
- Mokken, R., A theory and procedure of scale analysis. With applications in political research, The Hague, 1971
- Muller, E., Correlates and consequences of beliefs in the legitimacy of regime structures, in: Midwest Journal of Political Science, 14, 1970a, 392-412
- Muller, E., The representation of citizens by political authorities: consequences for regime support, in: American Political Science Review, 64, 1970b, 1149-1166
- Muller, E., A test of a partial theory of potential for political violence, in: American Political Science Review, 66, 1972, 928-959
- Muller, E., en Jukam, Th., On the meaning of political support, in: American Political Science Review, 71, 1977, 1561-1595
- Noldus, T., Ontevredenheid over de invloed van de kiezers op de politiek, in: Acta Politica, 7, 1972, 70-77
- Nuyten-Edelbroek, E., Klusteranalyse, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1975
- Paige, J., Political orientation and riot participation, in: American Sociological Review, 36, 1971, 810-820
- Parry, G., Trust, distrust and consensus, in: British Journal of Political Science, 6, 1976, 129-142
- Putten, J. van der, en Weegen, Th. van der, Mainprogram DETSCAL, Nijmegen, 1971
- Riley, M., Sociological research. I: A case approach, New York, 1963
- Robinson, J., Rusk, J., en Head, K., Measures of political attitudes, Ann Arbor, 1969

- Robinson, J., Rusk, J., en Head, K., Criteria for the construction and evaluation of attitude scales, in: Nimmo, D., en Bonjean, Ch., (eds.), Political attitudes and public opinion, New York, 1972, 101-111
- Rodgers, H., Toward explanation of the political efficacy and political cynicism of black adolescents: an exploratory study, in: American Journal of Political Science, 18, 1974, 257-282
- Rodgers, H., en Taylor, G., The policeman as an agent of regime legitimation, in: Midwest Journal of Political Science, 15, 1971, 72-86
- Rokeach, M., Beliefs, attitudes, and values: a theory of organization and change, San Francisco, 1969
- Rosenthal, U., en Schendelen, M. van, Politiek zelfvertrouwen, wantrouwen en cynisme, in: Irwin, G., e.a. (red.), De Nederlandse Kiezer '77, Voorschoten, 1977, 33-45
- Scholten, G., Een empirische benadering van legitimatie, in: Beleid en Maatschappij, 2, 1975, 17-29
- Schuyt, C., Gehoorzaamheid aan de wet: een beleidsprobleem?, in: Beleid en Maatschappij, 2, 1975, 35-42
- Schwartz, S., Patterns of cynicism: differential political socialization among adolescents, in: Schwartz, D., en Schwartz, S., (eds.), New Directions in political socialization, New York, 1975, 188-202
- Segers, J., Sociologische onderzoeksmethoden. Inleiding tot de structuur van het onderzoeksproces en tot de methoden van dataverzameling. Assen/Amsterdam, 1975
- Selltiz, C., e.a., Research methods in social relations, (Revised One-Volume Edition), Whitstable, 1969
- Stokes, D., Popular evaluations of government: an empirical assessment, in: Cleveland, H., en Lasswell, H., (eds.), Ethics and Bigness, scientific, academic, religious, political, and military. New York, 1962, 61-72
- Stouthard, Ph., De verkiezingen van maart 1970, in: Acta Politica, 6, 1971, 18-28
- Stouthard, Ph., Godsdienst en Politiek, in: Irwin, G., e.a., (red.), De Nederlandse Kiezer '77, Voorschoten, 1977, 150-155
- Swanborn, P., Maten voor de interne consistentie van de Guttman-schaal, in: Mens en Maatschappij, 46, 1971, 271-279

- Swanborn, P., Variabelen en hun meting. Een onderzoek naar de "variate language" in de sociologie en naar de aard van de meting van variabelen, Meppel, 1973
- Swanborn, P., Aspecten van sociologisch onderzoek, Meppel, 1974³
- Swanborn, P., Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Inleiding in ontwerp-strategieën, Amsterdam, 1981
- Swinth, R., The establishment of the trust relationship, in: Journal of Conflict Resolution, 11, 1967, 335-344
- Thurlings, J., De wetenschap der samenleving. Een drieluik van de sociologie, Alphen aan den Rijn, 1977
- Thurstone, L., Attitudes can be measured, in: Summers, G., (ed.), Attitude measurement, Chicago, 1971, 127-141
- Tinbergen, J., Meten in de menswetenschappen, Assen, 1971
- Useem, B. en Useem, M., Government legitimacy and political stability, in: Social Forces, 57, 1979, 840-852
- Verba, S., Comparative Political Culture, in: Pye, L. en Verba, S., (eds.) Political culture and political development, Princeton, 1967, 512-560
- Vercruijssse, E., Het ontwerpen van een sociologisch onderzoek. Uitgangspunten en richtlijnen, Assen, 1966
- Vonderen-van Staveren, M. van, Protesteren in actiegroepen, Utrecht, 1974
- Watts, M., Efficacy, trust and orientation toward socio-political authority: students' support for the university, in: American Journal of Political Science, 17, 1973a, 282-301
- Watts, M., Efficacy, trust and commitment to the political process, in: Social Science Quarterly, 54, 1973b, 623-631
- Zand, D., Trust and managerial problem solving, in: Administrative Science Quarterly, 17, 1972, 229-239
- Zeisel, H., Say it with figures, New York, Evanston, and London, 1968⁵

Curriculum vitae

Pieter Suijkerbuijk

J.W. Passtraat 105

6525 CR Nijmegen

tel. 080 - 220927

Geboren te Oudenbosch, 30 april 1937

H.B.S.-B te Roosendaal

Studie Westerse Sociologie aan de Katholieke Universiteit
te Nijmegen.

Sinds 1970 wetenschappelijk medewerker,
vakgroep Nationale Politieke Systemen,
Instituut voor Politicologie,
Katholieke Universiteit te Nijmegen.

STELLINGEN

1. Het door ons ontwikkelde theoriefragment lijkt in principe ook toepasbaar op kerkelijk-godsdienstig terrein.
(kerkbeeld, tevredenheid met, vertrouwen in en steun aan het beleid van de kerkelijke overheid).
2. De argumentatie en conclusie zoals vermeld door Rosenthal en van Schendelen (1977, blz. 41-42) zijn aanvechtbaar.
vgl.: dit proefschrift, blz. 192-193.
3. De zogenaamde 'snelleesmethode' zoekt de oplossing teveel bij de lezer en te weinig bij de auteur.
4. Bij het inleveren van inkomen zou de overheid niet alleen moeten letten op het kwantitatief effect van die operatie voor de schatkist, maar ook op het kwalitatief effect ervan voor de samenleving.
5. Het argument dat een eventuele kernoorlog geen overwinnaar doch alleen verliezers oplevert, is pragmatisch en niet ethisch gefundeerd.
6. Een sociaal-wetenschappelijk onderzoeker doet er goed aan er steeds voor te waken, dat methoden en technieken zijn theoretische concepties niet overheersend beïnvloeden.
7. Het legaliseren van onrechtvaardige sociale verhoudingen is reeds duidelijk veroordeeld door Jesaja.
zie: Jesaja 10, 1-2.
8. Vooroordeel en baatzucht, individueel en collectief, zijn verschijnselen die vrede belemmeren of verhinderen. Daarom zijn vredesonderwijs en vredesonderzoek onmisbaar.
9. Ook in onze samenleving ontkomen we niet aan het maken van vuile handen, al was het alleen maar door het lezen van een bepaalde krant.

Stellingen behorend bij het proefschrift van P. Suijkerbuijk,
Politiek Vertrouwen.

